4/580

SORIN STATI

CUVINTE ROMÎNEȘTI

O POVESTE A VORBELOR

4/S80

SORIN STATI

CUVINTE ROMÎNEȘTI

O poveste a vorbelor

Y 44331
I.L.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București — 1964

Coperta de:

HARY GUTTMAN

PARTEA ÎNTÎI

VIAȚA CUVINTELOR

„POVESTEA VORBEI"

Ideile şi exprimarea lor prin cuvinte

Nimeni nu are nevoie de o explicaţie a cuvîntului... *cuvînt!* Ştim foarte bine cu toţii că, pentru a ne exprima gîndurile şi sentimentele, pentru a împărtăşi ceva semenilor noştri, în scris sau prin viu grai, e de ajuns să aşezăm cap la cap un număr de cuvinte, şi ceea ce pînă acum o clipă era închis în noi devine accesibil oricui ne cunoaşte limba.

Desigur, ne alegem cuvintele în aşa fel, încît să corespundă cît mai bine cu ceea ce avem de spus, iar ordinea în care le rostim sau le scriem trebuie să fie şi ea cea mai adecvată pentru exprimarea gîndurilor noastre. Fără respectarea acestor condiţii, cel cu care comunicăm (interlocutorul nostru) ne va înţelege greşit, sau nu va înţelege nimic. Întrebarea e însă: de unde ştim să alegem vorbele şi ce ne spune că o anume înşiruire, şi nu alta, va avea darul să transmită în modul cel mai fidel intenţiile noastre?

Răspunsul e simplu: practica vorbirii, a comunicării pe cale orală şi în scris. Această practică înseamnă învăţătură, conştientă şi mai ales inconştientă. Fiecare discuţie ascultată, fiecare ziar citit, fiecare discuţie purtată cu cineva etc. este cîte o mică lecţie de exprimare, mai mult sau mai puţin profitabilă. Învăţăm mereu cuvinte noi (firește, în copilărie şi adolescenţă, achiziţionarea vocabularului e mai intensă şi mai rapidă), dar le învăţăm mai bine şi pe cele vechi, ne deprindem cu alte aranjamente, care ni se par mai simple, mai elegante, şi se dovedesc mai eficace în transmiterea gîndurilor noastre, şi renunţăm la unele aranja-

mente cu care eram deprinşi mai înainte. Potrivirea între gînduri şi exprimare este o ţintă de care ne apropiem acumulînd o experienţă lingvistică tot mai bogată şi mai variată. Şi totuşi, după ani şi ani de practică, ni se întîmplă cîteodată să fim nemulţumiţi, avînd sentimentul că nu găsim cuvintele cele mai nimerite (pentru a ne exprima un sentiment deosebit, nou, sau pentru a convinge pe cineva). Ba se mai întîmplă uneori să inventăm noi cîte un cuvînt de care avem nevoie într-o anumită împrejurare, şi constatăm cu plăcere că am fost înţeleşi.

În activitatea aceasta, specific omenească, de comunicare cu ajutorul limbajului, totul se petrece ca şi cum ar exista un stoc de cuvinte şi un ansamblu de reguli de combinare a lor, şi fiecare om ar memora treptat stocul şi regulile, pînă se deprinde să-şi transpună ideile în cuvinte, adică pînă învaţă toate echivalenţele dintre gîndirea lui şi limbă: noţiunii x îi corespunde cuvîntul y, raportul logic α se redă prin aranjamentul de cuvinte β etc.

Desigur, pînă la un punct, lucrurile stau aşa: orice limbă este un depozit de cuvinte pe care trebuie să le manevrezi după anumite „prescripţii", iar învăţarea unei limbi străine înseamnă însuşirea unui număr foarte mare de echivalenţe cu limba maternă. Dacă ar fi însă numai atît, o „poveste a vorbelor" n-ar fi prea interesantă. Dacă totuşi o considerăm plină de învăţăminte, e pentru că vocabularul nu e chiar un depozit în care cuvintele sînt frumos aranjate, aşteptînd cuminţi să le scoatem de acolo pentru a le folosi într-o propoziţie. Într-adevăr, cuvintele pe care le învăţăm începînd din fragedă copilărie nu există, aşa cum ne apar astăzi, de la începuturile omenirii: unele sînt într-adevăr foarte vechi, milenare, dar altele s-au născut o dată cu noi sau chiar după naşterea noastră. În „depozitul" acesta al vocabularului stau alături cuvinte „bătrîne" şi cuvinte „nou-născute". Mai mult decît atîta, veacurile n-au trecut peste generaţiile vechi

de cuvinte fără să lase urme, şi urmele acestea înseamnă transformări, superficiale sau profunde. Multe din cuvintele vechi n-au rămas intacte, e drept, dar continuă să trăiască, în timp ce mii de alte cuvinte au fost date uitării acum zece ani, o sută sau o mie de ani. Uitare înseamnă pentru cuvinte — moarte.

Iată deci o serie de probleme pe care trebuie să le cerceteze o „poveste a vorbelor": cum şi de ce se nasc, de ce se schimbă, cum şi de ce mor cuvintele.

Pe de altă parte, fiindcă mentalitatea oamenilor, obiectele şi noţiunile de care au ei nevoie nu rămîn neschimbate de-a lungul veacurilor şi mileniilor, e de aşteptat ca în partea veche a vocabularului să găsim urmele unor realităţi şi concepţii care ţin de alte vremuri. De aceea, o „poveste a vorbelor" nu se poate scrie decît ţinînd seama de istoria societăţii, cu feluritele ei aspecte (politic, social, cultural).

Din ce se compune un cuvînt

La prima vedere, fiecare cuvînt este un tot indivizibil, şi anume este denumirea unei clase de obiecte, de fenomene, de acţiuni, de relaţii caracterizate printr-o serie de însuşiri care le deosebesc de toate obiectele, fenomenele, acţiunile, relaţiile exprimate de celelalte clase. O astfel de „clasă de obiecte" este, de exemplu, totalitatea mobilelor formate dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau pe mai multe picioare. Din această sumară descriere aţi recunoscut fără îndoială obiectele reunite sub denumirea comună de *masă*. *Masă* este o unitate a vocabularului romînesc pe care o putem combina cu alte unităţi ale aceluiaşi vocabular, construind nişte propoziţii care exprimă diferite idei: *această masă e rotundă*

sau *lucrez la masa de lîngă fereastră* sau *m-a ajutat să repar masa* etc. etc. Aşa cum spuneam, cuvintele sînt numai în aparenţă întreguri indivizibile, un fel de cărămizi din care alcătuim propoziţii şi fraze. Divizibilitatea cuvintelor iese la iveală imediat ce le traducem în alte limbi. Mobila pe care noi o numim *masă* se numeşte în germană *Tisch*, în ruseşte *stol*, în franţuzeşte *table* etc. În *masă-Tisch-stol-table* există ceva comun (înţelesul, obiectul la care se referă sau imaginea lui, pe care toate aceste cuvinte o trezesc în minte) şi ceva diferit (aspectul material, sunetele, respectiv literele — după cum le percepem cu urechea sau cu ochiul). Ceea ce auzim cînd cineva rosteşte un cuvînt este învelişul lui sonor, iar imaginea pe care ne-o trezeşte în minte sau noţiunea pe care o evocă formează înţelesul sau sensul. Învelişul sonor şi sensul sînt deci cele două laturi ale cuvîntului, de care se ocupă două ramuri ale ştiinţei limbii, fonetica, şi respectiv semantica. Literele sînt, aşa cum se ştie, corespondentele sunetelor în scris, adică un mijloc de a reprezenta învelişul sonor atunci cînd nu vrem sau nu putem să recurgem la comunicarea prin viu grai.

Analiza cuvîntului nu se opreşte la recunoaşterea celor două laturi sus-amintite. Într-adevăr, fiecare latură are o structură complexă: învelişul sonor e alcătuit, de obicei, din mai multe sunete, de exemplu *ard* = a + r + d. Aceleaşi trei sunete pot fi aranjate şi altfel: *dar* sau *rad*. La rîndul său, înţelesul cuvîntului *a arde* se dovedeşte a nu fi nici el simplu, numai că aici complexitatea se manifestă altfel decît în învelişul sonor: construind cu *a arde* fel de fel de propoziţii, constatăm cu surprindere că, în funcţie de cuvintele vecine, înţelesul e mereu altul:

casa arde
a arde cu fierul roşu
a arde o haină
a arde o mîncare

soarele arde
arde de nerăbdare
nu-i arde de glumă
i-a ars o palmă
etc.

Aşadar, orice cuvînt se compune din înţeles şi din înveliş sonor, acelaşi cuvînt are de obicei mai multe înţelesuri şi mai multe sunete:

cuvîntul A
- înveliş sonor
  - sunetul 1
  - sunetul 2
  - etc.
- sens
  - înţelesul 1
  - înţelesul 2
  - etc.

Urmărind povestea cuvintelor, va trebui să ţinem seama de rezultatele acestei analize sumare, deoarece vom constata că:

— unele sunete dispar, altele se adaugă şi altele se transformă;
— unele sensuri se pierd, altele apar şi altele se transformă.

Aceasta înseamnă că, în cursul existenţei lor, cuvintele suferă schimbări de diferite tipuri, unele afectînd învelişul fonetic, altele — latura semantică. Există, prin urmare, modificări fonetice şi modificări semantice. Ramura lingvisticii care se ocupă cu descoperirea formei sonore originare, a înţelesului primar şi cu istoria cuvintelor se numeşte e t i m o l o g i e. În lucrarea de faţă vom prezenta cîteva din rezultatele mai importante şi mai interesante la care au ajuns cercetările etimologice consacrate limbii noastre.

RAPORTUL DINTRE CUVINTE ŞI CEEA CE DENUMESC ELE

Despre unele nepotriviri

Sîntem obişnuiţi să credem că există o echivalenţă perfectă între clasă de obiecte, acţiuni etc. şi cuvînt, altfel spus, că, de exemplu, fiecărei clase de obiecte îi corespunde un cuvînt, şi fiecărui cuvînt o clasă de obiecte. În realitate însă, situaţia e mult mai complicată, şi asta nu numai în limba romînă, ci în toate limbile cunoscute pînă astăzi. Complicaţia vine de acolo că:

a. aceeaşi categorie de obiecte, fenomene, acţiuni etc. are uneori două sau mai multe denumiri: *ceas — ceasornic, a influenţa — a înrîuri, timp — vreme, zăpadă — omăt — nea, a distinge — a deosebi — a diferenţia, a sporovăi — a trăncăni — a pălăvrăgi — a flecări* etc. Acestea sînt aşa-numitele s i n o n i m e. Sinonimia a două sau mai multe cuvinte e mai mare sau mai mică, după cum cuvintele pot fi înlocuite unul cu altul într-un număr mai mare sau mai mic de contexte. De exemplu, e relativ mare sinonimia dintre *timp* şi *vreme;* în *n-am timp, a pierdut timpul zadarnic, a trecut mult timp de atunci, pe timpuri, timpul se menţine călduros, timp* poate fi substituit prin *vreme.* Înlocuirea nu e însă posibilă în: *motor în doi timpi* sau *timpul „imperfect" din limba romînă.* Sinonimia dintre *a sporovăi, a trăncăni, a pălăvrăgi* şi *a flecări* e aproape totală, în sensul că greu se poate imagina o construcţie care să nu permită substituirea. Dimpotrivă, sinonimia dintre *a trece* şi *a se scurge* e limitată la foarte puţine contexte, ca: *timpul trece încet.*

b. aceeaşi denumire se aplică la două (rar la mai multe) categorii de obiecte, acţiuni etc. foarte diferite între ele: *lac* (întindere de apă stătătoare) — *lac* (de exemplu, de unghii); *rîs* (de bucurie) — *rîs* (animal sălbatic); *gol* (contrarul lui *plin*) — *gol* (la fotbal) şi altele. Acestea sînt aşa-numitele o m o n i m e. Omonimia este uneori totală, alteori mai redusă; *lac* (de apă) şi *lac* (de unghii) sînt două cuvinte identice la toate formele lor (*lacului, lacuri, lacurile* etc.), pe cînd cele două cuvinte *rîs* seamănă numai la singular (*un rîs, rîsului* etc.) şi se deosebesc la plural (*rîsuri — rîşi*).

c. anumite categorii de obiecte, acţiuni, însuşiri etc. au ca nume nu un *singur* cuvînt, ci o î m b i n a r e de două sau mai multe cuvinte: *ciuboţica-cucului, floarea-soarelui* (şi numeroase alte plante), *locotenent-colonel* (şi alte grade militare), *gospodărie agricolă colectivă, sfat popular* etc.

Cele trei feluri de neconcordanţe, de asimetrie, între obiecte şi denumiri şi încercările de a le evita sau înlătura sînt cauza a numeroase schimbări de vocabular.

Cititorul doreşte desigur să afle cum s-a ajuns la aceste trei tipuri de nepotriviri. Faptele sînt numeroase, iar pricinile felurite şi uneori nu tocmai simple, de aceea în paginile următoare vom cerceta fiecare tip de neconcordanţă separat, alegînd aspectele care ni s-au părut cele mai semnificative.

Sinonimia

Una din cauzele care explică existenţa sinonimelor este împrumutarea de cuvinte străine. După cum se ştie, limba romînă reprezintă continuarea limbii latine, vorbită neîntrerupt pe meleagurile noastre de la cucerirea Daciei de către romani şi pînă astăzi. Urmaşii coloniştilor romani au intrat în

contact cu populații care vorbeau tot felul de limbi și au împrumutat de la ele cuvinte mai multe sau mai puține, după cum relațiile au fost mai mult sau mai puțin îndelungate și strînse. S-au împrumutat în felul acesta cuvinte care denumeau obiecte și noțiuni deja exprimate prin cuvinte vechi, latinești. Astfel, deși exista *timp* și *nea*, romînii au luat de la slavi *vreme* și *zăpadă* sau *omăt*. Tot așa, alături de latinescul *a cugeta* s-a născut *a gîndi*, format de la substantivul *gînd*, luat din ungurește. Numeroase sinonime au apărut în romînește în secolele al XIX-lea și al XX-lea, cînd s-au împrumutat masiv cuvinte franceze. Sute de cuvinte franțuzești au pătruns în vocabularul nostru; o parte însemnată din ele au aproape același înțeles cu al unor cuvinte mai vechi.

La *a asuda*, moștenit din latinește, s-a adăugat *a năduși*, luat din graiul slavilor și în cele din urmă *a transpira* împrumutat din franțuzește. Trei cuvinte — trei origini diferite, dar același înțeles!

Unele sinonime sînt exclusiv rezultatul împrumuturilor: valurile mării au fost denumite mai întîi cu un cuvînt luat din slavă (*val*) și apoi cu un cuvînt turcesc (*talaz*). *Oftică* e grecesc, iar *tuberculoză* francez, *dar* e slav, iar *cadou* e tot francez. *odaie* e de origine turcă, pe cînd *cameră* ne vine din italiană.

Existența sinonimelor are și altă explicație: deși pentru o anumită noțiune există deja o denumire, se mai creează una cu resurse proprii, combinînd adică elemente romînești mai vechi. Așa s-a întîmplat cu *a înrîuri* (format din *în* + *rîu*), care apare ca un „concurent" al lui *a influența*. Mai aproape de zilele noastre s-a născut *a drumeți* (format de la substantivul vechi *drumeț*), cu înțelesul lui *a călători*, care există de sute de ani.

Ne dăm cu toții seama ce folositoare sînt sinonimele pentru scriitori, care caută întotdeauna să se exprime într-un stil cît mai nuanțat și mai variat. Cercetînd istoria limbii romîne, filologul va constata

însă că nu toate sinonimele rezistă timpului. În zilele noastre, *grăitor* cîştigă tot mai mult teren în dauna sinonimului său *elocvent*. Victoria lui *contingent* asupra mai vechiului *leat* pare a fi definitivă. Îndoieli nu mai pot exista asupra cuvintelor *a se îndărătnici* şi *smintă*, care au cedat de mult în faţa sinonimelor *a se opune* şi *defect*.

Miron Costin scria în veacul al XVII-lea: *„Să nu cumva dea* (= nu cumva să dea) *mai mult de pre cum or lua"*. E limpede că *decît* a luat locul lui *de pre cum*, cu care a fost sinonim. În acelaşi secol mitropolitul Dosoftei mai foloseşte pe *săvai de* pentru *chiar dacă*: *„Făcusă giurămînt să nu-ş mai iasă din chilia peşterii, săvai de i s-ar fi şi tîmplat primejde"*.

Omonimia

Una din explicaţiile acestui fenomen este tot *împrumutul*. De obicei, la un cuvînt vechi, moştenit din limba latină, se adaugă unul sau mai multe cuvinte noi, luate din diferite alte limbi. Chiar dacă în limbile de provenienţă „strămoşii" omonimelor romîneşti nu se rosteau la fel, cu trecerea anilor şi din nevoia de a adapta cuvintele străine la posibilităţile de pronunţare şi la tiparele gramaticale romîneşti, se ajunge la o nivelare totală a învelişului sonor. Din latineşte l-am moştenit pe *rîs* (acţiunea de „a rîde"), pentru ca în vremea influenţei slave să împrumutăm numele linxului (tot *rîs*). Tot din latineşte ne-a rămas *lacul* (apă stătătoare), dar alături de el, ca rezultat al unui împrumut din limba germană, a apărut *lacul* (produs chimic). *Val* cu înţelesul de „talaz" (de provenienţă slavă) se adaugă lui *val*, denumire latină pentru meterezele de pămînt care serveau în antichitate ca fortificaţie militară. (Urmele „Valului lui Traian" se păstrează pînă astăzi.)

Există în romînește patru cuvinte care se rostesc la fel: *mai*. Să le cercetăm pe rînd:

1. În *mai bun, mai bine, nu mai știe* avem urmașul latinescului *magis*.

2. Ca unealtă de bătătorire și nivelare, *maiul* continuă alt cuvînt latin: *malleus*.

3. De aceeași origine e și numele celei de-a cincea luni a anului (din latinescul *maius*).

4. În sfîrșit, ca împrumut din ungurește, se întrebuințează în unele regiuni *mai* cu înțelesul de „ficat".

Exemplul e interesant și din alt punct de vedere; el ne arată cum din trei cuvinte latinești rostite diferit (*magis, malleus, maius*) se ajunge la trei cuvinte romînești rostite identic!

Cazul nu e izolat: tot așa s-au petrecut lucrurile și cu *a semăna* (cu cineva) și *a semăna* (semințe), pe care strămoșii noștri le pronunțau diferit: *similare — seminare*. *Părul* (de pe cap) și *părul* (din livadă) se rosteau în latinește *pilus*, respectiv *pirus*; lui (eu) *cer* îi corespundea *quaero*, dar substantivelor *cer* (bolta cerească) și *cer* (un arbore) le corespondeau *(caelum*, respectiv *cerrus)*. Iată ce rezultat ciudat au cîteodată schimbările fonetice.

Alte perechi de omonime sînt și *arie* (de treierat) — *arie* (muzicală), *acru* (opusul lui *dulce)* — *acru* (unitatea de măsură). Multe secole despart intrarea în vocabularul romînesc a membrilor acestor perechi. Dacă *aria* (de treierat) și adjectivul *acru* există încă de la începuturile graiului nostru, fiind moștenite din latină, în schimb omonimele lor sînt de dată relativ recentă: *aria* (muzicală) e un termen împrumutat din italienește, iar *acrul* — din limba franceză. Diferența în timp de care vorbeam depășește un mileniu și jumătate — dacă nu uităm că romanii s-au stabilit pe meleagurile noastre în secolul al II-lea e.n.

Ca și la sinonime, vom constata și aici că unele omonime își pot datora existența exclusiv împrumutului.

E cazul celor două cuvinte *gol*, primul de origine slavă, al doilea (termenul sportiv) luat din englezește.

Geamgiii fixează geamurile în cercevele cu o pastă numită *chit*; atunci cînd nu mai datorăm cuiva nimic, spunem că sîntem *chit* cu el; în sfîrșit, în textele românești mai vechi, balena poartă numele de *chit*. Iată trei cuvinte identice care, în privința înțelesului, n-au între ele nimic comun. Ele au pătruns în românește la date diferite și din limbi diferite: chitul geamgiilor e de origine germană (în ortografia germană se scrie *Kitt*), în *a fi chit* îl recunoaștem pe *quitte* din franțuzește, pronunțat la fel ca în românește, iar vechiul nume al balenei e luat de la slavi, care la rîndul lor l-au luat de la greci (în limba greacă veche se rostea *ketos*, modificat apoi în *kitos* — cum se spunea în vremea cînd a fost împrumutat de slavi).

Din exemplele de mai sus s-a putut constata că potrivirea sunetelor identifică nu numai o pereche de cuvinte *(arie, acru, rîs, val, lac, a semăna, păr)* dar cîteodată trei *(cer, chit)* sau chiar patru *(mai)*. În alte limbi se ajunge și la cifre mai mari; pentru a da un singur exemplu, ne vom referi la o serie de omonime franceze:

Y. 44331

Ceea ce francezii pronunță *ver* corespunde la șase cuvinte cu totul deosebite ca înțeles: *ver* = = vierme, *verre* = sticlă, pahar, *vert* = verde, *vair* = blană de veveriță, *vers* = vers și *vers* = = către. Atragem atenția că ortografia diferită la primele cinci e un mijloc util de a deosebi aceste omonime în scris, dar ea nu reflectă nici o diferență în vorbire.

Uneori putem urmări cum două cuvinte rostite puțin diferit ajung din diferite motive, la o similitudine totală.

Verbul latinesc *incendere* (= a aprinde, a arde, a încinge) s-a moștenit în românește sub forma *a încinde*, iar *incingere* (= a înfășura mijlocul, a încinge) a devenit *a încinge*. Într-o mare parte a

conjugării lor, cele două verbe romînești sunau la fel: *se încinse, se încinsese, s-a încins* ș.a.m.d. Pînă la urmă asemănarea a cuprins toată conjugarea, astfel că *a încinde, se încinde, se încindea* etc. au devenit *a încinge, se încinge, se încingea* etc., adică identice cu formele celuilalt verb.

Iată și altă cale pe care se creează omonime: din resurse proprii se formează un cuvînt nou, care întîmplător seamănă ca înveliș sonor cu un cuvînt mai vechi.

Din latinește, *pecorarius* (= păstor, cioban) ni s-a transmis în forma *păcurari* sau *păcurar*, care circulă pînă azi în multe regiuni ale țării noastre și poate fi găsit în destule opere literare.

Cu sensul de „păstor", cuvîntul *păcurar* s-a păstrat și în numele unei străzi cunoscute din Iași: strada Păcurari era pe vremuri „drumul oilor". Ciobanii transilvăneni intrau pe aici în cetatea de scaun a Moldovei, ducîndu-și oile la iernat, în locuri potrivite din împrejurimile Iașului.

Cînd romînii au simțit nevoia unui nume pentru vînzătorul de păcură și pentru cel care scoate păcură din pămînt, au creat cuvîntul *păcurar* (de la *păcură*), după modelul altor nume de meseriași (care au terminația caracteristică, sufixul *-ar*): cel care face și vinde *cojoace* e *cojocar*, cel care zidește și repară *sobe* se numește *sobar* etc. Numai că, așa cum se vede, noul cuvînt *păcurar* s-a întîmplat să semene cu vechiul cuvînt *păcurar* (= cioban) — de care nu-l leagă nici înțelesul, nici originea — și astfel a apărut o nouă pereche de omonime romînești. Despre soarta ei va fi vorba ceva mai departe.

Alt caz: în frumoasa limbă a basmelor întîlnim adesea, ca formulă de adresare, pe *fătul meu* și tot în lumea basmelor l-am cunoscut pe viteazul *Făt-frumos*. Cercetînd lucrurile mai îndeaproape, aflăm că *făt* se folosea în trecut mult mai frecvent decît astăzi, și anume însemna „fiu, fecior, flăcău", adică era masculinul corespunzător lui *fată* (perechea

făt — *fată* corespundea lui *fiu* — *fiică* de azi). Cu sensul acesta, *făt* e un cuvînt foarte vechi, din limba strămoşilor noştri romani. La el avea să se adauge un cuvînt nou *făt*, format în romîneşte de la verbul *a făta* (denumind ceea ce în limbajul medical se cheamă *fetus*).

Conflictul dintre omonime

Urmărind soarta ultimelor două perechi de omonime citate (*păcurar* şi *făt*), ajungem la o constatare valabilă în multe cazuri: omonimele nu se împacă întotdeauna bine între ele, s-ar zice că se stînjenesc din pricina înţelesului. Cînd convieţuirea lor devine de-a dreptul supărătoare, unul din ele trebuie să dispară! Iată, de pildă, cazul lui *făt*: verbul *a făta* se referă la animale, aşa că nu e de loc convenabil să numim *făt* pe fiul unui om. Limba romînă îl înlocuieşte pe acesta din urmă cu *fecior*, şi *făt* cu înţelesul de „fiu" dispare treptat din vorbire. Asemănarea dintre numele păstorului şi al vînzătorului de păcură a ajuns şi ea supărătoare, putînd provoca confuzii între două îndeletniciri total diferite. Cercetările pe teren au dovedit că omonimia a dispărut mai întîi în graiul din regiunile petrolifere unde ambele cuvinte se foloseau frecvent; în aceste părţi, *păcurar* cu înţelesul de *păstor* a fost eliminat. Ulterior a început să fie uitat şi al doilea cuvînt *păcurar*, din cauza dispariţiei acestei profesiuni în epoca modernă. Conflictul dintre cele două omonime a fost soluţionat în mod radical: au fost înlăturate amîndouă!

O întîmplare similară s-a petrecut în istoria limbii greceşti vechi: oaia se numea *ois*, iar scroafa *hüs*, ceea ce nu putea deranja pe nimeni. Dar cu trecerea secolelor rostirea suferă tot felul de schimbări şi a venit o vreme cînd, conform unor legi fonetice proprii limbii greceşti, *oi* a devenit *i*, *ü*

a devenit tot *i*, iar *h* a dispărut. La cele două cuvinte pe care le discutăm, acțiunea acestor legi de transformare a sunetelor a avut un efect special: le-a făcut să se identifice în pronunțare. *is* însemna acum și „oaie" și „scroafă". Perechea de omonime astfel creată dădea naștere la frecvente confuzii în vorbire, deoarece oamenii foloseau cele două cuvinte cam în aceleași contexte. Pe noi romînii nu ne supără de loc potrivirea dintre cuvintele care înseamnă „acțiunea de a rîde" și „linx" sau dintre cele două „lacuri", pentru că omonimele apar în contexte clar deosebite, dar ne-ar deranja să avem aceeași denumire pentru două animale domestice și poate că am desființa omonimia, înlocuind măcar una din denumiri. Grecii au fost însă mai severi — le-au înlocuit pe amîndouă.

Dar să revenim la limba romînă. Exemple de cuvinte care au murit din pricina omonimiei (pe care un cunoscut lingvist francez o consideră o „boală" a cuvintelor) sînt încă destule. Ne vom referi acum la un grup de denumiri latinești pe care limba romînă nu le-a moștenit sau, chiar dacă le-a păstrat, a renunțat mai curînd sau mai tîrziu la ele. Explicația? Firește — omonimia.

„Iubesc" se spunea în latinește *amo*. Cum e posibil ca un cuvînt atît de important să nu se moștenească? Să ne gîndim însă că *amo* ar fi trebuit să devină în romînește *am*, confundîndu-se cu *am* = „posed". *Carus* (scump, drag) trebuia să dea *car*, devenind omonim cu *car* (vehicul). Din perechea *audet* „îndrăznește" — *audit* „aude", primul termen s-a pierdut, căci ar fi ajuns să se pronunțe tot *aude*. În toate aceste cazuri, locul unuia din cuvintele omonime de origine latină a fost luat de un termen împrumutat din slavă (*iubesc, drag, îndrăznește*). Uneori dispariția omonimului incomod s-a produs tîrziu: în limba romînă din secolul al XVI-lea mai exista *a deșira* (din latinescul *desiderare*) cu înțelesul de „a dori"; astăzi îl avem numai pe *a deșira* derivat de la *șir*.

Mai aproape de vremea noastră s-a rezolvat conflictul dintre omonimele *a înşela* (a amăgi) şi *a înşela* (a pune şaua pe un animal de călărie), care se întîlneşte în literatura populară şi cultă. Într-o poezie din colecţia Jarník-Bîrseanu mai putem citi versurile:

Înşală-şi badea murgul
Şi se duce ca vîntul,
Nu-l *înşală* cu curele,
Să meargă, să-i fie jele,
Ci-l *înşală* cu mătasă
Şi se duce şi mă lasă.

În locul lui *a înşela* cu acest înţeles, îl folosim azi pe *a înşeua*, care nu se poate confunda cu nimic.

Conflictul dintre omonime nu se rezolvă întotdeauna prin dispariţia unuia sau a ambilor concurenţi. Există şi soluţii mai „blînde", de exemplu unul dintre omonime îşi schimbă puţin învelişul sonor.

Cuvintele latineşti *altus* (înalt) şi *alter* (altul) devin în romîneşte omonime, sub forma *alt*. Omonimia dispare imediat ce primul *alt* se transformă în *înalt*. Numeralele 12, 13 etc. trebuiau să capete înfăţişarea romînească *douăzece, treizece* sau *douăzeci, treizeci* etc. Confuzia cu 20, 30 etc. fiind într-adevăr intolerabilă, romînii au început să imite modelul slav al formării numeralelor de la 10 la 20 şi au creat formele rostite azi *douăsprezece, treisprezece, patrusprezece* etc.

Foarte aproape de zilele noastre a fost înlăturată omonimia dintre numeralul 9 şi adjectivul *nouă* (la plural). Pînă nu de mult se mai găsea chiar în manuale şcolare indicaţia că trebuie să spunem *haine nouă, succese nouă*, în acord cu felul de a se exprima al scriitorilor noştri clasici. Cine nu-şi aminteşte de adagiul eminescian:

Vreme trece, vreme vine,
Toate-s vechi şi *nouă* toate.

Deşi a dăinuit atîta vreme, trebuie să recunoaştem că omonimia era supărătoare. Spunînd *în oraşul nostru s-au ridicat nouă şcoli* sau *poetul X a publicat nouă poezii minunate*, cine poate înţelege dacă e vorba de o cifră sau de un epitet? Extinzînd şi la pluralul feminin şi neutru forma *noi* (care servea numai drept plural masculin), exprimarea va fi fără echivoc: *nouă şcoli, nouă poezii — noi şcoli, noi poezii.*

Fără îndoială că adjectivul *noi* a rămas omonim cu pronumele *noi*, dar riscul de a le confunda într-o propoziţie oarecare e nul, aşa că aceste două omonime coexistă fără a se stingheri.

De ce mai ales moldovenii spun *miere de albine* şi nu, pur şi simplu *miere*, care ar fi suficient? Adaosul *de albine* e un mijloc de a evita omonimia cu *mere*. Într-adevăr, în graiurile moldoveneşti *miere* şi *mere* se rostesc la fel. Şi pentru că a venit vorba de moldoveni, e cazul să ne întrebăm cum e posibil ca în sudul Moldovei pasărea denumită în limba literară *porumbel* să se cheme *porumb*? (Cu această accepţie *porumb* apare la mai mulţi scriitori moldoveni.) Oare confuzia cu planta *porumb* nu-i incomodează pe vorbitori? Fireşte că nu, de vreme ce în regiunea respectivă plantei *zea mays* i se zice *păpuşoi!* Şi în Transilvania mulţi spun *porumb* în loc de *porumbel*, pentru că nici aici nu e posibilă confuzia cu numele plantei (numită *cucuruz*).

Pentru o singură idee — o îmbinare de cuvinte

Aşa cum am arătat mai sus, există trei tipuri de abateri de la principiul echivalenţei dintre o categorie de obiecte, însuşiri, acţiuni şi un cuvînt, dintre o noţiune şi un cuvînt. Pînă acum am discutat sino-

nimia (asemănare de înțeles — diferență de rostire) și omonimia (identitate a învelișului sonor — deosebire de sens).

A treia abatere se referă la faptul că anumite categorii de obiecte, fenomene etc. au ca nume nu un singur cuvînt, cum ni s-ar părea firesc, ci o îmbinare de două sau mai multe elemente. Am și citat exemple ca: *ciuboțica-cucului, floarea-soarelui, locotenent-colonel, gospodărie agricolă colectivă, sfat popular.* O serie de schimbări în felul nostru de a vorbi se explică prin tendința de a renunța la astfel de exprimări, de a le scurta, pînă ce din întregul șir mai rămîne un singur element.

Pentru unele noțiuni, formularea simplificată e f a c u l t a t i v ă. Putem spune sau *Mă duc la sfatul popular* sau numai *Mă duc la sfat*; *Președintele gospodăriei agricole colective,* dar mai pe scurt *Președintele gospodăriei colective* sau *Președintele.* Nimeni nu ne obligă să zicem *cobor la prima,* în loc de *cobor la prima stație* sau *am băut o Fetească,* în loc de *am băut o sticlă de vin „Fetească".* Deocamdată, aceste prescurtări au un caracter oarecum ocazional; altele sînt aproape consacrate, construcția întreagă fiind pe cale de dispariție sau, în orice caz, în regres:

veston la două rînduri (de nasturi)
produse de calitate (bună, superioară)
(hîrtie) *sugativă*
(pătlăgele) *roșii*
(pătlăgele) *vinete*

Sînt destui oameni care nici nu-și dau seama că substantivele *o sugativă, o roșie, o vînătă* au fost pînă nu de mult (și, în vorbirea unora, sînt și astăzi) adjective.

O a doua categorie de construcții reduse au caracter de o b l i g a t i v i t a t e. Aceasta, pentru că reducerea s-a produs de mult, de obicei într-o limbă străină din care noi am împrumutat numai

rezultatul prescurtării, și în consecință n-avem de unde ști ce elemente au fost lăsate de o parte. Reconstituirea lor cade în seama lingviștilor, care ne spun în această privință multe lucruri interesante și uneori cu totul neașteptate.

Cine mai simte în *bască* o prescurtare? Și totuși punctul de plecare al acestei denumiri e îmbinarea *beretă bască* (în franțuzește *béret basque*). Partea a doua a expresiei înseamnă „al bascilor, specific pentru basci", populație din sud-vestul Franței. *Beretă bască* e deci o beretă așa cum poartă bascii. (Îmbinarea aceasta era de tipul *mătase chinezească, haine nemțești, ceai rusesc*). „Înjumătățindu-se" expresia, al doilea termen a preluat sensul întregului și a devenit substantiv (*o bască — două băști*).

Cuvîntul *capitală* provine din expresia franceză *ville capitale* (= oraș principal), redusă ulterior la *capitale*, care a căpătat sensul construcției întregi. Tot așa, din *pain biscuit*, în traducere cuvînt cu cuvînt „pîine (*pain*) de două ori (*bis*) coaptă (*cuit*)", a rămas numai *biscuit*.

Cuvintele care denumesc o serie de vehicule de transport în comun (omnibuz, autobuz, troleibuz, microbuz) au avut de asemenea o evoluție interesantă.

În jurul anului 1830, au apărut pe străzile orașelor franceze primele *omnibuze*. Organizatorii transporturilor le-au denumit *voitures omnibus*, adică „vehicule pentru toți" (*omnibus* „pentru toți" ar corespunde deci expresiei noastre de „transport în comun"). Cum era și firesc, francezii au prescurtat numele lor, renunțînd la prima parte; *omnibus* capătă astfel înțelesul întregii construcții *voitures omnibus*. Dar prescurtarea nu s-a oprit aici; cu timpul numai *bus*, terminația lui *omnibus*, cu pronunțarea romînească *buz*, a preluat sensul de vehicul de transport în comun, ceea ce se vede din cuvintele formate ulterior *autobus, trolleybus* (autobuz, troleibuz). Recent au apărut la noi și *microbuze* și

hidrobuze. Evoluția discutată aici a avut deci trei faze:

I. voitures omnibus
II. omnibus
III. bus (buz, în romînește)

Reducerea la un singur element a unei expresii de două elemente se întîlnește și în denumiri mult mai vechi decît cele înfățișate mai sus.

Într-o epocă nu tocmai îndepărtată de perioada formării limbii romîne, s-a produs în latinește prescurtarea expresiei *consobrinus verus* în *verus*. Îmbinarea citată avea înțelesul de „văr adevărat", adică „văr bun" (*consobrinus* = văr și *verus* = adevărat). Al doilea termen preia sensul întregii expresii („văr bun"), iar apoi capătă înțelesul mai cuprinzător, mai general („văr"), incluzînd și rude prin alianță. Fără aceste explicații, afirmația că *văr* provine dintr-un adjectiv care însemna „adevărat" pare într-adevăr surprinzătoare.

Iată acum și alte exemple.

Cuvintele *cupru, must, piersică, rută* și *stradă* au la bază alte prescurtări efectuate de romani. Să le luăm pe rînd:

Cuprum provine din *Cyprium aes*, adică „aramă de Cipru". Sîntem informați că expresia prescurtată datează din secolul I al erei noastre;

mustum a preluat sensul expresiei *vinum mustum* (vin nou);

persicum e rezultatul simplificării lui *persicum malum*, tradus cuvînt cu cuvînt „măr persan";

rupta se trage din *via rupta*, adică „drum rupt" (rău, prost);

în sfîrșit, *strata* capătă înțelesul grupului *via strata*, ceea ce însemna „drum așternut, pavat" (cu pietre).

Toate aceste cuvinte latinești ajung în cele din urmă în romînește, mai mult sau mai puțin deformate: *cuprum — cupru, mustum — must, persicum — piersică, rupta — rută* și *strata — stradă*.

Studiind cum se simplifică denumirile, căpătăm cîteodată cunoştinţe din domenii care nu au nimic comun cu filologia. Cine vrea să ştie care este originea cuvîntului *ficat* va găsi în dicţionare că e latinesc. Căutîndu-l în dicţionarele limbii latine, va afla de acolo că *ficatum* însemna „de smochine, cu smochine", fiind derivat de la *ficus* (smochină). Ne imaginăm uşor zîmbetul de neîncredere pe care îl provoacă oricărui nespecialist această afirmaţie a lingviştilor, că *ficat* se trage dintr-un cuvînt care însemna „de smochină". Nu e oare o interpretare fantezistă?

Dar să dăm cuvîntul filologilor; ei ne vor explica această ciudăţenie pornind de foarte departe. Trebuie să aflăm mai întîi că vechii greci obişnuiau să îngraşe unele animale domestice cu smochine. Unul din efectele acestui tratament era că ficatul animalelor creştea şi căpăta o savoare deosebită. Ca fel de mîncare, el a fost numit „ficat îngrăşat cu smochine", pe greceşte *hepar sykoton.*

Iniţiindu-se în arta culinară a grecilor, romanii au apreciat şi ei acest *hepar sykoton,* au adoptat reţeta şi, bineînţeles, au trebuit să-i spună ficatului acesta într-un anumit fel. Ce era mai simplu decît să traducă denumirea originară? Lui *hepar* îi corespundea *iecur* (ficat), iar lui *sykoton* îi corespundea *ficatum* (cu smochine). Traducerea a fost deci *iecur ficatum.*

Sensul expresiei a evoluat:

„ficat de animal îngrăşat cu smochine", apoi

„ficat de animal" şi, în sfîrşit,

„ficat" (în general).

De-a lungul acestei evoluţii, înţelesul a devenit tot mai cuprinzător, s-a „lărgit".

Şi abia acum apare prescurtarea: cam prin secolul al III-lea al erei noastre, *iecur ficatum* s-a redus la *ficatum,* care a căpătat înţelesul întregii expresii. Sfîrşitul poveştii e simplu: *ficatum* s-a moştenit în romîneşte sub forma *ficat.*

Ne-am limitat, în toate exemplele date pînă acum, la simplificări de expresii cu doi termeni. Reducerea afectează, cum e şi firesc, şi grupuri mai lungi, care sînt, din cauza dimensiunilor, şi mai incomode.

Fără a ţine seama de prescurtări, e greu de înţeles cum francezul *vapeur*, care însemna „abur", poate să dea în romînește şi *vapori* (aburi), şi *vapor* (navă). În ceea ce priveşte cuvîntul *vapor*, denumirea originară a fost *bateau marchant à vapeur*, adică „vas care merge cu aburi". Expresia alcătuită din patru cuvinte s-a redus la trei (*bateau à vapeur*) şi apoi la unul singur (*vapeur*).

Cine cunoaşte limba latină ştie că *rebus* însemna „lucrurilor" „pentru lucruri", „cu lucruri" şi că e una din formele gramaticale ale substantivului *res* (lucru). Dar cunoaşterea limbii latine nu ne ajută cîtuşi de puţin ca să-l explicăm pe *rebus* al nostru. Pentru aceasta ne sînt mai utile cunoştinţe de istorie a teatrului în Evul Mediu!

În ţinutul francez Picardia, exista în Evul Mediu obiceiul ca, în timpul carnavalului anual, să se reprezinte nişte spectacole populare cu caracter satiric. Prin conţinutul lor, aceste comedii se inspirau din actualitate, ceea ce explică denumirea lor: piese în care e vorba despre l u c r u r i întîmplate recent sau despre l u c r u r i care se întîmplă de obicei. Titlul acesta a îmbrăcat forma latinească *de rebus quae geruntur*, ceea ce în traducere literală înseamnă „despre lucruri care se întîmplă". Un titlu, trebuie să recunoaştem, cam prea lung! Pentru simplificare, mai ales în vorbirea celor care nu ştiau latineşte, comediilor acestora li s-a zis pur şi simplu *rebus*.

Cu vremea, denumirea s-a extins la tot felul de producţii literare satirice, la jocuri de societate vesele şi în cele din urmă la primele rebusuri, adevărate jocuri de spirit.

Înainte de a părăsi epoca feudală, vom discuta şi cuvîntul *recipisă*, care provine tot dintr-o expresie

latină din acea vreme. În limbajul administrativ medieval se folosea, tot în Franța, formula *cognosco me recepisse*, adică „recunosc că am primit". Adeverințele de primire se încheiau cu această expresie, din care pînă la urmă a rămas doar *recepisse*. Noi am luat termenul din franțuzește, l-am adaptat la tiparele limbii noastre și așa s-a născut *recipisă*.

Vom încheia acest capitol trecînd de la istoria teatrului și a stilului funcționăresc la istoricul instrumentelor muzicale.

Nu va surprinde pe nimeni că numele actual al pianului e legat de o noțiune muzicală. Ceea ce ne poate mira e însă faptul că punctul de plecare îl constituie cuvîntul italienesc *piano*, care înseamnă „încet". Cheia enigmei e bineînțeles tot o formulă lungă, greoaie, pe care oamenii au scurtat-o la maximum.

Pianul a fost inventat în 1709 de italianul Bartolomeo Cristofori, care a adus unele transformări esențiale vechiului clavecin. Sunetul clavecinului avea o intensitate constantă și era scurt, adică se stingea repede. Cristofori folosește piese construite din alt material, ceea ce permite producerea unor sunete de o durată mai lungă, precum și de intensități diferite. Contribuția pedalelor e și ea însemnată, de pildă: pedala stîngă permite slăbirea intensității sunetelor. Pianul e deci „un clavecin care cîntă și încet și tare". În italienește, *tare* se spune *forte*, iar încet — *piano*: pentru a denumi un instrument muzical, formula „clavecin care cîntă piano și forte" era desigur prea lungă, de aceea i s-a spus numai *piano-forte* și apoi numai *piano*.

CUM S-AU NĂSCUT CUVINTELE LIMBII ROMÎNE

Cuvinte moştenite

Luînd în mînă un dicţionar al limbii romîne ne putem pune întrebarea cum s-au născut zecile de mii de cuvinte înregistrate acolo în ordine alfabetică. „Dicţionarul limbii romîne moderne", publicat în 1958 de Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., conţine peste 50 000 de cuvinte. Dacă am pune la socoteală şi cuvintele cunoscute de specialiştii în diversele domenii ale tehnicii (*Lexiconul tehnic* cuprinde circa 80 000 de cuvinte), vocabularul romînesc ar spori considerabil. Să nu uităm însă că, de cînd se vorbeşte romîneşte, alte mii de cuvinte au fost date uitării; dacă le-am calcula şi pe acestea — şi calculul nu e uşor de făcut, pentru că numeroşi termeni au dispărut înainte de epoca din care avem primele documente, sau mai tîrziu, dar nu se întîlnesc în izvoarele pe care timpul le-a cruţat — am ajunge desigur la o cifră totală cu mult peste o sută de mii. De unde această impresionantă bogăţie, de unde au luat sau cînd au creat romînii materialul vocabularului lor?

Romîna fiind continuatoarea limbii latine, vorbite neîntrerupt, în succesiunea generaţiilor, în partea orientală a Imperiul Roman, e firesc ca baza vocabularului romînesc să constea din elemente latineşti. Cuvintele acestea au fost transmise din tată în fiu de-a lungul unei perioade de două ori milenare. Pe unele, timpul le-a deformat, dar, înarmaţi cu uneltele filologului, sîntem astăzi în stare să reconstituim prototipul latin chiar şi pentru acele elemente devenite de nerecunoscut din pricina schimbărilor fonetice şi semantice.

Cuvintele transmise fără întrerupere din graiul coloniștilor romani stabiliți la noi și pînă astăzi se numesc cuvinte m o ș t e n i t e. Ele formează majoritatea celor mai importante elemente ale vocabularului nostru (ceea ce în terminologia lingvistică se cheamă „fondul principal lexical" sau „vocabularul de bază"). Cu termenii moșteniți denumim relațiile dintre oameni, părțile corpului și funcțiile organelor lui, animalele și plantele importante, acțiuni ale forțelor naturii, diverse noțiuni legate de locuință, de muncă etc. Iată numai cîteva exemple: *om, bărbat, femeie, frate, soră, unchi; cap, față, ochi, ureche, limbă; cîine, cal, vacă, iarbă, grîu, floare; a ploua, a ninge; casă, masă, curte, fereastră; a lucra, a ara, a semăna, a cumpăra* etc.

Dacă în *casă, foc, lună, frate, a dormi, a intra* etc. nu sînt greu de identificat originalele latinești *casa, focus, luna, frater, dormire, intrare* etc., la altele nu ne putem descurca fără cunoștințe filologice. Numai așa aflăm, de exemplu, că *ureche, cal, a mînca, a spăla* provin din *auricula, caballus, manducare, experlavare.* În exemplele acestea, înțelesul cuvîntului romînesc se potrivește destul de bine cu sensul „strămoșului" său; dificultățile sînt însă și mai mari cînd la diferențele fonetice se adaugă diferențele de înțeles, ca în *a apuca,* care vine din *aucupare* (a prinde o pasăre într-un laț, într-o cursă), *tare* care îl continuă pe *talis* (de acest fel, astfel de) sau *sat,* provenit din *fossatum* (șanț).

Cuvinte împrumutate

Categoria a doua de cuvinte ale vocabularului romînesc cuprinde numărul uriaș de cuvinte pe care le-am împrumutat din diferite alte graiuri, de la cucerirea Daciei pînă astăzi. Limba noastră s-a îmbogățit de-a lungul veacurilor cu elemente din vorbirea popoarelor care au trăit pe teritoriul de

formație a limbii și poporului romîn sau cu care am fost vecini, dar am împrumutat numeroase cuvinte și de la popoare mai depărtate, cu care am avut legături economice și culturale mai intense. De pildă, o categorie de cuvinte romînești provin din graiul băștinașilor, adică al populațiilor traco-dace pe care romanii le-au găsit pe meleagurile noastre în momentul cuceririi. Din păcate, limba traco-dacilor a rămas pînă azi aproape complet necunoscută. Folosindu-se argumente pe care nu e cazul să le înfățișăm aici, se consideră că din această limbă ne-au rămas cuvinte ca: *abur, barză, droaie, mal, mugur, sîmbure, țap.*

E cunoscut locul important pe care îl ocupă în structura vocabularului romînesc elementele de origine slavă. Unele dintre ele sînt cuvinte foarte importante și de aceea frecvent folosite: *nevastă, plug, muncă, vorbă, vreme, sută, drag, a citi, a iubi* și multe altele.

Din maghiară au fost împrumutate cuvinte ca *gînd, oraș, răzeș, seamă, a locui, a făgădui*; din turcește ne vin *dușman, odaie, chior*; din grecește *zahăr, lefter, lipsă, a pedepsi*; din germană *sfanț, șperaclu* etc.

Un număr deosebit de mare de cuvinte au fost împrumutate din franțuzește: *grup, sos, priză, mulaj, discuție, agreabil, tandru, eminamente, a dirija, a protesta, a edita, a prefera* etc. În limbajul sportiv găsim o serie de cuvinte englezești: *gol, baschet, ofsaid*, în limbajul muzical ne întîmpină elemente de origine italiană: *arie, solfegiu, violă* și desigur lista limbilor din care am împrumutat cuvinte mai mult sau mai puțin importante s-ar putea încă prelungi.

O serie de cuvinte legate de civilizația, cultura și știința modernă se găsesc și în alte limbi europene și au o rostire destul de asemănătoare. De aceea nu e ușor de spus din ce limbă au fost împrumutate; pentru unele e sigur că le-am luat din două sau trei limbi cam în aceeași perioadă.

Se știe că termeni formați în limbile romanice de apus (franceză, italiană) ca *artilerie, cavalerie, infanterie, administrație, comitet, constituție* au intrat în românește în prima jumătate a secolului trecut prin intermediul limbii ruse (e vorba de epoca Regulamentului Organic); cuvintele *abataj, combină, combinat* și altele au fost împrumutate, tot prin intermediul limbii ruse, după 23 August 1944.

În schimb e foarte probabil că au fost împrumutate din mai multe limbi străine (uneori cam în aceeași perioadă) denumiri de felul lui: *analiză, argument, bacterie, biologie, clasă, comunist, democrație, revoluție, sinteză, socialism.*

Astfel de cuvinte se numesc internaționale, și numărul lor crește neîncetat.

Nu trebuie să se creadă că toate cuvintele împrumutate au fost folosite de la început exact în forma în care le cunoaștem astăzi. A existat o perioadă, uneori destul de lungă, de încercări, de dibuiri, pînă ce cuvintele acestea s-au fixat definitiv în limba literară. Scrierile mai vechi ne aduc mărturii ale unor încercări de adaptare care n-au prins. Astfel, în scrierile lui Dimitrie Cantemir, apar termeni ca: *țifre arăpești* (cifre arabe), *canțiler* (cancelar), *barelievuri* (basoreliefuri), *convoliu* (convoi), *metalon* (metal) și altele. În lista de mai jos am înșirat numai cîteva împrumuturi care în secolul al XIX-lea circulau și sub altă (sau numai sub altă) formă decît cea de azi:

alfavita	alfabet
arestui	aresta
clas	clasă
cualitate	calitate
experiință	experiență
haracteriza	caracteriza
metoadă	metodă
moadă	modă
oget	obiect
portofei	portofel

project	proiect
publicui publicarisi	publica
punt	punct
recomandarisi	recomanda
roază	roză
scopos	scop
soţietate	societate

Au fost oameni de cultură care ţineau ca aspectul romînesc al cuvintelor pe care le-am fi putut împrumuta din mai multe limbi să fie cît mai apropiat de forma lor din limba franceză; alţii preferau forma grecească, italiană sau latină. Prin preferinţa pentru modelul italian se explică, de pildă, de ce găsim la I. Eliade Rădulescu pe *ciarlatanie* şi *scheletru* (*şarlatanie* şi *schelet* de astăzi).

Adaptările propuse de latinişti în general n-au fost viabile. După ei ar fi trebuit să scriem *classificăciune, conchisiune, demustrăciune, inconsecinţă, independinte, intelligînţă, oppusăciune.* (Cititorul a recunoscut desigur cuvintele noastre de astăzi *clasificare, concluzie, demonstraţie, inconsecvenţă, independent, inteligenţă, opoziţie.*)

Cuvinte uitate

O mare parte din împrumuturi nu rezistă timpului, mai ales atunci cînd realităţile pe care le denumesc încetează să mai existe. De exemplu, în limbajul administrativ şi în terminologia politică a epocii feudale întîlnim o sumedenie de nume de funcţii pe care, de cele mai multe ori, nu le înţelegem sau avem o idee destul de vagă despre ele: *cămăraş, clucer, comis, dragoman, medelnicer, pitar, postelnic, zlotaş* şi multe altele.

În relatarea unor intrigi de curte din secolul al XVII-lea, e normal ca astfel de titulaturi să apară

frecvent sub pana lui Miron Costin. Povestind a doua domnie a lui Gheorghe Ştefan (1653—1658), cronicarul moldovean ne spune cum a fost trădat voievodul de către vornicul Ghica, unul din oamenii căruia îi arătase cele mai mari semne de preţuire şi încredere. Într-adevăr, pe vornicul Ghica

> „... l-au făcut de casa sa, cu nepoată-sa, fata Sturdzii *vistiernicului*, după feciorul lui, Gligoraşco *postelnicul*. Şi după ce l-au făcut cuscru de casa sa, pe feciorul său boierindu-l cu *agia*, pre Ghica bătrînul l-au trimis iară la *capichihăie*, la Poartă... Chemîndu-l *veziriul* Chiupruliul la sărutarea poalei împărăteşti şi necutedzîndu a merge Ştefan-vodă la Poartă, vezirul au dat Ghicăi *vornicului* domnia ţărîi".

Cuvinte de felul acestora au dispărut din vorbire la scurt interval după dispariţia funcţiilor administrative pe care le denumeau, şi astăzi le mai întrebuinţează doar scriitorii, în naraţiuni istorice. Schimbarea modei bărbăteşti şi femeieşti a atras şi ea dispariţia multor cuvinte (de obicei luate din turceşte sau din greceşte). Cine mai poartă azi *calpace, feregele, fermenele, gugiumane, iminei* sau *poturi?*

În cazuri izolate, cuvinte împrumutate de mult şi ieşite din uz mai vieţuiesc încă în expresii, cum sînt: *de-a valma, de haram a venit, de haram s-a dus, a da în vileag, a da tîrcoale.* Cei mai mulţi cunosc înţelesul acestor locuţiuni, dar nu e de loc clar ce înseamnă, luate izolat, *valma, haram, vileag,* sau *tîrcoale.* Cercetarea limbii vechi şi a unor graiuri regionale ne dă destul de uşor informaţiile cerute: expresia *de-a valma* are la bază vechiul substantiv *valmă* (mulţime, grămadă), iar *a da în vileag* conţine cuvîntul care înseamnă „public, obşte". Aşadar *a da în vileag* are sensul de „a face cunoscut tuturor, a face public". Pentru cei care nu cunosc substantivul *vileag* decît din expresia discutată,

adăugăm că el nu lipseşte din operele unor mari scriitori. Caragiale, de pildă, scrie:

„Are să meargă la biserică şi cînd o fi tot *vileagul* strîns, o să strige în gura mare... că fără omul ăsta înnebuneşte".

Despre un lucru cîştigat pe nedrept care se pierde repede se spune *de haram a venit, de haram s-a dus*! Dar ce înseamnă *haram*? Pentru cine ştie turceşte e simplu, căci *haram* are înţelesul de „cîştig nepermis, ilicit", cea ce explică imediat expresia discutată.

În sfîrşit, rămîne de lămurit *a da tîrcoale*, expresie pe care cu toţii o înţelegem şi o folosim, fără să ne tulbure faptul că, la drept vorbind, nu ştim ce e *tîrcoale*! Acest cuvînt e pluralul lui *tîrcol*, de origine bulgară (*tărkolo*), care are sensul „cerc, roată". *A da tîrcoale* îşi justifică deci foarte bine accepţia „a se învîrti în jurul cuiva, în jurul unui lucru".

Iată povestea unui cuvînt cunoscut numai dintr-o expresie: despre cineva care doarme zdravăn se spune familiar că „trage la aghioase". Cuvîntul *aghios*, de origine greacă, înseamnă de fapt „sfînt" şi se pune întrebarea ce legătură e între sfinţenie şi expresia noastră. Legătura a fost făcută de cei care au comparat sforăitul cu felul de a cînta al dascălilor. *A trage la aghioase* a însemnat la început „a cînta cîntece sfinte", „a cînta ca dascălii" şi apoi „a sforăi". În cele din urmă, aluzia ironică a fost uitată şi expresia se aplică celor care dorm, indiferent dacă sforăie sau nu.

Alteori cuvîntul uitat mai există doar în nume proprii: *Slatina* e un oraş romînesc, dar *slatină* nu mai înseamnă pentru noi nimic. (În secolul al XVI-lea şi mai tîrziu, acest cuvînt slav era cunoscut cu sensul de „apă sărată".) În limba veche, *slobozie* însemna „sat care se bucura pe un timp de scutire de biruri şi corvezi; astăzi mai ştim doar de existenţa unor localităţi cu numele *Slobozia*

(la origine, niște sate de felul celor definite mai sus). Mai multe denumiri de localități din țara noastră conțin cuvîntul *Dorna*, cea mai cunoscută fiind desigur *Vatra Dornei*. Și acest nume propriu intră în categoria cuvintelor „uitate": *dornă* însemna cîndva „vîrtej de apă, bulboană". S-au numit *dorne* cursuri de apă cu vîrtejuri și apoi localități înfiripate pe malurile lor.

Printre numele proprii figurează, după cum se știe, nu numai termenii geografici, ci și nume de persoană. Sub această formă s-au păstrat pînă astăzi vechile cuvinte romînești *mușat* (frumos, înfrumusețat) și *rareș* (rar, cu părul rar), și desigur sînt numai două exemple, alese dintr-un număr mult mai mare.

Împrumuturi inutile?

În legătură cu problema aceasta, a împrumuturilor, sînt de semnalat unele fenomene curioase: de pildă, împrumutăm cîteodată cuvinte care există deja în limbă! Faptul pare fără îndoială paradoxal, de aceea e nevoie de unele explicații.

Mărunt e un cuvînt romînesc foarte vechi; el e rezultatul schimbărilor suferite în curs de două milenii de latinescul *minutus* (mic, slab). Mai aproape de vremea noastră, a apărut în romînește *minut*, împrumutat din limba greacă modernă, care la rîndul ei l-a luat din italienește (*minuto*). De fapt, *minut* e la origine același cuvînt latin; minutul nu este oare o diviziune „măruntă" a timpului? Dar atunci de ce *mărunt* și *minut* nu seamănă fonetic? Pentru că *mărunt* e moștenit din latinește, iar *minut* e rezultatul unor împrumuturi: italienii l-au luat din latinește, grecii de la italieni și noi de la greci.

Limba latină ne-a lăsat moștenire cuvîntul *ghindă*, iar ulterior l-am împrumutat din franțuzește pe *glandă*, care se explică prin același cuvînt

latin. Deşi depărtate ca sens, *veteran* şi *bătrîn* au o origine comună (*veteranus*), numai că *bătrîn* e moştenit, iar *veteran* împrumutat probabil tot din franţuzeşte. (Latinescul *veteranus* şi romînescul *veteran* au în comun accepţia militară, dar *veteranus* însemna şi „bătrîn", „vechi".) Origine comună are şi perechea *drept-direct*, primul element fiind transmis... direct, iar celălalt — prin intermediul limbilor moderne.

Uneori lucrurile se petrec puţin diferit: oamenii de cultură au introdus la un moment dat în romîneşte cuvinte latine pe care le-au cunoscut din lecturi, păstrîndu-le destul de bine aspectul sub care îl foloseau scriitorii latini. Şi astfel s-au născut, de exemplu, *a saluta* (din *salutare*) sau *a se repauza* (din *repausare*) (astfel de cuvinte sînt împrumutate, şi nu moştenite din limba latină, întrucît ele nu s-au transmis din generaţie în generaţie începînd cu colonizarea romană a Daciei). S-a întîmplat însă ca aceste două cuvinte să existe deja în romîneşte, bineînţeles alterate — şi ca formă şi ca sens — de trecerea timpului: *a săruta* şi *a răposa*. (De fapt, *a răposa* îşi păstra înţelesul de „a se odihni" în limba romînă veche; într-un text din secolul al XVI-lea citim: *acum ei nu se pot răposa de voi*, adică „nu se pot odihni din cauza voastră".) Care este atunci raportul actual dintre *a saluta* şi *a săruta*, *a se repauza* şi *a răposa*? Pentru un profan, ele sînt cuvinte cu totul diferite, însă cercetarea originii lor dovedeşte că la bază stă un singur cuvînt latin. Primul element al perechilor e împrumutat din latineşte (*a saluta, a se repauza*), iar al doilea e moştenit din latineşte (*a săruta, a răposa*).

În aceeaşi categorie intră şi perechea *mormînt-monument*, care au la bază un singur cuvînt latin (*monumentum*), moştenit în forma *mormînt* şi împrumutat cu multe secole mai tîrziu cu pronunţarea *monument*. Diferenţa de înţeles e însă destul de neaşteptată, de aceea sîntem îndreptăţiţi să

cerem unele explicații. Sensul primitiv al lui *monumentum* era „semn care aduce aminte", de la care se trece destul de ușor la acela de „mormînt". Romanii obișnuiau să pună pe morminte o statuetă cu chipul răposatului, de aceea cuvîntul capătă înțelesul de „sculptură". Cînd legătura cu monumentele funerare se pierde, cuvîntul *monumentum* va desemna și alte construcții din piatră, mai ales de dimensiuni impunătoare, înălțate cu scopul de a păstra amintirea unui personaj ilustru sau a unui eveniment important. Printr-o comparație, vorbim astăzi și de monumente literare (de pildă „opera lui Eminescu este un monument al literaturii românești").

Cuvinte împrumutate de mai multe ori

Nu este de loc obligatoriu ca în perechile de cuvinte, diferite ca formă și înțeles, dar cu origine comună, unul din elemente să fie moștenit. E posibil ca amîndouă cuvintele să fie împrumutate pe căi deosebite.

Iată, de pildă, istoria perechii *răvaș* — *răboj*, ale cărei elemente nu ne sugerează o apropiere, nici sub raportul înțelesului, nici ca înveliș sonor. Punctul de plecare comun e un cuvînt slav care însemna „obiect crestat, crestătură" și pe care românii l-au împrumutat de la slavi dîndu-i forma *răboj*. Același cuvînte a fost împrumutat însă și de maghiari, care l-au adaptat, firește, altfel (aproximativ *ravaș*) și de la aceștia l-am luat noi, cu rostirea *răvaș*. Între timp se produsese însă și o evoluție a înțelesului: de la „obiect crestat, crestătură", la „însemnare, text crestat pe un obiect de lemn". Încetul cu încetul ajungem la accepția actuală din românește („însemnare, bilet, scrisorică" — indiferent de obiectul pe care se scrie și, evident, fără să mai fie vorba de crestare). Așadar, românii au împrumutat un cuvînt slav de două ori, în epoci diferite

şi pe căi diferite: luat direct din vorbirea slavilor, a căpătat la noi forma *răboj*; împrumutat prin intermediul limbii maghiare a ajuns la rostirea *răvaş*.

În literatura străină consacrată mitologiei antice, romînii au cunoscut numele grecesc al infernului — *Hades*. Cu mult timp înainte pătrunsese însă în romîneşte forma slavă a acestui cuvînt: *iad*. Sensul e acelaşi, dar faptul că împrumutul s-a făcut pe căi diferite explică rostirea diferită.

Sensuri asemănătoare — deşi nu atît de mult ca *Hades—iad* — au termenii perechii *magazie—magazin*. *Magazia* e un loc de depozitare a unor mărfuri sau o încăpere în care se păstrează lemne, mobile sau diferite alte obiecte, în timp ce la *magazin* cumpărătorul găseşte mărfuri de vînzare. Elementul semantic comun e uşor de descoperit: şi *magazia*, şi *magazinul* servesc la depozitarea unor mărfuri, dar, evident, în scopuri diferite.

Cele două cuvinte au o origine comună (în limba arabă), dar au pătruns în romîneşte pe căi diferite: *magazie* a fost luat din greceşte (*magazi*), iar *magazin* din franţuzeşte (*magasin*). Dar despre povestea cuvîntului *magazin* vom mai avea prilejul să vorbim (vezi capitolul „Cuvinte care se întorc de unde au plecat", p. 49).

Ca sens, *a agonisi* e destul de deosebit de *a agoniza*, dar şi aici originea e identică: verbul grecesc *agonizo* (a se lupta). Luat direct din greaca modernă, cuvîntul a căpătat forma *a agonisi*; ulterior *agonizo* a intrat pentru a doua oară în limba noastră, de astă dată însă prin mijlocirea limbii franceze. Astfel s-a născut verbul *a agoniza* (francezii spun *agoniser*).

Dacă diferenţa fonetică dintre *a agonisi* şi *a agoniza* se explică prin itinerarul diferit pe care l-a urmat termenul grec *agonizo*, în cele două epoci cînd a pătruns în romîneşte, mai rămîne de lămurit totuşi ceva: de ce diferă aşa de mult înţelesurile? La baza sensului ambelor verbe romîneşti stă ideea

de luptă, adică tocmai înţelesul termenului grecesc originar. *A agonisi* a însemnat la început „a lupta pentru a-şi asigura existenţa, a aduna o avere prin eforturi mari, comparabile cu o luptă"; la *a agoniza* legătura cu „lupta" e perceptibilă şi astăzi, cuvîntul însemnînd „a lupta cu moartea".

Am vorbit pînă acum mereu de „perechi"; e momentul să arătăm că, mult mai rar, se întîmplă ca dintr-un singur cuvînt străin să provină trei sau mai multe cuvinte romîneşti mai mult sau mai puţin diferite fonetic şi semantic. Deosebirile se explică tot prin faptul că în romîneşte cuvîntul originar a pătruns pe căi şi la date diferite. Aşa s-a întîmplat, de exemplu, cu latinescul *magister* (cel care învaţă pe cineva, dascăl).

Din latină ne-a fost transmis direct, căpătînd forma *măiestru,* la care s-au adăugat în decursul timpului *maistru* (din nemţeşte, unde se zice *Meister*), *meşter* (din maghiară: *mester*), *maistor* (din sîrbeşte sau bulgăreşte — are o circulaţie redusă) şi *maestru* (de astă dată din italieneşte: *maestro*). Atît cuvîntul german, cît şi cel maghiar, sîrb sau bulgar şi italian provin tot din latineşte; pînă la urmă se vede că *magister,* unul şi acelaşi cuvînt, a pătruns în romîneşte de nu mai puţin de c i n c i ori!

Cuvinte care „renasc"

Una din întîmplările cam bizare care se petrec în istoria vocabularului este „renaşterea" unor cuvinte. Prin aceasta înţelegem că unele elemente ale lexicului dispar, sînt uitate, dar după o vreme le întîlnim din nou, pentru că au fost împrumutate din altă limbă (eventual chiar din latină). Din cuvintele latineşti moştenite, o parte îşi încetează de la o vreme existenţa, dar limba romînă le poate împrumuta peste cîteva secole din limbi care au

și ele elementele latine respective, dar nu le-au pierdut.

Textele secolului al XVI-lea ne-au păstrat două cuvinte latine, de atunci uitate: *a se învești* (a se îmbrăca; în cuvîntul acesta recunoaștem ceva din *veșmînt*, scris uneori și *veștmînt*) și *a deștinge*, folosit ca sinonim al lui *a coborî*. La origine aflăm elementele latine *investire* și *descendere*, ceea ce ne permite imediat să identificăm cele două cuvinte vechi și părăsite cu *a învesti* și *a descinde*, împrumutate în epoca modernă.

Numele nisipului e de origine slavă; *nisip* a luat locul lui *arină*, care se trage din vorbirea coloniștilor romani (*arena*). La început *arena* însemna numai „nisip", apoi „loc acoperit cu nisip", cum era de pildă terenul pe care se desfășurau întrecerile sportive. Majoritatea romînilor nu mai știu astăzi ce înseamnă *arină*, dar îl cunosc pe *arenă*, luat din franțuzește, unde a fost împrumutat tot din latină, dar numai cu sensul al doilea. În literatura noastră, *arină* s-a mai utilizat cu accepția originară și în secolul trecut; ca dovadă, într-un dicționar romînesc din prima jumătate a veacului al XIX-lea, cuvîntul nou *arena* era explicat astfel: „Se numea și *arena*, pentru că pe locul luptătorilor era așternută *arină*".

Așadar, *arină* a renăscut sub forma *arenă*, așa cum *a deștinge* și *a se învești* au căpătat din nou viață în cuvintele *a descinde* și *a învesti*. Printr-o comparație, *arenă* a început să fie folosit si pentru locuri (fără nisip) unde se desfășoară felurite activități; în definitiv, astăzi nu se cere ca un teren sportiv să fie neapărat acoperit cu nisip și într-o serie de limbi s-a ajuns la o expresie pe care o traducem cu *pe arena internațională*, ceea ce dovedește o considerabilă îndepărtare de la sensul vechi.

Între cuvintele noi, împrumutate, *deziderat* și *agricultură* (inclusiv toate cuvintele care încep cu *agri-* ca *agricol, agrimensură* și cu *agro-*, ca *agronom, agrotehnică* și altele) există o legătură evi-

dentă cu elementele lexicale latine *desiderare* (= a dori) și *ager* (= ogor). Urmașii direcți ai acestor cuvinte (*a deșidera* și *agru*), au existat cîndva în romînește, dar au dispărut de mult.

„Vorbe înaripate"

Existența în limba romînă a atîtor cuvinte împrumutate din alte limbi dovedește un fapt important: cuvintele călătoresc. Nu sînt granițe, nu sînt distanțe îndeajuns de mari ca să stăvilească aceste „călătorii", prin care numele unor obiecte, importante pentru civilizație, nume de plante și animale, de produse industriale și invenții tehnice, de obiecte de îmbrăcăminte și alimente etc. pot să treacă de la un popor la altul, din țară în țară sau chiar să facă ocolul pămîntului.

Cuvintele călătoresc în primul rînd o dată cu populația din limba căreia fac parte. Cuceririle romane și extinderea imperiului lui Alexandru Macedon, deplasările slavilor, ale arabilor au purtat pe drumurile continentelor sute și sute de cuvinte latine, grecești, slave, arabe.

În al doilea rînd, cuvintele călătoresc împreună cu obiectele pe care le denumesc. Astfel s-au răspîndit, de pildă, numele unor produse alimentare ca piperul, ciocolata, cafeaua etc. În condițiile dezvoltării moderne a tehnicii, sînt cuvinte care se răspîndesc pe calea presei și a radioului într-un timp record.

Urmarea acestui fenomen este că, în orice limbă, găsim cuvinte care au circulat mult, care au străbătut distanțe uriașe, trecînd dintr-o limbă în alta. Iată numai cîteva exemple de cuvinte romînești care își au originea în ținuturi foarte îndepărtate și care au ajuns pînă la noi prin intermediul unor limbi europene ca franceza, germana, italiana, engleza etc.

Asia ne trimite: o serie de cuvinte arabe (*alcool, algebră, almanah, cifră*) și altele ebraice (ca *rabin, amin*); din limba persană au ajuns pînă la noi *azur, bazar, caravană*; *polo* e tibetan, *urangutan* e malaez, *chimono, gheișă* și *harachiri* sînt, bineînțeles, japoneze.

Din **Africa** ne-a sosit marocanul *fes* și egipteanul *oază*; o limbă din Guineea ne-a dat *banană*.

Limbile băștinașilor din **America** au furnizat limbilor europene numeroase denumiri. În Antile și în America Centrală își au originea *colibri, uragan, canibal*. Din Haiti provine *hamac*, din Canada — *mocasin*, iar cuvintele *cacao* și *ciocolată* provin din limba aztecilor.

Mult mai redusă e contribuția **Australiei**. Totuși, putem cita și de aici pe *bumerang* și *cangur*.

În fața vestigiilor atîtor călătorii impresionant de lungi, nu putem să nu dăm dreptate bătrînului Homer care, vorbind despre cuvinte, nu uita să le însoțească cu epitetul „înaripate".

Nu e totdeauna ușor să reconstitui itinerarul unor astfel de călătorii lungi. Lingviștii au trebuit să răscolească documentele prăfuite, să cerceteze literatura veche a numeroase popoare, să parcurgă paginile codicelor, cărților, revistelor, ziarelor. Studiul schimbărilor fonetice și semantice cere o muncă imensă și foarte migăloasă. Istoria peregrinărilor unui singur cuvînt se poate concentra în cîteva rînduri tipărite, dar cîtă trudă se ascunde în spatele acestor rînduri lapidare!

Zeul furtunii poartă numele *hurakan* în limba băștinașilor din regiunea Mării Caraibilor. Conchistadorii spanioli au botezat cu el vîrtejurile puternice pe care le-au avut de înfruntat în acele ținuturi. Cuvîntul spaniol *huracan* a devenit sinonim cu „vînt puternic, cu acțiuni distrugătoare", indiferent de ținutul unde bîntuie. Asta înseamnă și *ouragan* pentru francezi, care l-au luat de la spanioli, și *uragan* pentru romîni — care l-au luat din franțuzește.

Un flagel al mărilor, nu mai puţin temut decît uraganele, au fost *corsarii*. Numele lor a ajuns în romîneşte pe două căi: una mai simplă, care a păstrat bine rostirea şi sensul din italieneşte (*corsaro*), alta ceva mai complicată, care a făcut cuvîntul de nerecunoscut. Drumul acesta a fost marcat de cîteva etape, pe care le consemnăm pe scurt:

1. în italieneşte — *corsaro*
2. în sîrbo-croată — *gusar*
3. în maghiară — *huszar*
4. în romîneşte — *husar*

Şi pentru că am vorbit de conchistadori şi de călătorii pe mare, e cazul să cercetăm şi povestea cuvîntului *tabac*, care se poate rezuma astfel:

Un grup de spanioli trimişi de Cristofor Columb să cerceteze insula Cuahani (numită de el San Salvador) au relatat la întoarcere că au întîlnit adesea băştinaşi ţinînd în mînă nişte tăciuni pe jumătate stinşi, al căror fum îl inspirau. Tăciunii aceştia — de fapt un mănunchi de frunze uscate — erau numiţi de localnici *tabaco*. În anul 1558, primele frunze de tabac au fost aduse în Spania, la curtea regelui Filip al II-lea. Trei ani mai tîrziu, Jean Nicot, ambasadorul Franţei în Portugalia, îşi procură seminţele noii plante şi le trimite la Paris. (Apreciind contribuţia lui Nicot în răspîndirea tutunului, oamenii de ştiinţă au numit *nicotină* o substanţă care se găseşte în frunzele de tabac.)

După cum se ştie, europenii au folosit la început tutunul neaprins, în formă de firişoare subţiri, pe care le mestecau sau le „prizau", adică le trăgeau pe nas. Se pare că fumatul propriu-zis a început să se răspîndească din Anglia şi se citează un anume Lane ca fiind primul fumător european.

Trecînd la un domeniu cu totul diferit, să cercetăm de unde provine cuvîntul *bezea*, cu înţelesul de prăjitură, şi, concomitent, de sărutare trimisă cuiva cu vîrful degetelor. Punctul de plecare e Franţa (*baiser*), dar cuvîntul n-a trecut direct din franceză în romînă, ci pe ruta următoare: în fran-

ceză *baiser* — în greceşte *bezés* — în bulgăreşte *beze* — în romîneşte *bezea*.

Iată şi alte itinerare:

germană *Tusche* — ruseşte *tuş* — romîneşte *tuş*;

italieneşte *mappamondo* — greceşte *mappamond* — — romîneşte *mapamond*;

italieneşte *portafoglio* — greceşte *portofoli* — romîneşte *portofoliu*.

Dacă aceste itinerare vi s-au părut scurte, iată acum unul mult mai întortocheat, ale cărui etape sînt presărate în diferite ţări din Asia şi Europa. E vorba de drumul *zahărului*.

Călătoria cuvîntului începe în India antică. În vechea limbă indiană literară (numită „sanscrită") exista cuvîntul *cearkara*, cu sensurile „pietricică" şi „boabă". În limba indiană medie, el capătă rostirea *sakkara* sau *sakkhara* şi a fost folosit pentru a denumi zahărul obţinut din trestie. Adăugarea acestui înţeles se lămureşte imediat, dacă avem în vedere că zahărul se comercializa sub formă de boabe.

Prin Persia şi Mesopotamia, caravanele duc acest important produs pînă în Grecia; o dată cu marfa călătoreşte — cum e firesc — şi numele ei. Grecii îi spun *sakkharon*, iar în Italia antică avea să i se spună *saccharum*. În acea vreme — amănuntul e desigur important — zahărul era folosit exclusiv ca medicament.

Ca să-l explicăm pe *zahăr* al nostru, trebuie să ne apropiem de epoca modernă şi aflăm astfel că în limba neo-greacă vechiul *sakkharon* din antichitate a ajuns să se pronunţe *zahari* şi că în forma aceasta îl împrumută bulgarii. Cuvîntul trece curînd la nordul Dunării, unde *zahari* devine *zahăr*. Povestea ar părea încheiată dacă n-ar mai fi de lămurit un lucru: cînd ajunge zahărul aliment?

În privinţa aceasta, meritul aparţine arabilor, care, în Evul Mediu, fac plantaţii foarte întinse de trestie de zahăr în Sicilia şi Andaluzia. Învăţînd de la perşi şi indieni tehnica extragerii zahărului, ara-

bii i-au învățăt și numele, dar, cum se întîmplă întotdeauna cînd un cuvînt trece de la un popor la altul, rostirea s-a schimbat puțin: din *sakkara* (indian) arabii au făcut *sukkar*. În apusul Europei, numele noului aliment reflectă aspectul său din arabă: în nemțește *Zucker*, în franțuzește *sucre*, în englezește *sugar*, în italienește *zucchero* etc.

Numele zahărului în limbile vorbite în Europa ne arată cum a călătorit cuvîntul acesta din antichitate pînă în epoca modernă și care au fost cele două drumuri mai importante:

India — Persia — Mesopotamia — Grecia — Bulgaria — Romînia;

India — Persia — Arabia — Spania — Italia, Franța și celelalte țări din apus.

Un ultim detaliu: antichitatea și Evul Mediu au adus în Europa zahărul obținut din trestie. Abia în vremea lui Napoleon se trece la fabricarea zahărului extras din sfeclă, dar asemănarea dintre noul produs alimentar și cel vechi face inutilă crearea unui nou termen. Cuvîntul *zahăr* — și corespondentele lui din alte limbi — denumesc și zahărul de trestie, și zahărul de sfeclă.

Povestea *zahărului* ne-a arătat printre altele că un cuvînt poate străbate mii de kilometri și zeci de țări, poate dăinui veacuri și milenii, păstrîndu-și destul de bine înțelesul. De obicei se întîmplă însă altfel și rezultatele sînt cîteodată cu totul neașteptate.

În vocabularul matematicii, cuvintele de origine arabă joacă un rol însemnat, denumind noțiuni de bază. Printre acestea se numără *cifră* și *zero*, a căror istorie nu interesează numai pe matematicieni.

Cuvîntul arab *sifr* era un adjectiv traductibil cu „gol", iar la matematicienii arabi capătă și înțelesul de „zero". Pentru acest adaos de sens a servit ca model limbajul matematicienilor indieni, care foloseau pentru „zero" și „gol" aceeași denumire.

Cu sensul „zero", termenul arab pătrunde în lucrările matematicienilor europeni din Evul Mediu.

Astfel, la începutul secolului al XIII-lea, îl întîlnim la italianul Leonardo Fibonacci, care încearcă să-i dea un aspect potrivit cu limba latină, în care își scria el operele. Fibonacci îl transformă deci pe *sifr* în *zephirum*, ceea ce suna destul de „latinește", pentru că semăna cu *zephyrus*, numele latinesc al zefirului. Ideea savantului italian a fost acceptată de specialiști; în lucrările de matematică scrise în italienește a fost însă nevoie de o nouă adaptare, pentru a da cuvîntului un „aer" italienesc. Deoarece unui *ph* din cuvintele latine îi corespundea în italiană *f*, iar cuvintele latinești terminate în *-um* aveau corespondente în *-o* (*templum — templo, forum — foro* etc.) *zephirum* a fost tarnsformat în *zefiro*.

Urmărind mai departe viața cuvîntului nostru, asistăm la o rapidă schimbare în *zefro* și apoi în *zero*. Aceste deformări fonetice au fost desigur favorizate de nevoia de a reduce asemănarea cu numele italienesc al zefirului (*zeffiro*, pronunțat deci aproape la fel cu *zefiro*). În forma *zero*, termenul se extinde rapid peste hotarele Italiei, devenind termen internațional.

Matematicienii spanioli au adoptat și ei cuvîntul arab *sifr*, dar s-au menținut mai aproape de original, scriind *cifra*. Ei au folosit *cifra* și cu un înțeles nou, acela de „semn numeric în general". Marea importanță a lui „zero" în sistemul de numărătoare zecimal a făcut ca în Europa secolului al XV-lea numele acestei cifre să se extindă și la celelalte nouă. O vreme *cifră* — care a devenit și el termen internațional — s-a folosit cu ambele înțelesuri (zero și semn numeric); corespondentul englez *cypher* le-a păstrat pînă astăzi. Limbajul matematicienilor se caracterizează prin precizie, așa că n-a îngăduit multă vreme ca două noțiuni diferite să poarte același nume. Pentru că *zero* se răspîndea tot mai mult, *cifră* și-a limitat înțelesul la ceea ce înseamnă astăzi pentru romîni, adică la „semn numeric în general". Deși atît de deosebite ca înțe-

les şi aspect fonetic, *cifră* şi *zero* se dovedesc a fi la origine unul şi acelaşi cuvînt arab. Diferenţele au apărut pe cele două drumuri străbătute de *sifr*: unul prin Italia, celălalt prin Spania.

Cuvinte care se întorc de unde au plecat

Itinerarul vorbelor „înaripate" e interesant prin lungimea şi varietatea care deosebeşte aproape fiecare cuvînt de toate celelalte. Vom stărui acum asupra unui tip special de călătorie, care, după o perioadă, readuce cuvîntul la punctul de plecare.

De pe pămîntul vechii Elade a plecat denumirea garoafei: *karyophyllon*. În Peninsula Italică au primit-o romanii şi au latinizat-o: garoafa se va numi aici popular *garofolum*. Cuvîntul a fost moştenit de italieni; de exemplu, în dialectul veneţian se zice *garofolo*, iar de la veneţieni denumirea florii avea să fie împrumutată de greci, care spun *garofalo*. În curs de mai multe secole, şi traversînd de două ori marea, numele garoafei s-a schimbat din *karyophyllon* în *garofalo*. Întors la locul de baştină, cuvîntul sună acum altfel. Povestea acestui cuvînt grecesc îi interesează şi pe romîni, deoarece din *garofalo* provine *garoafă*.

De obicei însă, drumul străbătut lasă urme nu numai asupra aspectului exterior, ci şi asupra conţinutului denumirilor. Între cuvîntul aşa cum şi-a început călătoria şi aşa cum arată la întoarcere există adesea deosebiri de sens apreciabile.

În limba franceză a secolului al XV-lea se folosea substantivul *desport*, cu accepţia de „distracţie, amuzament". Englezii îl împrumută, scurtîndu-l şi îngustîndu-i şi înţelesul: în haina englezească, cuvîntul se prezintă ca *sport* şi denumeşte numai un anumit fel de „distracţie". Patru veacuri mai tîrziu, cuvîntul face cale întoarsă, iar francezii zic de mai bine

les şi aspect fonetic, *cifră* şi *zero* se dovedesc a fi la origine unul şi acelaşi cuvînt arab. Diferenţele au apărut pe cele două drumuri străbătute de *sifr*: unul prin Italia, celălalt prin Spania.

Cuvinte care se întorc de unde au plecat

Itinerarul vorbelor „înaripate" e interesant prin lungimea şi varietatea care deosebeşte aproape fiecare cuvînt de toate celelalte. Vom stărui acum asupra unui tip special de călătorie, care, după o perioadă, readuce cuvîntul la punctul de plecare.

De pe pămîntul vechii Elade a plecat denumirea garoafei: *karyophyllon*. În Peninsula Italică au primit-o romanii şi au latinizat-o: garoafa se va numi aici popular *garofolum*. Cuvîntul a fost moştenit de italieni; de exemplu, în dialectul veneţian se zice *garofolo*, iar de la veneţieni denumirea florii avea să fie împrumutată de greci, care spun *garofalo*. În curs de mai multe secole, şi traversînd de două ori marea, numele garoafei s-a schimbat din *karyophyllon* în *garofalo*. Întors la locul de baştină, cuvîntul sună acum altfel. Povestea acestui cuvînt grecesc îi interesează şi pe romîni, deoarece din *garofalo* provine *garoafă*.

De obicei însă, drumul străbătut lasă urme nu numai asupra aspectului exterior, ci şi asupra conţinutului denumirilor. Între cuvîntul aşa cum şi-a început călătoria şi aşa cum arată la întoarcere există adesea deosebiri de sens apreciabile.

În limba franceză a secolului al XV-lea se folosea substantivul *desport*, cu accepţia de „distracţie, amuzament". Englezii îl împrumută, scurtîndu-l şi îngustîndu-i şi înţelesul: în haina englezească, cuvîntul se prezintă ca *sport* şi denumeşte numai un anumit fel de „distracţie". Patru veacuri mai tîrziu, cuvîntul face cale întoarsă, iar francezii zic de mai bine

de o sută de ani *sport*, cu înțelesul restrîns dat de englezi și scurtîndu-i și mai mult rostirea (*t* de la sfîrșit nu se pronunță), fără să-și dea seama că ei, și nu englezii, sînt de fapt creatorii acestui cuvînt, devenit de multă vreme internațional.

Un drum asemănător au străbătut *tenis* și *buget*. Să le luăm pe rînd:

Ca nume al sportului cu racheta, *tenis* se răspîndește din limba engleză (*tennis*) și e adoptat și de francezi (scris identic și pronunțat aproape la fel ca în englezește). Numai că din nou francezii dețin paternitatea termenului, căci *tennis* e rezultatul împrumutării în Anglia a cuvîntului francez *tenez*, adică „țineți!" sau „poftiți!". Schimbarea de înțeles pare curioasă dacă nu știm că la unele jocuri *tenez* era exclamația celui care trimitea mingea. Considerată ca un termen caracteristic, exclamația *tenez* a fost împrumutată de englezi ca nume al sportului la care se folosea.

Cuvîntul francez vechi *bougette* (ieșit de mult din uz) însemna „punguță, săculeț". Împrumutat de englezi, *bougette* și-a modificat învelișul sonor (ceea ce se reflectă în scrierea *budget*), dar mai cu seamă înțelesul: de la „punguță" (de bani) la „vistierie", adică „bani ai statului" și în cele din urmă „buget". Păstrîndu-și scrierea englezească, dar cu o pronunțare nouă și cu înțelesul financiar pe care îl căpătase în Anglia, cuvîntul nostru a fost împrumutat de francezi, adică s-a întors la punctul de plecare.

Un intinerar deosebit, dar caracterizat tot printr-o revenire la locul de baștină, a avut cuvîntul *magazin*, cu care noi numim prăvăliile, dar și unele reviste cu material din domenii variate. Între o unitate comercială și o publicație periodică diferența e însă apreciabilă. Urmărirea călătoriei cuvîntului va explica această identitate de denumire.

Depozitele de mărfuri din centrele comerciale ale Africii de nord purtau în secolul al XV-lea numele arab *mahazin*. Acolo l-au auzit și l-au învățat

colonizatorii europeni, urmînd să-l aplice oricărui depozit de mărfuri diverse, indiferent de țara în care s-ar fi aflat. Francezii și l-au însușit în forma *magasin*, iar de la ei îl împrumută englezii, care îi dau o întrebuințare nouă: printr-o comparație, în limba engleză cuvîntul denumește revistele cu conținut foarte variat, cu articole de tot felul. Astfel de reviste sînt un fel de magazine universale, unde găsești cam tot ce vrei. Denumirea devine foarte cunoscută și trece înapoi Canalul Mînecii, astfel că *magasin* are acum în franțuzește și sensul nou de „revistă".

Călătoria cuvîntului nu se limitează însă la Europa. El trece, o dată cu revistele franțuzești numite „magazine", și în coloniile din Africa. Iată-l din nou în nordul Africii, în limba arabă, de unde și-a început călătoria acum cinci sute de ani!

Cuvinte „contopite" în romînește

Pentru a explica extraordinara bogăție a vocabularului unei limbi, nu e de ajuns să studiem, pe lîngă elementele moștenite, cuvintele împrumutate. Limba romînă, ca și toate celelalte limbi, își creează și singură numeroase cuvinte noi, prin felurite combinări ale elementelor vechi.

Într-adevăr, aceea ce, într-o anumită epocă, era un grup de două sau mai multe cuvinte se transformă într-un singur cuvînt. Cu oarecare atenție, descoperim în *astăzi, fiindcă, decît, încît, deunăzi*, combinațiile *astă* + *zi, fiind* + *că, de* + *cît, în* + *cît, de* + *una* + *zi*. Pornind pe această cale, vom descoperi și fără o pregătire filologică specială că *îndemînă* (din expresiile *a fi la îndemînă* sau *a avea la îndemînă*) e format din trei cuvinte, *în, de* și *mînă*, sau că *a batjocori* e alcătuit din fuzionarea elementelor rămase independente în *a-și bate joc*.

Contopirea are cîteodată ca urmare o scurtare şi în orice caz o deformare a cuvintelor componente: *patrusprezece* a devenit *paisprezece* sau chiar *paişpe; şasezeci* s-a redus la *şaizeci, cincizeci* la *cinzeci*, iar *domnia ta* şi *domnia voastră* au astăzi aspectul *dumneata, dumneavoastră.*

Cum era şi de aşteptat, pentru a descoperi în termeni de astăzi combinaţii vechi de cuvinte care cu timpul s-au sudat, trebuie să ne adresăm adesea specialiştilor în filologie. De la ei vom afla că în numele păsării *codobatură* se identifică substantivul *coadă* şi verbul *a bate*; într-adevăr codobatura are o coadă lungă, în continuă mişcare, ea „bate din coadă" mereu. Substantivul *coadă* există şi în *codobelc*, format din *coadă* + *berc* (lipsit de coadă). Pentru majoritatea vorbitorilor limbii romîne, versul *melc, melc, codobelc* e bine cunoscut, dar *codobelc* nu deşteaptă în minte nici o imagine, nu spune nimic. (*Codoberc* s-a transformat în *codobelc* de dragul rimei.)

Tot de la filologi aflăm că *parcă* provine din *pare* + *că* şi că *deci* e la origine compus din *de* + *aci*. Cuvîntul *înainte* provine din sudarea lui *în* cu *ainte*, dar ce înseamnă *ainte*? Iată ce citim într-un text din secolul al XVI-lea:

Merge-voi şi-l voi vedea el ainte de ce voi muri (înainte de a muri).

Aşadar, în limba veche *ainte* avea înţelesul de „înainte".

Oricît ne-am strădui, în termenul *unelte* nu vom descoperi, cu ochii unui profan, altceva decît un s i n g u r cuvînt cu o accepţie bine definită; şi totuşi sînt d o u ă, pentru că avem a face cu combinaţia veche *une* + *alte*, care a devenit *unealte* şi apoi *unelte*. Primul sens al grupului de cuvinte originar a fost „fel de fel de lucruri, obiecte diverse", adică un sens foarte cuprinzător, care cu timpul s-a îngustat şi s-a precizat.

Analiza filologică descoperă şi în *a mulţumi* două cuvinte: *mulţi* şi *ani*. A fost o vreme cînd romînii foloseau ca formulă de mulţumire urarea *mulţi*

ani! Contopirea şi, ca urmare, deformarea au dus la expresia nouă *mulţam*!, care se aude încă în unele regiuni ale ţării. Faptul de a ura cuiva *mulţam*! a fost denumit cu verbul *a mulţămi*:

— Bună vreme, măi băiete!
— Mulţămim, voinic străin!

scrie Eminescu; tot *a mulţămi* apare la numeroşi alţi scriitori, şi tot *a mulţămi* spun pînă astăzi moldovenii. Dar cine mai bănuieşte că aici se ascund cuvintele *mulţi* şi *ani*? Pentru că legătura cu elementele componente nu mai e de mult simţită, cuvîntul nostru s-a putut uşor schimba în *a mulţumi* — forma corectă —, vechea organizare interioară a expresiei tulburîndu-se cu totul.

Se întîmplă cîteodată cu cuvintele ceea ce se petrece cu elementele chimice cînd le combinăm: rezultatul combinării e un corp chimic care are un aspect cu totul diferit de acela al elementelor care s-au combinat, iar proprietăţile sînt şi ele diferite. Aspectul ar corespunde învelişului sonor al cuvintelor, iar proprietăţile se pot compara cu înţelesurile cuvintelor. Aşa cum nu recunoaştem oxigenul şi hidrogenul în apă, tot aşa nu ne putem da seama de prezenţa cuvintelor *mulţi* şi *ani* în *a mulţumi*, *coadă* şi *a bate* în *codobatură*.

Procedeul formării de cuvinte noi prin fuzionarea a două sau mai multe cuvinte vechi a jucat un rol însemnat şi în vremea în care limba latină s-a transformat treptat, devenind limba romînă. Numeroase cuvinte romîneşti importante se trag din cuvinte latine contopite.

cuvintele latine	devin	în romîneşte
ne + mica		nimic
mediam + diem		miazăzi
per + in		prin
ad + foras		afară
eccum + sic		aşa
nec + aliubi + re		nicăieri

etc.

În texte romînești vechi găsim cuvîntul *dănăoară* cu înțelesul de *cîndva, odată* (în trecut); el provine din contopirea a trei cuvinte latine: *de* + *una* + *hora*. *Dănăoară* a fost înlocuit cu *o dănăoară*; aici s-a produs o nouă contopire, urmată de schimbări fonetice, cu rezultatul binecunoscut *odinioară*.

Cuvinte „contopite" în alte limbi

Cum spuneam, în toate limbile se formează cuvinte noi din contopirea unor elemente mai vechi. Am dat mai sus cîteva exemple latinești apropiate de epoca formării limbii romîne. Putem da încă multe altele, mai vechi.

Într-o primă categorie figurează combinații lexicale a căror sudură nu era atît de perfectă, încît prezența elementelor componente să nu fie ușor detectată de un roman. N-avem nici o îndoială că cineva care știa cuvintele *axis* (osie) și *unguo* (a unge) își dădea seama că din ele e alcătuit *axungia*, ceea ce însemna „unsoare pentru osii". Cînd fuziunea s-a accentuat, a apărut rostirea latină *oxungia*, devenit în romînește *osînză*, care păstrează ideea de „grăsime", dar nu mai are nimic de-a face cu osiile.

Dacă ne punem în situația unui roman, în graiul căruia *tergum* (spate) și *versari* (a se întoarce) erau cuvinte banale, firește că *tergiversari* era un compus cu o structură clară, cu sensul primitiv „a întoarce spatele".

De aici se trece la înțelesul figurat „a se lăsa greu, a căuta pretexte" și pînă la urmă „a amîna rezolvarea unei chestiuni, luarea unei hotărîri" — adică sensul lui *a tergiversa* din romînește.

În categoria a doua trecem combinațiile atît de vechi, încît strămoșii noștri nu le mai puteau analiza. Romanii știau bine ce înseamnă *homo* (om) și *ne* (nu, să nu), dar nu le-ar fi identificat prezența în

nemo (nimeni). Îmbinarea *ne homo* (nici un om) s-a transformat într-un singur cuvînt, *nemo*; el avea să devină în romîneşte *nimeni*, unde legătura cu *om* (urmaşul direct al lui *homo*) e şi mai bine ascunsă. *Pro* însemna „înainte", iar *videns* „cel care vede"; *providens* era o îmbinare clară, cu sensul formaţiei noastre *prevăzător*, adică „(om) care prevede ce are să se întîmple şi ia din timp măsurile potrivite". După ce însă *providens* a devenit în latineşte *prudens*, structura cuvîntului s-a tulburat, sensul rămînînd însă acelaşi. Care roman ar mai fi ghicit pe *pro* şi *videns* în cuvîntul nou *prudens*?

Cu explicarea lui *acrobat* şi *monopol* ajungem la limba greacă veche. În *akrobatos* orice elen distingea două elemente: *akron* (înălţime, vîrf) şi *-batos* (cel care merge). Un *akrobatos* era deci o persoană care putea merge în vîrful picioarelor sau la o oarecare înălţime deasupra pămîntului.

Puşi în faţa termenului *monopolion*, grecilor nu le era greu să-l desfacă în *monos* (singur) şi *poleo* (a vinde) şi să-l înţeleagă ca „drept de a vinde singur". Pentru noi, cuvîntul *monopol* e însă un întreg la fel de puţin divizibil ca şi *acrobat*, pomenit mai sus.

Dar să părăsim antichitatea greco-latină şi să vedem cum a fost folosit procedeul fuzionării cuvintelor în Evul Mediu şi în epoca modernă, în limbi care ne-au împrumutat, printre altele, şi denumiri compuse.

Vom începe cu slavii. Iată un prim grup de cuvinte în alcătuirea cărora a intrat *bez* (fără): *bazaconie*, *beznă* şi *bezmetic*.

Elementele componente ale lui *bazaconie* sînt *bez* şi *zakon* (lege). Pentru cine ştia slavoneşte, *bazaconie* nu putea însemna altceva decît „fărădelege", de aceea nu e de mirare că traducătorii romîni ai textelor bisericeşti slavone din secolul al XVI-lea foloseau cuvîntul tocmai cu acest sens. Fiind privită ca o abatere de la rînduielile firesti, nelegiuirea însemna un act anormal, neobişnuit, şi de aceea *beza-*

conie devine sinonim cu „ciudățenie, lucru bizar" și cu această accepție nouă pătrunde în vorbirea populară. Necunoscătorii limbii slavone au deformat cuvîntul în *bazaconie,* cum spunem și noi, simțindu-l ca un cuvînt glumeț. Pentru a regăsi solemnitatea noțiunii morale de nelegiuire, vorbitorului de astăzi al limbii romîne nu-i rămîne decît să deschidă ceasloavele prăfuite de acum cîteva veacuri.

Cititorii noștri vor rămîne desigur surprinși aflînd că cercetătorii sînt îndreptățiți să taie și cuvîntul *beznă* în două. Oricum l-am folosi — în *întuneric beznă, bezna nopții, bezna ignoranței* — simțim o legătură între acest termen și ideea de întuneric. La sensul acesta s-a ajuns printr-o serie de comparații, căci la origine nu e vorba cîtuși de puțin de întunecime. Cuvîntul e slav și e alcătuit din același *bez,* plus *dna* (fund); *bezdna,* împrumutat de romîni, a devenit *beznă* printr-o simplificare a pronunțării. Primul înțeles a fost deci „fără fund". Acum apar comparațiile: despre ceva foarte adînc, de exemplu despre o prăpastie, s-a spus că e *beznă.* (Cu acest înțeles ne întîmpină *beznă* în scrieri romînești de acum trei secole.) Dar prăpăstiile „fără fund" sînt și foarte întunecoase, astfel că, printr-o nouă comparație, s-a creat expresia *întuneric beznă,* adică întuneric ca într-o prăpastie foarte adîncă. În cele din urmă, expresia aceasta a ajuns să fie folosită și fără prima ei parte, *beznă* preluînd sensul grupului *întuneric beznă.* Într-adevăr, *beznă* înseamnă acum „întuneric mare" și de aceea zicem *bezna nopții* sau, în mod figurat, *bezna ignoranței* sau *a neștiinței,* fără să mai facem vreo legătură cu prăpăstiile sau cu adîncimea lor.

Cine mai știe cînd s-a spus pentru prima oară despre un om că e un *bezmetic*? Întrebarea își are rostul ei, pentru că exprimarea aceasta nu se referea inițial la oameni, ci, cum vom vedea, la alte viețuitoare. În structura acestui apelativ puțin măgulitor întrezărim fuziunea cuvintelor slave *bez* și *matka* (mamă), păstrat ca atare în romînește în lim-

bajul apicultorilor (ne gîndim la albina-matcă). Despre un roi de albine fără regină se spunea că e *bezmetic* şi aici nu era vorba de nici o insultă! Starea de frămîntare dezordonată caracteristică unui astfel de roi a fost folosită ca termen de comparaţie pentru comportarea unor persoane care nu-şi află locul, se agită fără rost, nebuneşte. Cine a spus pentru prima dată despre un om că aleargă ca un bezmetic, că se poartă ca un bezmetic etc., a avut în minte (şi el, şi cei care l-au auzit) imaginea unui roi de albine fără matcă. Valoarea sugestivă a comparaţiei i-a asigurat succesul şi difuzarea în cercuri tot mai largi.

Vom încheia seria exemplelor slave cu alte trei cuvinte, de astă dată total diferite ca elemente componente. Operele cronicarilor sînt cunoscute şi sub denumirea de *letopiseţe*. Cuvîntul are la bază verbul *pisati* (a scrie) şi substantivul *leto* (an), pe care îl regăsim şi în *leat* (totalitatea tinerilor încorporaţi în acelaşi an pentru satisfacerea serviciului militar; contingent). În limba veche, *leat* mai însemna încă „an", de aceea îl folosesc şi unii scriitori moderni pentru a da stilului lor o coloratură arhaică:

„Pe o culme mai semeaţă a acelei coaste sta, pe la leatul 1508, cetăţuia lui Dracea Armaşul din Măneşti."
(Odobescu)

„În primăvara leatului opt sute douăzeci şi unu, luna lui mărţişor".
(Cezar Petrescu)

Aşadar, *letopiseţul* e o lucrare în care autorul s c r i e cum s-au petrecut evenimentele istorice a n d e a n. Legătura cu a n u l e evidentă şi pentru noi în sinonimul *anale*, format în limba latină (de la *annus* = an).

Cuvînt compus este la origine şi *voievoda (voie-* „de oşti" şi *voda* „conducător"), păstrat aproape intact în romîneşte. Primul înţeles a fost, după cum se vede, „conducător de oşti", şi nu „principe", „domnitor", cu care cunoaştem noi titlul de *voievod*.

Analizînd termenul *podgorie,* filologii descoperă alăturarea lui *pod* (sub, dedesubt) cu *gora* (deal, munte). Cum justificăm trecerea de la înţelesul „regiune de la poalele unui deal sau munte" la acela de „suprafaţă cultivată cu viţă de vie"? Răspunsul nu e greu de dat: versantele sudice ale dealurilor subcarpatice fiind vestite pentru viile lor, noţiunea de „versant" s-a confundat pentru slavii aşezaţi pe meleagurile noastre cu noţiunea de „vie", astfel că ei le-au contopit şi în vorbire, denumindu-le la fel: *podgoriie,* cuvînt împrumutat de romîni, dar numai cu înţelesul slav nou.

Cuvinte noi s-au format prin fuzionare şi în italieneşte; dintre acestea unele au ajuns, direct sau prin intermediul altor limbi, pînă la noi.

O anumită construcţie făcută de soldaţi pentru a se proteja de proiectilele duşmanului a fost numită *para petto,* adică „apără pieptul". Ceea ce a fost pentru un timp o reunire de două cuvinte a devenit un singur cuvînt, *parapetto,* cu alcătuire clară pentru italieni, dar nu şi pentru romîni, care l-au împrumutat sub forma *parapet.*

Tot în limba italiană, din numele notelor muzicale *sol* şi *fa* s-a constituit *solfeggio* (solfegiu), iar din *mappa* (hartă) şi *mondo* (lume) a rezultat *mappamondo,* bine păstrat în romînescul *mapamond.*

Cîteva cuvinte „contopite" s-au născut în Anglia. Vaporul care transportă pachete era firesc să se numească *packet-boat* (în romîneşte *pachebot*), pentru că „pachet" se spune *packet,* iar „vapor" se cheamă *boat.* De ce li s-a spus *bigoţi* englezilor extrem de religioşi, habotnici? Pentru că ei foloseau mereu expresia *bi God* „pe Dumnezeu!" Cei ce exclamau adesea *bi God* au căpătat porecla de *bigot,* prin contopirea celor două elemente ale expresiei.

Avem astăzi impresia că *redingotă* e un singur cuvînt şi iarăşi ne contrazic filologii, susţinînd că sînt de fapt două, şi anume *riding* „de călărie" şi

coat „haină", de unde se vede că primul sens al lui *riding-coat* a fost „haină de călărie".

Din exemplele oferite de o limbă soră cu engleza, germana, spicuim cîteva:

lebărvurşt e format foarte limpede din *Leber* (ficat) şi *Wurst* (cîrnat); alte cuvinte însă au fost considerabil deformate de romîni, aşa că nici cei ce ştiu nemţeşte nu le mai recunosc! Astfel, *muştiuc* (piesă folosită la instrumentele muzicale de suflat) nu e altceva decît rezultatul adaptării romîneşti a lui *Mundstück*, compus din *Mund* (gură) + *Stück* (bucată), iar *şperaclu* provine din *Sperrhaken*, analizabil în *sperren* (a încuia) şi *Haken* (cîrlig).

O serie de nume de persoană germane sînt la origine tot cuvinte compuse; modificările fonetice pe care le-au suferit în cursul istoriei limbii germane fac imposibilă desfacerea lor în părţile componente de către nemţi şi, cu atît mai puţin, de către romîni. *Richard* a însemnat cîndva „stăpîn puternic" (din cuvintele vechi germane *richi* şi *hart*), *Genoveva* a avut iniţial sensul „femeie de neam" (*geno* „neam" + *wefa* „femeie"); să mai citǎm şi pe *Adolf*, care se trage din cuvintele *wulf* (lup) şi *adal* (nobil), deci vechiul nume german *Adalwulf*, schimbat cu timpul în *Adolf*, însemna „lup nobil".

Un lot considerabil de cuvinte compuse de origine franceză au devenit neanalizabile.

Obiectul care te apără de vînt a fost denumit de francezi *pare à vent*; aceste trei cuvinte („apără", „de" şi „vînt") s-au sudat şi, în forma nouă, expresia a trecut hotarele Franţei, ajungînd pînă la noi. Dacă utilizăm *paravanul* ca apărătoare contra curenţilor de aer, dăm acestei mobile o întrebuinţare potrivită cu numele ei, numai că de obicei nu se întîmplă aşa, paravanul fiind mai de grabă un mijloc de a ascunde vederii o anumită porţiune dintr-o încăpere.

Cine ştie franţuzeşte probabil că va reuşi să descopere în *parter* cuvintele *par* + *terre*, ceea ce

s-ar putea traduce „la pămînt", mai bine zis „la nivelul solului". Parterul e într-adevăr partea clădirii construită imediat deasupra solului.

Pardesiu, de aceeași provenienţă, are la bază cuvintele *par* + *dessus,* adică „pe deasupra". Denumirea astfel constituită se potriveşte pentru o haină care se pune deasupra altor veşminte.

În spatele termenului romînesc *vizavi* se ascunde expresia franceză *vis-à-vis,* unde figurează cuvîntul *vis,* care în limba veche franceză însemna „faţă". Ce poate însemna altceva *vis-à-vis* decît „faţă în faţă"?

Cînd plouă tare, francezii spun *il pleut à verse* (plouă de parcă ar turna); din *à verse* s-a făcut un singur cuvînt *averse,* care a păstrat mult din înţelesul întregii propoziţii de unde a fost desprins: *averse* (şi în limba romînă *aversă*) înseamnă „ploaie torenţială de scurtă durată".

Lista limbilor din care romîna a împrumutat, direct sau indirect, cuvinte provenite din fuziunea unor elemente vechi este lungă şi foarte variată. Dăm mai jos cîteva exemple:

din **arabă:** din *amir-al-ma,* tradus cuvînt cu cuvînt „comandant pe mare", se trage *amiral;*

din **turcă:** *fildeş* e la origine compus din *fil* (elefant) şi *diş* (dinte); *geambaş* e alcătuit din *gean* (suflare, viaţă) şi *bag* (care joacă). Nu ne miră că *fildeş* rezultă din alipirea unor cuvinte ca *dinte+elefant,* dar cu *geambaş* lucrurile sînt mai puţin clare. Înţelesul vechi al cuvîntului a fost „cel care îşi riscă viaţa" şi se aplica acrobaţilor; aceştia sînt într-adevăr nişte oameni care „îşi joacă" viaţa. Dar nici meseria de samsar de cai nu era lipsită de riscuri mari! Cu acest din urmă înţeles *geambaş* a fost împrumutat de romîni;

din **malaeză:** de aici ne vine *urangutan,* compus din *orang+utan* adică „om al pădurilor";

din limba vorbită de **franci,** populaţie germanică stabilită pe teritoriul Franţei de azi: *mareşal,* al-

cătuit la origine din *marh* (cal) şi *skalk* (slujitor). În momentul cînd a fost împrumutat de romani, sub forma *mariscalcus*, expresia avea încă sensul de „slujitor care îngrijeşte de cai". Cu timpul, cuvîntul se „înnobilează", denumind un grad militar mai însemnat (ofiţer care se ocupa de cai), iar în limbile europene de azi gradul militar cel mai înalt.

Prescurtări

Am arătat în capitolul precedent că din cuvinte vechi contopite se creează un cuvînt nou şi că în această fuziune, paralel cu alterarea înţelesului, se produce frecvent şi o scurtare a elementelor componente. (Să ne reamintim, de exemplu, povestea cuvintelor a *mulţumi*, *deci* etc.) Ne vom referi acum la alcătuirea unor termeni noi tot prin alăturarea de elemente vechi, dar scurtate radical. Cuvintele de felul celor care urmează au o caracteristică importantă: contopirea şi scurtarea nu rezultă din evoluţia firească a limbii, ci sînt opera unei persoane sau a unui grup restrîns de persoane, de aceea le putem numi „cuvinte inventate". Scopul creaţiei a fost obţinerea de denumiri foarte scurte, şi de aceea comode în vorbire şi în scriere. Astfel de denumiri se creează pentru instituţii, diferite organizaţii, produse industriale etc.

După cum se ştie, *gostat* nu e rezultatul evoluţiei normale a îmbinării *gospodărie agricolă de stat*, ci un cuvînt inventat, în structura căruia recunoaştem elementul *stat* şi silaba *go* din primul element al îmbinării.

Pentru că ne incomodează lungimea unei denumiri ca *Societatea centrală pentru exploatarea produselor farmaceutice*, o scurtăm păstrînd din ea primele sunete din *centrală* şi *farmaceutice*. Rezul-

tatul? — *Centrofarm*. Pe baza aceluiași procedeu s-au creat numele mai multor unități comerciale, ca *comcar, aprolacta, aprozar* (ultimul se folosește și astăzi). La inventarea prescurtărilor se caută ca, și sub această formă trunchiată, denumirea să evoce sensul (*Navrom, Iprochim, Ipromet* ș.a.).

Cunoaștem și folosim și prescurtări realizate în alte țări. Aici nu mai poate fi vorba ca denumirea să ne sugereze înțelesul întregii îmbinări supuse reducerii, întrucît amputarea a fost efectuată asupra unor cuvinte străine.

Cunoscătorii limbii ruse știu cum se explică *colhoz* sau *comsomol*: *colhoz* conține prima silabă a cuvintelor *kolektivnoe hozeaistvo* (gospodărie colectivă), iar *comsomol* e format din *Kommunisticeskii Soiuz Molodeji* (Uniunea Tineretului Comunist).

Radar a rezultat din punerea cap la cap a unor silabe din cuvintele expresiei englezești *radio detection and ranging* (detectare și reperare prin radio), iar marca de automobil *Jeep* e o comprimare a expresiei-reclamă „bună la toate".

Mulți știu desigur cum s-a născut cuvîntul *snob*. Locul de naștere e Anglia, de unde s-a răspîndit în Europa, dar elementele din care s-a realizat prescurtarea sînt latinești: *sine* (fără), *nobilitate* (noblețe). După cum se vede, *snob* e alăturarea primului sunet din *sine* și a primelor trei sunete din *nobilitate*. Cuvîntul astfel alcătuit a avut, de la început, caracterul unui apelativ de dispreț, dar nu coincidea perfect cu accepția care l-a însoțit ulterior în călătoria lui dintr-o limbă în alta. Aristocrații englezi îl foloseau la adresa parveniților care imitau în comportări și gusturi pe adevărații nobili „de viță"; astăzi, *snob* înseamnă „persoană care admiră fără discernămînt și în chip exagerat tot ce e la modă".

Vedem, aşadar, că vocabularul unei limbi se poate îmbogăţi şi prin cuvinte inventate. Ele sînt de mai multe tipuri, dintre care am ilustrat prin exemple numai unul: alăturarea cîtorva sunete din cuvintele care formează o denumire relativ lungă, de obicei a unei instituţii sau organizaţii.

Alteori, la crearea unui cuvînt nou nu se porneşte de la denumiri lungi, ci de la transformarea unui singur cuvînt.

De pildă, se recurge la transformarea, abia perceptibilă, a numelui unui om de ştiinţă.

La un congres internaţional care a avut loc în 1881, o serie de unităţi de măsură din fizică au fost „botezate" după numele unor savanţi celebri. Termenii tehnici *amper, coulomb, farad, joule, ohm, volt* sînt derivate de la numele lui Ampère, Coulomb, Faraday, Joule, Ohm, Volta. Spunem astăzi *cinci amperi, o sută douăzeci de volţi,* ca *cinci metri* sau *o sută douăzeci de kilograme,* adică tratăm cuvintele *volt, amper* (şi pe celelalte citate mai sus) ca pe orice substantiv obişnuit.

Daltonismul este denumirea unei afecţiuni a ochilor studiată de Dalton (secolul al XIX-lea); cei care nu pot deosebi culoarea roşie de cea verde se numesc *daltonişti.* În cinstea botanistului francez Pierre Magnol (1638—1715), oamenii de ştiinţă au dat numele de *magnolii* unei specii de arbuşti cu flori mari, frumoase şi plăcut mirositoare.

Inventatorul unui instrument muzical foarte bine cunoscut, acordeonul, a născocit în 1829 termenul german *Akkordion,* în care recunoaştem elementul *acord,* mult folosit în muzică. Denumirea a fost aleasă probabil pentru a sugera o caracteristică importantă: pe lîngă clape, acordeonul are o serie de butoane, acţionate cu mîna stîngă, prin apăsarea cărora se realizează acorduri majore, minore, de septimă.

Filozoful francez Auguste Comte a creat în 1830 cuvîntul *altruism* (opus lui *egoism*), folosind ca „material de construcţie" cuvîntul latin *alter* (altul) şi terminaţia *-ism*. Cineva care îi iubeşte pe a l ţ i i mai mult decît pe sine e un *altruist*.

Olandezul Van Helmont (1577—1644) e creatorul cuvîntului internaţional *gaz*, pe care l-a obţinut deformînd un cuvînt vechi grecesc (*khaos*). Tot aşa, un savant englez a inventat substantivul *ciclon* prin transformarea cuvîntului grec *kyklos*.

Dar fără îndoială cel mai interesant cuvînt inventat în acest chip este *robot*, numele acelor automate care îndeplinesc lucrări complicate, dînd impresia unor acţiuni omeneşti. *Robot* a fost format de la cuvîntul ceh *robota* (muncă), cu care sînt înrudite verbul nostru *a roboti* şi substantivele *robotă* şi *roboteală*.

„Părintele" cuvîntului discutat este scriitorul clasic ceh Karel Čapek (1890—1938), care l-a pus în circulaţie în piesa sa de teatru „R.U.R" (iniţialele prescurtează numele întreprinderii imaginare „Raţional-Universal-Robot"). Izolîndu-se de lume, un mare savant se retrage pe o insulă pustie ca să studieze fauna mării, dar întîmplător descoperă un procedeu de preparare a materiei vii. Printre altele, savantul creează în laboratorul său un om sau, în orice caz, o fiinţă perfect asemănătoare omului, minus sentimentele. Nepotul savantului industrializează descoperirea unchiului său şi pe insulă se clădeşte o uzină unde oamenii artificiali se montează pe bandă rulantă, ca automobilele, pentru ca apoi să treacă la diferite activităţi, muncind în locul oamenilor adevăraţi. (Tocmai această destinaţie justifică denumirea de *robot*.) La preţul de 150 de dolari bucata, întreprinderea „R.U.R", imaginată de Čapek, furnizează oricui un robot, maşina care îl scuteşte de orice griji!

Inventarea de cuvinte noi îmbracă uneori forme cu totul neobişnuite. Cînd fabricanţii primelor ţesături din fibre sintetice au avut nevoie de un

nume sub care să-şi lanseze produsele pe piaţă, au organizat un concurs! Se pare că au fost prezentate 350 de cuvinte, cîştigător fiind *nylon* (nailon).

Cele mai multe cuvinte „inventate" există în vocabularul special al ştiinţelor şi tehnicii. E vorba de aşa-numiţii termeni tehnici. La baza culturii moderne europene fiind cultura antică greco-romană, terminologia ştiinţifică iniţială a fost alcătuită din cuvinte latineşti sau greceşti, adaptate la pronunţia limbilor moderne. Acest sistem a devenit o tradiţie care s-a înrădăcinat tot mai solid, aşa încît, chiar pentru invenţii şi descoperiri care n-aveau nici o legătură cu civilizaţia antichităţii, specialiştii au recurs, pentru a le denumi, tot la cele două limbi clasice.

Din elemente ale limbii vechilor greci s-au creat termeni tehnici ca *electrotehnică, fitopatologie, fotografie, oftalmologie, policlinică, polip, otorinolaringologie, telefon, termometru, zootehnic* şi alte multe cuvinte. De un deosebit succes s-au bucurat, de pildă, cuvintele greceşti *grapho* (a scrie), *logos* (ştiinţă), *phos* (lumină), *elektron* (chihlimbar), *physis* (natură), *dynamis* (forţă), *monos* (singur), *polys* (mult), *bios* (viaţă), *mikros* (mic), *hydor* (apă), *ode* (cîntec), *phone* (sunet), *tekhne* (meşteşug), *therapeia* (îngrijire), *sphaira* (sferă), *metron* (măsură), *tele* (departe), a căror prezenţă e desigur recunoscută de cititorii noştri în numeroase cuvinte cu caracter tehnico-ştiinţific.

Din elemente ale limbii latine au fost alcătuite denumiri ca: *viticultură, plusvaloare, unicelular, echilateral, vivisecţie, radiodifuziune* etc.

Numeroşi termeni tehnici actuali sînt, din punct de vedere lingvistic, nişte creaţii hibride, fiind formaţi din cuvinte greceşti combinate cu cuvinte latine.

Astfel, din *radius* (latin) + *phone, grapho, logos, skopeo* sau *tekhne* (toate greceşti) au luat naştere *radiofonie, radiografie, radiologie, radioscopie, radiotehnică.*

Invenţii hibride sînt şi:

	cuvînt grecesc	cuvînt latin
automobil	autos	mobilis
bicicletă	kyklos	bis
pluviometru	metron	pluvia
televiziune	tele	visio
telecomunicaţie	tele	comunicatio
monovalent	monos	valens
fotosensibil	fos	sensibilis

De multe ori, data naşterii unui termen ştiinţific sau tehnic poate fi stabilită cu destulă precizie. Ştim, de exemplu, că *cinematograful*, inventat în 1895 de fraţii Lumière, a fost numit aşa prin combinarea cuvintelor greceşti *kinema* (mişcare) şi *grapho* (a descrie). Filmul este într-adevăr o peliculă care „descrie mişcări".

În 1878, într-o comunicare ţinută la Academia de Ştiinţe din Paris, medicul francez Sédillot a propus termenul *microb*. *Microbul* este o vieţuitoare foarte mică; exact acest lucru îl exprimă cele două cuvinte greceşti din care e alcătuit: *mikros* (mic) şi *bios* (viaţă). Se spune că, pentru a inventa acest termen, Sédillot s-a consultat în prealabil cu marii savanţi Pasteur şi Littré.

Un succes poate la fel de mare l-a avut şi cuvîntul inventat *utopie*. El a fost format din două elemente greceşti — *u* „nu" şi *topos* „loc" — care trebuie să sugereze înţelesul „ceea ce nu se găseşte nicăieri". Dacă „părintele" lui *microb* a fost un medic, al lui *robot* — un scriitor, creatorul *utopiei* este un filozof, englezul Thomas More. În romanul său politico-filozofic *Despre cea mai bună orînduire a statului şi despre insula Utopia* e vorba de o insulă imaginară, unde cunoscutul gînditor al secolului al XVI-lea situează un stat presupus perfect. Pentru Thomas More, descrierea vieţii de pe insula Utopia este un pretext de a critica vehement

rînduielile statului englez, pe vremea cînd începea exploatarea capitalistă. (Romanul apare în 1916.)

De atunci, *utopie* a devenit termenul care desemnează o societate în care totul este perfect reglementat spre fericirea generală sau un sistem, un proiect (social ori politic) absolut irealizabil, deoarece nu concordă cu condiţiile reale ale vieţii, nu se bazează pe cunoaşterea ştiinţifică a acestora. Luînd pildă de la Thomas More, şi alţi filozofi au născocit planuri de organizare a unor state ideale; *utopii* sînt şi *Atlantida nouă* a lui Bacon sau *Cetatea soarelui* a lui Campanella. Se vorbeşte de asemenea de socialism *utopic*, caracterizat ca un complex de teorii socialiste care construiau planuri de reorganizare a societăţii rupte de condiţiile vieţii reale şi de lupta de clasă, întrucît preconiza desfiinţarea capitalismului şi a exploatării fără lupte revoluţionare şi ignora legile istorice de dezvoltare a producţiei capitaliste.

Cuvinte noi formate în romîneşte

Lumea înţelesurilor, adică a ideilor pe care le exprimă graiul, este nesfîrşită şi de o varietate fără limite. Avem nevoie de mijloace de a exprima tot ce vedem în jurul nostru, tot ce simţim în legătură cu realitatea înconjurătoare, ca şi pentru a exprima tot ce se petrece în trupul şi în gîndurile noastre. Această varietate nemărginită e exprimată prin miile de cuvinte pe care ni le pune la dispoziţie vorbirea şi în regulile după care le facem să se succeadă cînd comunicăm cu semenii noştri, în scris sau prin viu grai. Cuvinte total diferite, ca *mînă* şi *a reface*, *iute* şi *patru*, *ascunzătoare* şi *folositor*, sînt mijloacele de a exprima înţelesuri atît de depărtate între ele cum sînt cele evocate la lectura sau la auzul celor şase vorbe alese la întîmplare mai sus.

Dar nu toate sensurile sînt atît de deosebite, şi aceasta face ca printre cuvintele limbii romîne să fie unele asemănătoare ca rostire. Dacă o anumită acţiune e redată prin verbul *a vîna*, cel care face această acţiune se numeşte *vînător*, iar roadele desfăşurării ei poartă numele de *vînat*. Acţiunea de a face o socoteală e denumită, printre altele, de verbul *a calcula*; pentru a spune că repetăm această acţiune, nu recurgem la un verb cu totul diferit, ci la *a recalcula*, aşa cum repetarea acţiunii de *a veni* se numeşte *a reveni*, iar repetarea acţiunilor exprimate prin *a citi*, *a vedea*, *a edita*, *a bobina* etc. se numeşte *a reciti*, *a revedea*, *a reedita*, *a rebobina* etc.

O masă oarecare se cheamă *masă*, dar una de dimensiuni reduse se numeşte *măsuţă*; tot aşa, *căsuţă* e o *casă* mică, *sticluţă*, *perdeluţă*, *străduţă* sînt *sticle*, *perdele*, *străzi* mici. Aşadar, după cum la numeroase verbe repetarea acţiunii e exprimată prin prefixul *re-*, ideea de micime a unor obiecte e redată prin sufixul *-uţă*.

În general, sensurile asemănătoare se exprimă prin cuvinte asemănătoare. Lingviştii numesc f a m i l i e grupul de denumiri care au înţelesuri cu elemente comune şi sînt apropiate şi ca rostire. *A vîna*, *vînător* şi *vînat* sînt membri ai unei astfel de familii, şi nu sînt singurii ei membri. Cititorul poate adăuga singur pe *vînătoare*, *vînătoresc*, *vînătoreşte*, *vînătorime*. *A edita* şi *a reedita* fac parte din aceeaşi familie cu *editor*, *editură* şi *editare*; *a vedea* şi *a revedea* au „rude" mai numeroase: *a prevedea*, *prevedere*, *prevăzător*, *vedere*, *văzător* şi multe altele.

Aşa cum s-a putut vedea, fiecare membru al unei familii e caracterizat prin cîteva sunete adăugate la începutul sau la sfîrşitul cuvîntului de bază; în raport cu acesta, membrii familiei se numesc d e r i v a t e. Sînt multe cuvintele romîneşti în familia cărora se numără derivate începînd cu *re-*, *des-*, *ne-*, *in-* etc. sau sfîrşind cu *-ist*, *-ism*, *-tor*, *-uţ*,

-eală etc. Se creează în felul acesta familii cu o componenţă asemănătoare; să examinăm, de pildă, grupul de cuvinte legat de noţiunile de „voinic", „prost" şi „păgîn".

	voinic	prost	păgîn
+ esc	voinicesc	prostesc	păgînesc
+ eşte	voiniceşte	prosteşte	păgîneşte
+ ime	voinicime	prostime	păgînime
+ i	a se voinici	a se prosti	a se păgîni

Pînă aici s-ar părea că cele trei familii au o structură identică, dar dacă vom căuta toate cuvintele derivate de la *voinic, prost* şi *păgîn* vom constata că există şi deosebiri. Iată-le:

	voinic	prost	păgîn
+ uţ	voinicuţ	prostuţ	—
+ ie	voinicie	prostie	—
+ os	voinicos	—	—
+ ovan	—	prostovan	—
+ ism	—	—	păgînism
+ ătate	—	—	păgînătate

Vedem deci că numai *voinic* şi *prost* au derivate cu *-uţ* şi *-ie,* iar terminaţiile *-os, -ovan, -ism* şi *-ătate* apar numai în cîte una din cele trei familii.

Gruparea cuvintelor în familii ne interesează foarte mult în acest capitol unde căutăm răspunsul la întrebarea „Cum şi unde s-au născut cuvintele limbii romîne?" Pînă acum am vorbit de cuvinte moştenite, împrumutate, formate prin contopirea unor termeni mai vechi şi de cuvinte inventate. Aici e vorba de cu totul altceva: membrii unei familii se nasc, de obicei, d u p ă apariţia cuvîntului -bază. *Prostuţ* s-a născut mai tîrziu decît *prost, voiniceşte, păgînism* sau *prostesc* sînt mai noi decît *voinic, păgîn* şi *prost.* Cum au apărut aceste cuvinte? — Prin derivare. Şi unde s-au născut? — În romîneşte.

Într-o măsură deosebit de mare, vocabularul romînesc a sporit graţie derivării. Procesul acesta, de

creare și de sporire a unei familii lexicale, îmbracă aspecte felurite.

Dintr-o limbă oarecare se împrumută un cuvînt izolat. Mai curînd sau mai tîrziu, în jurul lui se nasc unul sau mai multe derivate, pe care limba romînă le creează după niște tipare folosite la familiile lexicale deja existente.

Așa s-a întîmplat, de exemplu, cu cuvîntul *fruct*, împrumutat din latinește („împrumutat", și nu „moștenit", căci el nu s-a transmis din generație în generație timp de aproape două milenii, ci a fost luat de oamenii noștri de cultură direct din textele latine. Întîmplător, cuvîntul latin *fructus* a fost și moștenit, dar și-a schimbat atît rostirea — *frupt* —, cît și sensul). Cînd a pătruns în romînește, el era complet izolat, dar rînd pe rînd, la date pe care nu le putem preciza, i s-au creat în romînește „rudele" *fructar, fructărie, fructieră.*

Un cuvînt romînesc relativ tînăr este *camaraderie* împrumutat din limba franceză. Pe măsură ce a fost învățat de tot mai mulți vorbitori, el și-a creat și familia, probabil după modelul lui *prietenie* și astfel au apărut *camaraderesc, camaradereşte,* realizîndu-se o simetrie evidentă:

prietenie — camaraderie
prietenesc — camaraderesc
prietenește — camaradereşte

Uneori se împrumută dintr-o limbă străină două sau mai multe cuvinte care fac parte, în acea limbă, din aceeași familie. Restul grupului se formează în romînește.

Din grecește au fost împrumutate *plicticos* și *a plictisi,* la care s-au adăugat prin derivare *plictiseală* și *plictisitor.* Din franțuzește am luat cuvintele *a adora, adorabil, adorator* și *adorație*; familia aceasta destul de numeroasă a fost și mai mult sporită prin creațiile romînești *adorare* și *adorat.*

În sfîrșit, ne vom referi la altă situație, ceva mai complicată: cuvîntul de bază e împrumutat din mai

multe limbi, în care se rostește relativ asemănător. După aceea se mai împrumută, dintr-o singură limbă, cîțiva membri ai familiei acestui cuvînt. Cuvîntul nostru *rasă*, de pildă, provine în egală măsură din franceză (*race*) și din germană (*Rasse*); din franceză au mai fost împrumutate *rasial, rasism, rasist.* La o familie astfel constituită se pot adăuga și cuvinte derivate în romînește.

Lampă a fost împrumutat din greacă, franceză, germană (*lampás, lampe,* respectiv *Lampe*). Familia s-a alcătuit din cîteva împrumuturi franțuzești (*lampion* și *lampant,* în expresia *gaz lampant*), la care am adăugat creația romînească *lampagiu.*

ÎNVELIȘUL SONOR AL CUVINTELOR SE SCHIMBĂ

De la latină la romînă

De mai bine de o mie opt sute de ani se vorbește pe teritoriul țării noastre o limbă, adusă tocmai din Peninsula Italică, de peste optsprezece secole cuvinte care răsunau pe străzile Romei antice trec din tată în fiu, exprimînd în forme vechi alte gînduri și alte sentimente, ale mereu altor oameni. Desigur, un locuitor al vechii Rome n-ar putea înțelege graiul nostru, iar copiii noștri deprind cu destulă trudă latina scrisă acum două milenii. Limbile evoluează și nici nu trebuie să ne mire că între două etape atît de îndepărtate una de alta din istoria unei limbi s-au ridicat bariere lingvistice pe care nu le poți trece decît înarmat cu gramatici și dicționare.

Cuvintele latinești trăiesc pînă astăzi în Romînia și în Italia, în Spania, în Portugalia și în America de Sud, în Elveția și în Franța. Ele au fost pretutindeni moștenite; multe dintre ele n-au rezistat timpului și au murit, dar și cele care s-au dovedit mai viabile păstrează urmele trecerii timpului. Vorbitorii limbii latine au trăit în condiții diferite și cu vecini diferiți în fiecare din ținuturile Imperiului Roman de odinioară.

Era de aceea firesc ca limba lui Plaut și Virgiliu, a lui Cicero și a lui Horațiu să evolueze diferit de la o provincie la alta. Schimbări au suferit cuvintele latinești peste tot, dar fiecare ținut a avut specificul lui, „personalitatea" lui și tocmai acest specific ne face să vorbim astăzi despre franceză, italiană, spaniolă, romînă etc. ca despre limbi diferite. Romanii îi spuneau nopții *noctem*, italienii îi spun

azi *notte*, spaniolii *noche* (pronunțat: *noce*), francezii *nuit*, iar noi — *noapte*. Ceea ce strămoșii noștri numeau *filius* sună *fils* în franceză, *figlio* în italiană, *hijo* (pronunțat: *iho*) în spaniolă și *fiu* în romînă. Cine mai recunoaște latinescul *anima* (suflet) în francezul *âme*, spaniolul *alma* sau romînescul *inimă*?

Cînd comparăm ce a rămas din vocabularul latin pînă astăzi, la diferite meridiane și paralele, constatarea cea mai evidentă este alterarea învelișului sonor al cuvintelor: unele sunete au dispărut, altele s-au transformat, în sfîrșit altele s-au adăugat. Sînt puține schimbările care se întîlnesc de la un capăt la altul al vechiului imperiu; aproape fiecare fostă provincie romană a acționat în felul său propriu, superficial sau mai în profunzime, modificînd de preferință anumite sunete și cruțîndu-le pe celelalte.

Ca să ne referim numai la limba romînă, va fi ușor să găsim un grup masiv de cuvinte în care aspectul latin e transparent: *aud* e vechiul *audio*, iar *bine* e de fapt *bene*, *păgîn* seamănă evident cu *paganus*, *pîne* cu *panis*, *pasăre* cu *passer* etc. Dar nu mai puțin vrednică de luat în seamă este secțiunea vocabularului unde schimbările fonetice au acționat mai radical: *exvolat* a devenit *zboară*, *pigritor* este astăzi *preget*, iar *volebam* s-a transformat în *vream*. Au trebuit două mii de ani ca *axungia* să capete rostirea *osînză* sau ca *ad hicce* să se scurteze în *aici*.

Dacă astfel de deformări ar face cuiva impresia că romanitatea carpato-dunăreană a fost o păstrătoare puțin fidelă a moștenirii lingvistice latine, trebuie să adăugăm că limba noastră e totuși dintre cele conservatoare, căci altele — franceza cel mai mult — au fost în această privință mai radicale.

Vorbind despre conservare și alterare, să nu pierdem din vedere că trebuie să facem comparația între *pronunțarea* latină și cea actuală. Dacă judecăm lucrurile numai după scriere, sîntem expuși la

erori grave, mai ales cînd e vorba de franceză, a cărei ortografie e mult mai conservatoare decît rostirea: romanii scriau *est* şi francezii tot *est,* dar pronunţă *e.* Iluzia unei mari asemănări ne-o poate da şi scrierea romînească:

romanii scriau	romînii scriu
de	*de*
eram	*eram*
facere	*facere*
tribunal	*tribunal*

Se poate concepe similitudine mai perfectă? Dar identitatea e pur grafică: *de* latin se rostea cu un *e* mai lung decît cel romînesc, iar *eram* cu un *e* mai scurt; *facere* se pronunţa *fakere* şi cu toate vocalele mai scurte decît cele din romîneşte, iar *tribunal* se accentua pe silaba penultimă (*tribúnal*) — ca să citäm numai deosebirea cea mai frapantă.

Nu va fi lipsit de interes să arătăm că schimbările fonetice se conformează anumitor reguli. Astfel, sunetul *l* s-a transformat în *r* în toate cuvintele unde *l* se afla între două vocale (dacă cea de-a doua nu era *i*); *solem* a dat *soare,* şi tot aşa *sale* a devenit *sare* şi *scala* — *scară.* Grupul de sunete *ct* se schimbă în mod regulat în *pt,* atît în *octo,* cît şi în *lacte, coctum, frictum* etc., pe care le pronunţăm azi *opt, lapte, copt, fript.* Aceste două reguli sau legi de schimbare sînt valabile pentru romînă; fiecare limbă neo-latină îşi are regulile ei, de cele mai multe ori diferite de cele romîneşti (de pildă, în italieneşte *l* n-a devenit *r,* ci s-a păstrat ca atare, iar *ct* a devenit *tt*; de aceea italienii spun *sole, sale, otto, latte*).

Se schimbă şi cuvintele împrumutate

Într-adevăr, de acţiunea nemiloasă a transformărilor fonetice nu scapă nici vocabularul de origine nelatină.

Pentru a începe cu cuvintele împrumutate din limba slavă, vom descoperi şi aici schimbări mai mici şi mai mari: *jali, razboi, sito* au devenit *jale, război, sită*. Ceva mai mult s-au modificat *pohoti, prospasti* sau *veslo*, rostite de romîni *poftă, prăpastie, vîslă*. Nu lipsesc şi transformări radicale, ca aceea suferită de *cetvrutu* care s-a schimbat în *sfert*.

Cuvinte împrumutate din turceşte, ca *cişmea, fişic, geamandan, leafă* au la bază formele originare *ceşmé, fişec, geamadan, ölefe*. Pronunţarea grecească *ohtikas* sau *oliaki* n-a rămas nici ea intactă, judecînd după rostirea noastră *oftică* şi *oleacă*. Deformarea poate ajunge destul de departe judecînd după *şurub* (faţă de *Schraube* din nemţeşte) sau după *sfanţ*, împrumutat din aceeaşi limbă (*zwanziger*, monedă de 20).

Una din cauzele schimbării învelişului sonor al cuvintelor împrumutate este faptul că în limba de origine ele conţin combinaţii de sunete sau chiar sunete cu care nu sîntem obişnuiţi sau pe care le rostim greu. Aşa se explică, de pildă, de ce romînii l-au schimbat pe *dvoriba* în *vorbă* şi pe *dlato* în *daltă* (ambele, de origine slavă). Printre sunetele inexistente în romîneşte, dar caracteristice pentru o serie de limbi din care am făcut împrumuturi lexicale, se numără *ü* şi *ö*.

Sunetul *ü* a fost redat de obicei prin *iu* sau *u*: ambele se găsesc în *tutungiu*, care vine din turcescul *tütüncü* (*c* se citeşte ca *g* din *ginere*). *ü* a fost adaptat la pronunţarea romînească tot ca *iu* în *muştiuc*, din germanul *Mundstück*, sau în *chiulasă*, din francezul *culasse*. Uneori, totuşi, unui *ü* străin îi corespunde în romîneşte *i*: *birou* faţă de francezul *bureau*. Dificultăţile pe care le întîmpină romînii în pronunţarea acestui sunet se văd şi în ezitările de tipul:

ch*iu*vetă — gh*i*vetă (fr. *cuvette*)
p*io*neză — p*iu*neză — p*i*neză (fr. *punaise*)
p*ire*(u) — p*iu*reu (fr. *purée*).

Dificultăţi asemănătoare au existat şi există în pronunţarea cuvintelor străine care conţin un *ö*. Uneori a fost înlocuit cu *io*, ca în *ghiol* (în turceşte *göl*), alteori cu *e* (*şofer* vine din francezul *chauffeur*) sau cu *o*, ca în *coafor* sau *vapor*, ambele de origine franceză (*coiffeur, vapeur*). Dicţionarele Institutului de lingvistică al Academiei recomandă să pronunţăm numele culorilor *bleu* şi *bleumarin* ca în limba de origine (tot franceza), adică *blö* şi *blömarin*, dar în limbajul incult se mai spune încă *blio* sau *ble*.

Cuvinte „adoptive"

Învelişul sonor al cuvintelor se schimbă, uneori radical, dar nu la întîmplare; aşa cum am spus în capitolul precedent, modificările sunetelor se conformează unor norme, specifice pentru evoluţia fiecărei limbi. Dar aceste norme sau legi fonetice nu acţionează ca nişte forţe oarbe, cum s-a crezut multă vreme. Comparînd forma veche şi forma nouă a unui cuvînt, sîntem nevoiţi să admitem că uneori, totuşi, aceste norme pot fi încălcate. Rămîne să vedem de ce. Firește nu poate fi vorba să expunem fenomenul în toată complexitatea lui, aşa că ne vom limita la un singur aspect:

Legile schimbării sunetelor sînt încălcate cînd un cuvînt e „adoptat" de o familie străină.

Am avut prilejul să arătăm că există familii de cuvinte, adică grupuri de termeni înrudiţi din punct de vedere semantic (*a vîna, vînător, vînat* etc., *a face, a reface, a desface* etc.).

Cînd se împrumută un cuvînt nou, nelegat de nici o familie cunoscută de vorbitori, aceştia simt nevoia să-i găsească totuşi „rude", să-l insereze într-o familie existentă. Urmarea adopţiunii este că termenul nou e puţin modificat, ca să semene cu membrii familiei care l-a adoptat.

Din turceşte romînii au împrumutat cuvîntul *biciak* (cuţitaş); într-adevăr *biciak* nu era legat la început de nici o familie de cuvinte, adică avea o poziţie izolată în vocabular. Poporul i-a găsit însă imediat o rudă, *brici*, cu care era apropiat ca sens, dar nu semăna îndeajuns ca rostire.

Intrînd în familia lui *brici*, *biciak* a devenit *briceag* ca să semene cu acesta şi în pronunţare.

Apariţia sunetului *r* între *b* şi *i* nu se întemeiază pe nici o regulă fonetică; ea se explică însă foarte bine ca urmare a legăturii stabilite de vorbitori între *biciak* şi mai vechiul *brici*. În altă vreme, romînii au împrumutat cuvîntul unguresc *bicska*. Respectînd regulile de modificare a sunetelor ar fi trebuit ca forma romînească să fie *brişcă*, adică iarăşi un civînt fără familie. Pentru că termenul însemna tocmai „brici", el a fost încadrat tot în familia lui *brici* şi din nou, ca semn al adopţiunii, s-a ivit un *r* între *b* şi *i*. În noua haină, *brişcă* seamănă mai bine cu ruda sa *brici*, dar iarăşi legile fonetice au fost încălcate.

Din limba ucraineană am luat numele unui rachiu de proastă calitate (*horilka*). În loc de *horilcă*, cum ar fi de aşteptat, rezultatul împrumutului a fost *holercă*.

În forma *horilcă* (cunoscută în unele graiuri regionale) cuvîntul nu putea fi încadrat în nici o familie, în schimb sub aspectul *holercă* se vede legătura cu numele *holerei*. Întrebarea e însă ce i-a făcut pe romîni să dea unei băuturi o denumire care să sugereze apropierea semantică cu o boală gravă. Denumirea *holercă* este „explicată" astfel într-o legendă populară: *Unii (draci) zicea ca s-o numească ţuică, iar alţii, cei ce purta boalele pintre oameni, mai cu samă holera, stăruiau ca s-o numească holercă*. Explicaţia reală poate fi sau efectul în general nociv al acestei băuturi sau o legătură cu unele practici ale medicinei populare; în tratamentul empiric al holerei, la ţară s-au folosit fricţiile cu rachiu.

Ceasornic seamănă perfect cu rudele sale *ceas* şi *ornic*, dar lucrurile n-au stat totdeauna aşa. Dacă ne luăm după aspectul acestui cuvînt în limba de origine (bulgara sau sîrba) era de aşteptat să sune puţin altfel, şi anume *ceasovnic*. *v* n-avea nici un motiv să se schimbe în *r*, dar schimbarea totuşi s-a produs. Motivul? Ca să semene mai bine cu *ornic*, cu care semăna întru totul numai ca înţeles.

Din limba maghiară a fost împrumutat în Transilvania cuvîntul *zseller*, adaptat conform legilor fonetice în *jeler*, termen lipsit de familie. Limba literară l-a modificat însă în *ziler*, făcîndu-l să semene cu *zile*, pentru că *jeler* era un muncitor cu ziua.

De ce cuvîntul rusesc *fufaika* şi-a schimbat în romîneşte pronunţarea, devenind *pufoaică*? Doar nu există nici o regulă care să ceară transformarea lui *f* în *p*! Aspectul pufoaicelor a sugerat romînilor o înrudire cu puful şi forma sonoră a noului cuvînt trebuia să oglindească această asociaţie de idei. În plus, *fufoaică* n-ar fi intrat în nici o familie lexicală, pe cînd *pufoaică* are o rudă uşor de precizat.

Fenomenul pe care îl prezentăm aici se întîlneşte în multe limbi. Se pare că e o tendinţă firească pentru vorbitorii oricărui grai să adopte cuvinte noi în familii vechi, modificîndu-le aspectul sonor în scopul de a face înrudirea mai limpede. Iată un exemplu latinesc:

Gustoasele *plăcinte* erau cunoscute şi de vechii greci; ei le numeau *plakuntes*. Aspectul lor era probabil apropiat de cel de astăzi, deoarece cuvîntul însemna la origine „plat, neted". Se pare că romanii au apreciat plăcintele greceşti de vreme ce au împrumutat şi numele lor, rostindu-l *placentae*. Ar fi trebuit totuşi să le spună *placuntae* cu *u*, nu cu *e* înainte de *n*. Schimbarea aceasta n-a fost cu totul întîmplătoare: sub noua înfăţişare, cuvîntul semăna cu *placentes* „care plac". Pentru romani, plăcintele erau deci nişte alimente „care plac, plăcute (la gust)". Limba romînă a moştenit cuvîntul *plăcintă* din latină, numai că astăzi nu mai simţim legătura

cu sensul latin (apropiat de verbul „a plăcea"), deşi, prin începutul său, *plăcintă* seamănă şi în romîneşte cu *a plăcea*. Pentru noi, *plăcintă* şi *a plăcea* nu sînt membri ai aceleiaşi familii.

În toate exemplele noastre a fost vorba de cuvinte noi, împrumutate. Modificări fonetice datorate adoptării într-o familie suferă — e drept, mai rar — şi unele cuvinte moştenite sau formate în romîneşte.

De pildă, limba romînă a moştenit cuvîntul latin *languor* (slăbiciune, moliciune, boală). Cu respectarea tuturor legilor de transformare fonetică, s-a ajuns la forma romînească *lîngoare*, cu sensul de „boală" şi apoi de „tifos". De la o vreme însă cuvîntul acesta a început să se pronunţe *lungoare*, explicaţia fiind încadrarea lui în familia adjectivului *lung*: tifosul e într-adevăr o boală de durată.

Şi acum un cuvînt format în romîneşte: de la *cardaş* „asociat", termen dispărut din limba noastră, s-a format, în vremea cînd era încă folosit, derivatul *cărdăşie* „întovărăşire", apoi „întovărăşire în scopuri necinstite". După ce *cardaş* a ieşit din uz, *cărdăşie* a rămas fără familie. I s-a creat una nouă: a fost adoptat în familia lui *cîrd* cu care avea în comun înţelesul de „grup". Asemănarea semantică a provocat apropierea de pronunţie şi astfel mulţi pronunţă *cîrdăşie*, ca şi cum ar fi vorba de un derivat de la *cîrd* (cu care la început n-avea nimic comun: *cardaş* e de origine turcă, iar *cîrd* a fost împrumutat din sîrbeşte).

Tendinţa aceasta de a integra cuvintele izolate într-o familie lexicală e aşa de pronunţată, încît uneori nici nu mai e necesară o apropiere de sens sau o asociaţie de idei, ca în cuvintele citate mai sus. Iată un singur exemplu: *filigram* e un termen care n-are nici cea mai mică legătură cu *gramele* şi totuşi *filigran*, forma normală, s-a schimbat în *filigram* fiind atras în familia lui *gram*.

Cea mai perfectă formă de integrare a unui cuvînt într-o familie este modificarea lui pînă ce

ajunge absolut identic cu unul din membrii ei (cu alte cuvinte, se creează o pereche de omonime). Fenomenul are loc chiar dacă sensul se opune oricărei apropieri.

Numele de peşte *somn* a ajuns în forma aceasta, identică cu *somn* (starea celui care doarme), deşi sensurile lor sînt cît se poate de deosebite. Pronunţarea aşteptată era *som*.

Oricine ştie ce este o *sfoară* şi ce înseamnă *a da sfoară în ţară*, dar ce caută sfoara în această expresie? Adevărul este că n-ar prea avea ce căuta, pentru că expresia veche este *a da sfară în ţară*! Sub aspectul acesta, şi dacă ştim ce înseamnă *sfară*, expresia devine mai puţin bizară: *sfară* avea în limba romînă veche sensul „miros greu rezultat din arderea grăsimilor, fum gros" şi e înrudit cu *sfarog* (cunoscut şi astăzi cu accepţia de „lucru uscat, întărit" — din cauza căldurii). *A da sfară în ţară* însemna „a răspîndi o veste cu ajutorul fumului". E o aluzie la obiceiul străvechi de a transmite ştiri foarte importante prin aprinderea focurilor: pe culmile unor dealuri sau munţi erau instalate posturi de strajă. Cînd se producea o năvală duşmană sau se repurta o victorie strălucită, la postul cel mai apropiat străjile aprindeau un foc mare, pe care îl observau imediat cei de la postul următor, trebuind să aprindă şi ei acelaşi semnal. În felul acesta, de pe o culme pe alta, ştirea se transmitea mai repede decît ar fi putut-o face solii cei mai iuţi. Legenda spune că vestea înfrîngerii Troiei a fost transmisă de victoriosul Agamemnon în patria sa, cetatea Micene, prin acelaşi procedeu de „telecomunicaţie", folosit după cum se vede încă din antichitate. Regele grec dăduse şi el „sfară în ţară"!

Cuvîntul *sfară* a ieşit din uz, păstrîndu-se numai în expresia discutată. Şi din cauza acestei limitări, şi din pricină că obiceiul nu se mai practică, romînii n-au mai avut o idee clară despre înţelesul lui *sfară*. Această situaţie şubredă a favorizat în cele din urmă confuzia cu *sfoară*, de la care a împru-

mutat pronunţarea. Primii care au folosit expresia modificată „a da *sfoară* în ţară“ au fost desigur oameni care auziseră expresia, dar nu ştiau de existenţa unui cuvînt *sfară*; ei l-au „potrivit“ aşa ca să semene cu ceva cunoscut de ei, chiar dacă rezultatul era o îmbinare cam neraţională!

Probabil că tot aşa s-au petrecut lucrurile şi cu cei care au auzit de la alţii expresia *apă chiară* fără să ştie ce înseamnă *chiară* (e un cuvînt vechi, moştenit din latinescul *clara*, deci *apă chiară* = apă limpede, clară). *Chiară* neexistînd în vocabularul lor, l-au apropiat de un cuvînt foarte asemănător din punct de vedere fonetic *chioară* (de origine turcească). Aşa a luat naştere îmbinarea folosită pînă astăzi *apă chioară*, care contrazice şi legile fonetice (care nu cereau ca de la *chiară* să se ajungă la *chioară* prin schimbarea lui *a* în *oa*), dar în egală măsură şi logica!

ÎNȚELESUL CUVINTELOR SE SCHIMBĂ

Vechi și nou

Am urmărit de-a lungul cîtorva pagini cum evoluează sunetele vorbirii, învelișul material în care se îmbracă gîndurile noastre spre a putea fi împărtășite, comunicate. Am văzut că denumirile obiectelor, numele noțiunilor nu se transmit fără schimbări de la o epocă la alta, de la un popor la altul.

E oare de mirare că, în cursul existenței lor seculare sau milenare, cuvintele își modifică treptat învelișul sonor? Credem că nu, de vreme ce fiecare generație învață vocabularul de la cele anterioare, căutînd să reproducă (prin imitație) pronunțarea. Învățarea nu poate fi totdeauna perfectă, imitarea nu poate să dea rezultate absolut identice cînd e practicată de mii, de zeci de mii de oameni diferiți. E normal să se producă și ușoare abateri, la început abia perceptibile. Abaterile grave, ușor de remarcat, sînt imediat condamnate de societate, de cei cu care comunicăm, deoarece îngreuiază recunoașterea, înțelegerea cuvintelor, tulburînd astfel funcția primordială a limbajului. Dar modificările foarte mici în articularea unor sunete, tocmai pentru că sînt foarte mici, trec neobservate și nu stînjenesc comunicarea. Dintre acestea cele mai multe caracterizează vorbirea unei singure persoane și mor o dată cu ea. Altele apar aproximativ în aceeași perioadă la mai mulți vorbitori, iar semenii lor și le însușesc în mod inconștient, transmițînd și generației următoare rostirea ușor transformată. Trec zeci de ani, uneori chiar sute, pînă ce haina unui cuvînt, după mai multe modificări de acest gen, ajunge vizibil schimbată. Totul s-a petrecut pe nesimțite, oamenii au

fost totdeauna convinşi că rostesc la fel acelaşi cuvînt, dar cînd au prilejul să ia cunoştinţă (din scris) de felul cum îl rosteau strămoşii lor cu veacuri în urmă, rămîn surprinşi: cînd s-a schimbat pronunţarea cutărui cuvînt? E adevărat că în trecut se spunea, de exemplu, *feată* şi nu *fată*, *albastri* în loc de *albaştri*, *lupu* în loc de *lup*, *barbatu* şi nu *bărbat* etc.? Schimbările fonetice nu se produc brusc şi simultan la toţi vorbitorii unei limbi. Dacă, de pildă, cineva şi-ar fi pus în gînd (acum o mie cinci sute de ani) să rostească *bărbat* în loc de *barbatu*, „inovaţia" lui n-ar fi avut nici un succes şi s-ar fi convins singur că e mai indicat să continue să vorbească aşa cum vorbesc toţi semenii lui. Astăzi însă ni se pare firesc să pronunţăm *bărbat*, tot aşa de firesc cum era atunci să spui *barbatu* (şi mai devreme — *barbatus*).

Cîndva s-a spus *mensa*, dar în altă epocă din istoria limbii latine vorbitorilor li s-a părut normal să pronunţe *mesa* şi apoi *mesă*. Au mai trecut decenii şi toată lumea a spus *measă*, ca astăzi romînii să rostească *masă*. Cînd s-au produs toate aceste salturi de la o pronunţare la alta? O dată precisă nu se cunoaşte şi de fapt nici nu trebuie să căutăm astfel de date. Transformarea se produce într-un timp îndelungat cu faze de tranziţie în care modificările sînt destul de mici ca să nu fie remarcate; ea apare mai întîi la un grup restrîns de vorbitori şi, treptat, se extinde. Schimbările lingvistice sînt lente şi nici nu se poate altfel, pentru ca limba, care este a tuturor, să-i servească pe toţi în procesul comunicării.

Aşadar, învelişul sonor al cuvintelor a suferit transformări — s-a văzut mai înainte cît de mari şi de variate — în virtutea unor legi sau, uneori, încălcîndu-le. Dar cuvintele au două părţi, două laturi, a doua fiind înţelesul (ceea ce comunicăm cu ajutorul lor). Am dat şi pînă acum exemple din care reiese că şi această latură a cuvîntului e susceptibilă de schimbări. De la cuvîntul latin (sau de altă origine) la

cuvîntul romînesc, diferența nu e numai de ordin fonetic:

din *padulem,* latinesc, provine *pădure*; cu excepția lui *p* și *d* toate sunetele componente au suferit schimbări mari (vizibile sînt numai trei: *a* devine *ă*, *l* devine *r*, iar *m* dispare). Importantă e însă și schimbarea de înțeles: *padulem* însemna „mlaștină"! Trecînd din bulgărește în romînește, *sirak* a devenit *sărac*; aici *i* s-a taransformat în *ă*, dar la aceasta s-a adăugat și o modificare semantică: *sirak* avea de fapt sensul de „orfan".

Cine urmărește povestea vorbelor rămîne cîteodată surprins constatînd că felul cum le folosim astăzi *contrazice* întru totul vechiul lor sens. Vom ilustra această afirmație cu istoricul termenilor *rubrică* și *cadran.*

Oricine știe ce este o rubrică, dar pentru nimeni nu există vreo legătură între această noțiune și culoarea roșu. În literatura latină *rubrica* apare folosit ca denumire a unui pămînt roșiatic, iar femeile romane cunoșteau un fard de aceeași culoare, numit tot *rubrica.* Nu e greu de înțeles de ce și cerneala roșie a căpătat această denumire. Într-o etapă ulterioară, *rubrica* va însemna „titlu de capitol", deoarece în manuscrisele vechi titlurile erau scrise cu cerneală roșie pentru a ieși mai bine în evidență. Mai tîrziu cuvîntul nostru a căpătat înțelesul de „capitol", din care derivă sensul actual. Și iată cum am ajuns să vorbim astăzi de rubrici într-o revistă, cu toate că tipografia a folosit cerneală... neagră!

O poveste asemănătoare are *cadran.* În latinește *quadrantem* însemna „suprafață dreptunghiulară", or cadranele noastre au cel mai adesea formă de cerc! Explicația contradicției e următoarea: ceasurile antichității se înfățișau adesea ca niște suprafețe dreptunghiulare, cu un băț înfipt în mijloc; umbra bățului proiectată pe cadran indica ora. Acestea erau așa-numitele ceasuri solare. Cuvîntul *qua-*

drantem se îmbogăţeşte cu sensul de suprafaţă a ceasornicului, sens pe care îl păstrează şi după inventarea altor tipuri de ceasornice, în care predomină forma rotundă.

Dar varietatea schimbărilor de înţeles e nesfîrşită.

Cuvîntul francez *toilette* este un diminutiv al lui *toile* (pînză), de unde deducem că a însemnat mai întîi „bucăţică de pînză". Sensul lui a evoluat probabil astfel:

1. bucăţică de pînză;
2. pînză mică, albă, pusă pe masa cu obiectele de coafat;
3. masa în faţa căreia şade femeia cînd se coafează;
4. obiectele necesare coafatului;
5. podoabe ale femeii (la început, desigur, numai cele care împodobeau capul);
6. îmbrăcăminte femeiască, rochie;
7. încăpere în care femeia îşi aranjează ţinuta.

După cum se vede, lucruri cam fără legătură între ele (pînză — coafură — o mobilă — podoabe — rochie — o cameră) apar reunite în istoria unui cuvînt împrumutat şi adaptat de limba romînă în forma *toaletă*. În sensurile 3, 6, şi 7 aţi recunoscut desigur accepţiile cuvîntului romînesc.

Cuvîntul *birou* este rezultatul însuşirii lui *bureau* din limba franceză, al cărui prim înţeles a fost „bucată de postav gros, de culoare verde". De la o vreme, mesele acoperite cu un asemenea postav au fost şi ele numite *bureau*. Mai tîrziu, un anumit tip de mese (mesele de scris) au căpătat această denumire chiar atunci cînd nu erau acoperite cu postav verde. Evoluţia semantică nu s-a oprit însă aici.

Camera în care lucrează funcţionarii la mesele lor de scris (sau încăperea dintr-o casă particulară unde se află masa de lucru) s-a numit şi ea tot *birou*, apoi cuvîntul a început să se refere la „grupul

de funcţionari care lucrează în aceeaşi cameră". Şi cum adesea un astfel de grup forma o unitate administrativă, cuvîntul nostru a căpătat şi accepţia de „serviciu", mai tîrziu pe aceea de „instituţie" şi chiar „organ de conducere".

Desigur nu toate cuvintele îşi schimbă înţelesul atît de radical. Latinescul *solem* însemna şi în latineşte tot „soare" ca şi continuatorul său romînesc; cu toate transformările fonetice mari, *clavis* (devenit *cheie*) şi-a păstrat pînă azi sensul nealterat. *Greblo,* cuvînt slav, a devenit *grebla,* tot aşa cum *város,* cuvînt maghiar, s-a schimbat în *oraş,* dar înţelesul a rămas intact.

În viaţa unui cuvînt, totul nu se reduce însă la schimbarea înţelesului sau la păstrarea lui. De foarte multe ori se întîmplă şi altceva: sensul vechi rămîne alături de cele noi.

Aflăm din dicţionare că în latină *oculus,* strămoşul lui *ochi,* însemna în fond acelaşi lucru; în decursul timpului s-au adăugat însă sensuri noi. Firește că între organul vederii şi ochiurile unei împletituri, ale unei maşini de gătit şi ochiurile la capac deosebirea e foarte mare. Toate aceste înţelesuri nu existau în graiul strămoşilor noştri. Din limba franceză a fost împrumutat cuvîntul *raion,* însemnînd „secţie a unui magazin". Astăzi *raion* mai denumeşte însă şi altceva: o unitate administrativă, mai mică decît regiunea. Un caz interesant de îmbogăţire semantică este oferit de istoria lui *curte.*

Deosebirile dintre curtea unei case şi curtea unui suveran, precum şi dintre acestea şi curtea care se face unei femei sînt aşa de mari, încît exprimarea tuturor acestor noţiuni printr-un singur complex de sunete (*curte*) stîrneşte poate nedumerirea multora. Examinînd problema de la origine, adică începînd cu limba latină, vom afla că aceste înţelesuri variate n-au coexistat din totdeauna. Într-adevăr, *cohortem,* pronunţat popular *corte,* însemna „loc îngrădit, închis", ceea ce explică înţelesul ro-

mînesc actual cel mai folosit al lui *curte*. Romanii au adăugat cuvîntului un sens nou, acela de „o parte a taberelor militare" şi apoi trupele adăpostite în ea, numărînd circa 600 de soldaţi. (Aceasta era o *cohortă*, cum îi spunem noi, folosind cuvîntul aşa cum apare în textele literare latineşti, şi nu cu rostirea populară. *Cohortă* e deci un cuvînt împrumutat, iar *curte* un cuvînt moştenit.)

Ulterior, *cohortem* şi-a îmbogăţit conţinutul cu sensul de „grup de persoane din anturajul unui general sau al guvernatorului unei provincii", adică un fel de stat-major sau de suită. *Cohortem* devine apoi reşedinţa comandantului sau guvernatorului împreună cu suita lor şi, rînd pe rînd, reşedinţa regilor barbari, a marilor seniori feudali. Regăsim în toate aceste întrebuinţări ale cuvîntului nostru sensuri cunoscute şi astăzi în expresii ca: *împăratul cu toată curtea sa, la curtea regelui* ş. a.

Comportarea oamenilor de la *curte* fiind privită în acea vreme ca un ideal de politeţe, distincţie, galanterie, s-a răspîndit în multe limbi expresia *a face curte*, adică a măguli o femeie cu omagii şi complimente cum nu se puteau auzi decît în anturajul regelui, principelui sau al unui mare senior feudal.

Adăugarea unui sens nou poate avea ca urmare înlăturarea treptată a sensului vechi. Aşa s-a întîmplat, de pildă, cu sensul latinescului *lumen* (lumină), devenit în romîneşte *lume*, căruia i s-a adăugat înţelesul de „univers, lume". Acesta dăinuieşte pînă astăzi, iar cel vechi („lumină") a fost dat uitării. In secolul al XVI-lea mai exista încă: *Hrăni el* (pe el) *ca lumea ochiului* scria diaconul Coresi. De altfel, graţie expresiei *lumea ochiului* vechiul înţeles s-a păstrat multă vreme, pînă ce s-a produs înlocuirea cu *lumina ochilor*.

Cuvîntul de origine slavă *silă* avea accepţia de „forţă", la care avea să se adauge aceea de „constrîngere" şi apoi „neplăcere, dezgust". Folosirea

actuală a lui *silă* dovedește că sensul vechi a fost învins de cele noi.

Printre cuvintele la care înțelesul vechi a fost dat uitării sînt și acelea formate de la nume de țări, regiuni, localități. Desigur nu e greu să recunoaștem numele Olandei cînd cerem vînzătorului cîțiva metri de *olandă* sau de *olandină*. Valsul *boston* ne amintește de orașul Boston din America, iar *havaiana* ne sugerează insulele Havai, unde europenii au întîlnit pentru prima oară instrumentul muzical cu un timbru atît de plăcut.

Jerseu este la origine tot o denumire geografică: insula *Jersey* (în sudul Marii Britanii), unde a început să se fabrice, în secolul al XVI-lea, țesătura de lînă, cunoscută în comerț ca *jerseu*.

Două orașe își revendică numele *faianței*. Francezii cred că e vorba de *Fayence*, localitate din Provența unde existau meșteri olari iscusiți, iar italienii se gîndesc la *Faenza*, oraș italian care a devenit celebru în secolul al XV-lea pentru produsele de ceramică fabricate acolo. Oricare ar fi adevărul, legătura cuvîntului *faianță* cu geografia este evidentă.

Din portul național al locuitorilor orașului marocan *Fez* face parte o bonetă caracteristică, prevăzută cu un ciucure. Ați ghicit: e vorba de *fes*. Și fiindcă sîntem în Maroc, e cazul să pomenim de articolele de *marochinărie*. Meșteșugarii marocani au devenit, acum multe secole, celebri pentru arta de prelucrare a pieilor, numele lor ajungînd în Europa occidentală o dată cu produsele fabricate de ei.

Cuceritorii romani ai Galiei — provincia romană care avea să devină Franța — au denumit o regiune a ei *Campania*, adică „șes, cîmpie", firește din cauza reliefului. Potrivit legilor de transformare a sunetelor latine, în limba franceză *Campania* a devenit *Champagne*. Ținutul acesta, care își merită numele mai ales pentru cîmpia din cen-

trul lui, şi-a cîştigat o mare faimă datorită producţiei de vinuri. În special unul din sortimente, un vin alb, uşor, e cunoscut în toate continentele şi a dus cu el şi numele regiunii unde a fost produs. E vorba de *şampanie*: prima ei denumire franceză a fost *vin Champagne*, prescurtată în *champagne* (fenomenul prescurtării s-a petrecut şi cu denumirile vinurilor romîneşti: în loc de *am băut un vin de Murfatlar* sau *un vin de Cotnari*, se spune în mod curent *am băut un Murfatlar, un Cotnar*). Se pare că abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea producătorii din ţinutul Champagne au început să exploateze tendinţa naturală a unor soiuri de vin de a face spumă (de *a se şampaniza*, cum se zice astăzi), deci *şampania* franţuzească nu are încă două sute de ani.

Pentru a încheia scurta noastră listă cu un cuvînt poetic, ne vom referi la *meandre* (şerpuiri, cotituri ale unui rîu). Cuvîntul acesta ne trimite cu gîndul departe, în Asia Mică, unde curge rîul *Meandru*, caracterizat tocmai prin drumul său foarte întortocheat. Prin intermediul limbii greceşti (grecii au cunoscut denumirea aceasta încă din antichitate), cuvîntul a pătruns în numeroase limbi europene.

Nu lipsesc exemplele pentru procesul invers: înţelesul nou trăieşte o vreme alături de cel vechi, dar cu timpul piere, cuvîntul respectiv rămînînd cu vechea întrebuinţare.

Din latină ni s-a transmis cuvîntul *lingua* (limbă), cu înţelesurile pe care i le cunoaştem şi azi: organ al vorbirii şi grai. Atunci de ce scrie cronicarul Grigore Ureche:

> „Ieşindu-i înainte lui Ştefan vodă (...) ca înaintea unui împărat şi biruitor de *limbi* păgîne"?

Limbi înseamnă aici, fără nici o îndoială, „popoare". Acest sens nou, adăugat celor moştenite din

latină îi era cunoscut şi lui Eminescu, de vreme ce *Scrisoarea a III-a* începe cu versurile:

> Un sultan dintre aceia ce domnesc peste vreo *limbă*
> Ce, cu-a turmelor păşune, a ei patrie şi-o schimbă,
> La pămînt dormea ţinîndu-şi căpătîi mîna cea
> dreaptă.

Totuşi, astăzi nimeni nu mai spune *limbă* în loc de *popor* sau *neam,* de unde rezultă că sensul acesta, necunoscut în latineşte, a dispărut.

La fel s-a întîmplat cu alt cuvînt de origine latină, *lege,* care a căpătat în cursul evoluţiei limbii romîne înţelesul de „religie". Ca să-l citǎm tot pe Grigore Ureche, vom reproduce următoarea frază din cronica lui:

> „Dat-au domnia Iancului vodă, carele de naştere era sas, de lege luteran".

După cîteva secole, *lege* a încetat însă să mai însemne şi „religie". Sensul s-a păstrat pînă astăzi numai în expresia *pe legea mea,* ca formulă populară de jurămînt.

Conţinutul unui cuvînt se poate schimba nu numai prin îmbogăţirea cu sensuri noi, dar şi prin sărăcire, adică pierzînd sensuri.

Astfel, *temei* a avut cîndva şi înţelesul de „temelie", *judeţ* a însemnat şi „judecată", iar *hazna* a fost folosit şi ca denumire a vistieriei unui stat, a tezaurului public. Scrierile romîneşti vechi sau cele în stil arhaizant dovedesc cu prisosinţă afirmaţiile noastre.

De ce i se spune oare uleiului comestibil *untdelemn*? Cine a încercat să răspundă întrebării a recunoscut desigur prezenţa, în această denumire, a elementelor componente *unt, de* şi *lemn.* Observaţia e justă, dar ce amestec are aici lemnul?!

Răsfoirea textelor romîneşti de acum cîteva secole risipeşte nedumerirea în felul următor: cuvîntul *lemn* circula în vechime atît cu accepţia cunos-

cută astăzi, cît şi cu aceea de „copac". In secolul al XVI-lea se putea scrie, de pildă:

Lemnul (copacul) *ce nu face plod bun tăiat va fi,* sau

Atunci bucura-se-vor toate leamnele (copacii) *dumbrăvilor.* (Observaţi şi pronunţarea veche *leamnele*!).

Într-o vreme cînd *lemn* însemna şi „arbore", o expresie ca *untdelemn,* menită a denumi grăsimea extrasă din fructul unui arbore (uleiul de măsline) nu putea să uimească pe nimeni. Deoarece cu timpul acest sens al lui *lemn* a fost dat uitării, *untdelemn* a ajuns să se refere la orice ulei comestibil, de măsline, ca şi de floarea-soarelui sau rapiţă. Conţinutul de sensuri al lui *lemn* s-a redus, şi paralel cu aceasta sensul lui *untdelemn* s-a lărgit, a devenit mai cuprinzător. Dar despre fenomenul acesta va fi vorba în capitolul următor.

Cînd sensul se lărgeşte

Modificările semantice, aşa cum s-a văzut din unele exemple date în capitolul precedent, pot fi mai mult sau mai puţin însemnate, ajungînd uneori la o schimbare radicală. Judecînd vocabularul romînesc în totalitatea lui, se naşte impresia că fiecare cuvînt are evoluţia lui specifică, diferită de a tuturor celorlalte. Lingviştii şi-au pus însă întrebarea dacă nu există tendinţe comune în evoluţia semantică a unui grup mai mare sau mai mic de termeni, dacă, din compararea miilor de fapte particulare nu se pot desprinde măcar cîteva linii generale de evoluţie. În cele din urmă, astfel de tendinţe au fost descoperite. Unul din felurile în care se schimbă, în toate limbile, înţelesul cuvintelor este aşa-numita „lărgire a sensului", expresie pe care o vom lămuri prin cîteva exemple.

La prepararea unor mîncăruri, elemente importante şi apreciate sînt *sosurile,* de o mare varietate. Dacă am ţine însă seamă de sensul vechi, ar trebui să folosim cuvîntul *sos* numai pentru sosurile s ă r a t e. Într-adevăr, la originea cuvîntului nostru stă expresia latină *aqua salsa* (apă sărată). Sensul s-a lărgit, adică a început să cuprindă orice fel de sos, indiferent dacă e sărat sau dulce, acru sau piperat etc.

În latineşte, *passer* însemna „vrabie", pe cînd la noi *pasăre* denumeşte orice zburătoare (sensul vechi mai este păstrat în unele graiuri). În aceeaşi limbă, *materia* avea la început înţelesul limitat de „lemn folosit ca material de construcţie". Printr-o lărgire extrem de mare a sensului, *materia* a cuprins orice fel de materiale, de substanţe, de elemente. În romîneşte la fel: nu se poate concepe o noţiune mai cuprinzătoare decît aceea exprimată prin termenul *materie.*

Cuvîntul *dumbravă* conţine rădăcina slavă *domb* (stejar), ceea ce arată că sensul originar a fost „pădure (tînără) de stejari". Prin lărgire, înţelesul a cuprins orice fel de pădure tînără. (Menţionăm în treacăt că aceeaşi rădăcină slavă se recunoaşte în *Dîmboviţa*; numele arată că rîul străbate o regiune bogată în stejari.)

În greceşte, *toxicon* era numele substanţei otrăvitoare cu care se ungeau săgeţile („săgeată" se spunea *toxon*), în timp ce substanţele *toxice* de astăzi sînt otrăvurile cele mai felurite. Tot din terminologia militară provine verbul *a lansa*; iniţial era vorba numai de aruncarea *lăncilor.*

Pentru contemporanii noştri pare normal să spui că *s-a lansat* o rachetă, un vapor sau chiar un zvon! Oamenii înşişi se pot *lansa* în afaceri, iar unii filozofi *se lansează* în speculaţii, exprimări care demonstrează cu prisosinţă că *a lansa* se referă acum la acţiuni mult mai variate decît altădată şi că a încetat să mai sugereze imaginea demodatelor lănci.

Limba romînă ne permite să vorbim despre sezonul de primăvară, sezonul de vară, de toamnă sau

de iarnă, deci *sezon* e cam același lucru cu *anotimp*. Și aici avem a face cu o lărgire de sens: la origine *sezon* a însemnat numai unul din anotimpuri, și anume „anotimpul însămînțărilor". Punctul de plecare al acestei evoluții îl constituie *satio*, din latinește, cu accepția de „însămînțare, perioadă a anului în care se fac însămînțările".

Dacă noi am folosi cuvintele cu înțelesul lor inițial, îmbinări ca *cerneală roșie* sau *cerneală albastră* ar fi inadmisibile. Cel mult s-ar putea zice *cerneală neagră*, dar nici așa nu e bine, pentru că cerneala nu poate fi decît... neagră! O asemenea afirmație n-ar găsi aprobarea nici unui om care știe românește, dar are o justificare istorică: *cerneală* e un cuvînt slav și denumea inițial un lichid negru folosit în scriere (rădăcina cuvîntului e adjectivul care însemna „negru" și pe care o regăsim în cuvîntul nostru *cernit*, din expresia *straie cernite*, adică veșminte de doliu). Sensul lui *cerneală* s-a schimbat prin același fenomen de lărgire: a devenit mai cuprinzător, fără limitarea la o anumită culoare.

Iată și un exemplu turcesc: *ageamiu* provine din *ageami* (cel care nu știe... să vorbească arăbește!). Epitetul de *ageamiu* și-a extins foarte mult sfera de întrebuințare, aplicîndu-se unui ignorant în orice privință.

Cînd sensul se îngustează

Procesul opus lărgirii este îngustarea unui sens: o anumită denumire avea în trecut o sferă de întrebuințări mai largă decît astăzi, adică se referea la mai multe obiecte, calități sau acțiuni.

Orice servea hrănirii viețuitoarelor purta în latină numele *nutricium*, cuvînt cu un sens foarte larg. Moștenit de limba română, el devine *nutreț*, adică hrană destinată numai animalelor domestice erbivore.

În aceeaşi sferă de idei, putem cita etimologia cuvîntului slav *jir,* în istoria căruia sensul s-a restrîns tot mai mult de la „cele necesare traiului" (rădăcina acestui termen înseamnă „a trăi"), „hrană" (în general), la „hrană pentru animale" şi în sfîrşit la înţelesul foarte limitat „fructul fagului" (o anumită hrană, destinată numai unor animale).

Complexul de sunete *viridia* evoca în mintea unui roman ideea de verdeaţă, de plante înverzite: *viridis* însemna „verde" şi nu era greu să se simtă că *viridia* şi *viridis* fac parte din aceeaşi familie, rostiri foarte asemănătoare corespunzînd unor sensuri foarte apropiate. *Viridis,* supus acţiunii legilor fonetice, s-a schimbat în *verde,* dar înţelesul a rămas statornic. *Viridia* a devenit, după o serie de transformări, *varză,* de data aceasta schimbîndu-se şi înţelesul: prin îngustare, el a ajuns să se limiteze de la „orice plantă verde" la o anumită plantă. Ambele laturi ale lui *viridia* s-au modificat atît de simţitor, încît legătura cu *verde* s-a pierdut. *Varză* şi *verde* nu mai fac parte, în romînește, din aceeaşi familie.

Dar n-a fost totdeauna aşa: în secolul al XVI-lea putem presupune că legătura era încă perceptibilă, deoarece *varză* se folosea încă cu sensul larg, de „verdeaţă, plante înverzite". Iată ce citim într-un text de atunci:

Şi rodi pămîntul iarbă, **vearze** *şi pomi roditori.* (Lectura pasajului în întregimea lui confirmă impresia că autorul acestei propoziţii nu s-a gîndit la *verze* în accepţia actuală).

Organon însemna în limba greacă veche „instrument"; printr-o serie de limbi intermediare, *organon* a ajuns la noi scurtat: *orgă.*

Dar ceea ce surprinde nu e aspectul, ci sensul. În lumina exemplelor precedente vom explica şi aici contrastul prin fenomenul de îngustare:

— instrument (în general)

— instrument muzical (deci nu orice fel de instrument)

— orgă (adică un anumit instrument muzical).

Şi acum cîteva verbe. *A mustra* provine din *monstrare* (a arăta), *a peţi* din *petire* (a cere), *a vindeca* din *vindicare* (a elibera), toate trei fiind elemente ale vocabularului latin. Diferenţele dintre sensurile originare şi cele romîneşti se explică prin acelaşi fenomen de îngustare: *monstrare* însemna „a arăta" (indiferent ce) — *a mustra* înseamnă „a arăta (cuiva) greşelile pe care le-a comis"; *petire* însemna „a cere" (indiferent ce) — *a peţi* înseamnă „a cere pe cineva de soţie". În sfîrşit, *vindicare* avea sensul de „a elibera, a scăpa", iar *a vindeca* — „a scăpa de o boală".

Asemănarea dintre cuvintele *muză, muzeu* şi *muzică* i-a făcut poate pe unii dintre cititorii noştri să se întrebe dacă potrivirea e întîmplătoare sau se întemeiază pe o legătură de înţeles. Al doilea răspuns e cel adevărat, cu rezerva că înrudirea nu trebuie căutată în sensul actual al celor trei cuvinte, ci în vremea, foarte îndepărtată, a naşterii lor.

Muzele erau pentru grecii din antichitate fiicele lui Zeus, părintele zeilor, şi li se atribuia rolul de protectoare ale ştiinţelor şi artelor. De la *musa* (numele grecesc al celor nouă surori) s-a format *musiké*, ca denumire a artelor în general şi apoi, prin restrîngerea înţelesului, a unei singure arte, *muzica*.

Urmaşul lui Alexandru Macedon, Ptolemeu I (360—283 î.e.n.), a înălţat la Alexandria, în Egipt, un palat în care se afla o faimoasă bibliotecă şi un centru de studii ştiinţifice, căruia i s-a dat denumirea de „templu al muzelor" sau „lăcaş al muzelor" — pe greceşte *museion*. În amintirea acestei instituţii a antichităţii, cuvîntul a fost folosit şi pentru alte instituţii consacrate cultivării ştiinţelor şi artelor. Intervenind din nou o restrîngere de sens, continuatorii cuvîntului grecesc în diferite limbi moderne (în romîneşte *muzeu*) servesc acum numai pentru a denumi clădirile în care sînt adăpostite colecţii de obiecte interesante din punct de vedere

istoric, tehnic, ştiinţific şi mai ales artistic, în vederea conservării în bune condiţii şi a prezentării lor publicului.

Primul muzeu în înţelesul actual al termenului se pare că a fost în antichitate galeria de tablouri de la Propylee, portic clădit la Atena de Pericle.

Drumul de la concret la abstract

Numeroase schimbări de înţeles se conformează unei a treia tendinţe: de la concret la abstract. Constatăm astfel că, la origine, un cuvînt denumea un obiect direct accesibil simţurilor noastre, pentru ca folosirea lui să se extindă la noţiuni cărora nu le corespund astfel de obiecte.

Istoria cuvîntului *examen* ne va servi ca primă ilustrare a acestui tip de evoluţie. Cercetarea textelor latineşti a arătat că primul înţeles a fost acela de „limbă a balanţei" — un sens cît se poate de concret — de la care s-a trecut la „cîntărire" şi apoi la „cîntărire, apreciere a meritelor cuiva". A supune pe cineva unui *examen* înseamnă într-adevăr a-i *cîntări* cunoştinţele, dar e vorba firește de o cîntărire „la figurat".

Pentru a nu părăsi încă vocabularul latin, vom cerceta cum a evoluat verbul *a delapida*. E destul de curios că rădăcina cuvîntului (*-lapid-*) înseamnă „piatră", — şi totuşi numai pornindu-se de aici cuvîntul îşi găseşte etimologia corectă. *Dilapidare* se folosea cu sensul „a azvîrli cu pietre" — din nou un sens concret, care devine abstract în momentul cînd *dilapidare* începe să însemne „a risipi". De aici şi pînă la „a risipi banii statului", „a-ţi însuşi prin fraudă banii statului pentru a-i cheltui în interes personal", tranziţia nu mai are nevoie de lămuriri.

Ce poate fi mai concret decît sensul „a se întoarce cu spatele" al verbului latin *tergiversari*, al-

căutuit prin contopirea lui *tergum* (spate) cu *versari* (a se întoarce)? De aici se dezvoltă cu uşurinţă înţelesul figurat „a ezita să facă ceva", „a se lăsa greu", „a căuta pretexte ca să amîne ceva", adică ceea ce înţelegem noi prin *a tergiversa.*

A lucra într-o anumită *branşă* înseamnă a activa într-un anumit domeniu, a avea o anumită specialitate. Cuvîntul *branşă* e rezultatul unui împrumut din franceză, unde *branche,* pe lîngă acest înţeles îl are şi pe acela de „creangă", „ramură". Dintre cele două sensuri e clar că cel abstract („domeniu de activitate") e mai nou; în definitiv şi noi spunem *ramură de activitate* dînd un caracter figurat denumirii crengilor unui copac. Dar cu aceasta istoria cuvîntului *branşă* nu e completă, căci se pune întrebarea de unde provine *branche* din franţuzeşte. Aflăm cu surprindere că la bază stă *branca* din latină, care ne trimite de la botanică la zoologie: *branca* însemna „labă de animal"! Înţelegem că sensul din franceză e rezultatul unei comparaţii între ramurile copacului şi picioarele vieţuitoarelor.

E interesant că limba romînă a moştenit cuvîntul *branca* cu vechiul înţeles. Ce semnificaţie are expresia *a merge pe brînci* decît „a se tîrî în patru l a b e"? Ba mai mult, în unele regiuni ale ţării, *brîncă* se foloseşte pînă azi ca sinonim al lui *mînă.* După cum se vede, *branca* a intrat de două ori în limba noastră: prima oară prin moştenire, menţinîndu-şi destul de bine sensul vechi, a doua oară prin intermediul limbii franceze, de unde l-am împrumutat numai cu înţelesul nou, figurat. Ajungînd la noi pe căi diferite, era firesc să aibă două rostiri: *brîncă* şi *branşă.*

Adjectivul *crunt* are un înţeles abstract: violent, neomenos, înfiorător, care inspiră groază. Iniţial însă, adică în forma latină *cruentus,* cuvîntul avea accepţia concretă „plin de sînge" sau „dornic de sînge". Trecerea de la concret la abstract s-a produs foarte uşor: un om căruia îi plac vărsările de sînge inspiră groaza, şi astfel *crunt* începe să în-

semne „groaznic, înspăimîntător". Terenul e acum pregătit pentru folosirea calificativului *crunt* pentru oameni, comportări, fapte care înspăimîntă, chiar fără să fie vorba de vărsări de sînge.

Legătura cu noțiunea concretă de „sînge" era încă prezentă în mintea vorbitorilor limbii romîne din veacurile trecute, care foloseau verbul *a se încrunta* ca sinonim al expresiei „a se umple de sînge" și verbul *a se crunta* (ieșit din uz), cu aceeași semnificație. În „Cazania" sa, apărută la mijlocul secolului al XVII-lea, mitropolitul Varlaam al Moldovei scrie undeva:

Trupurile sale (...) *cu ace le împungea de să crunta* (se umpleau de sînge).

Sensul de „plin de sînge" sau „dornic de sînge" al lui *cruentus* se explică prin rădăcina cuvîntului (*cru-*) care înseamnă tocmai „sînge". O regăsim în alt adjectiv latin, *crudus* (în romînește — nu e greu de ghicit! — *crud*), folosit printre altele cu sensul de „însîngerat, sîngerînd". E totuși straniu să ne gîndim la sînge cînd afirmăm că niște fructe sînt crude! E straniu pentru că înțelesul a evoluat: la început era firesc să spui, de exemplu, despre o bucată de carne că este *crudă*, adică „sîngerîndă". Carnea insuficient friptă este și ea *crudă*, „în sînge", cum spunem noi. Tot *cruzi* sînt și oamenii dornici de vărsări de sînge. Prin comparație cu carnea crudă, s-a putut spune ceva mai tîrziu în legătură cu orice aliment care n-a trecut pe la foc, n-a fost fiert sau fript, că este *crud*. Sensul devine abstract în vremea cînd și persoanelor (lipsite de experiență, neajunse la maturitate) li se poate aplica epitetul de *crude*.

Lista exemplelor latinești a fost destul de lungă, așa că e timpul să acordăm atenție și cuvintelor de altă origine caracterizate prin trecerea de la un sens concret la unul abstract.

Pentru noi, *caracter* este un cuvînt abstract, fie că vorbim de firea unei persoane, fie că ne gîndim la însușirile caracteristice unei orînduiri sociale sau

unei activități oarecare. Numai pentru tipografi termenul acesta are și un sens concret (literă). Pentru a-i lămuri istoria ne vom adresa vechii limbi grecești, de la care aflăm lucruri interesante: rădăcina cuvîntului nostru însemna „a grava, a săpa", iar *kharaktér* denumea semnele, desenele săpate într-un material oarecare (de pildă, efigia unei monede sau diverse semne de recunoaștere). Toate acestea sînt obiecte direct accesibile simțurilor, deci sensul inițial al lui *kharaktér* a fost foarte concret. Evoluția spre abstract s-a produs chiar în cursul istoriei limbii eline: un semn făcut cu fierul roșu e un semn de recunoaștere, de identificare, dar aceeași însușire o au și trăsăturile feței cuiva, felul de a vorbi, comportarea (din care îi deduci calitățile morale). Pentru un scriitor, stilul este o caracteristică importantă după care îl recunoaștem. Treptat, treptat ne depărtăm tot mai mult de imaginea unui desen gravat și sensul ajunge figurat. Limbile moderne au împrumutat cuvîntul grecesc (probabil prin intermediul limbii latine) arătînd o preferință specială tocmai pentru sensurile figurate.

Etimologia verbului, de origine slavă, *a obosi* are și ea nevoie de explicații, pentru că, deși figurat, conține rădăcina cu sens concret *bos-* (desculț). Se crede că verbul acesta a fost folosit mai întîi în legătură cu animalele de tracțiune, însemnînd „a-și pierde potcoavele" (tot sens concret). Dar pierderea potcoavelor se produce după mult umblet, astfel că verbul a căpătat sensul „a umbla foarte mult". Efectul umbletului e osteneala, și printr-o nouă schimbare *a obosi* nu va mai denumi cauza, ci efectul.

Adjectivul *zgîrcit* (a cărui rădăcină e tot slavă) își explică sensul de „avar" tot printr-o evoluție de la concret la figurat: un om este considerat zgîrcit dacă nu-i place să dea nimic din averea lui, de parcă ar avea mîna înțepenită, z g î r c i t ă. (Făcînd o comparație similară, poporul spune despre cei lipsiți de dărnicie că „sînt strînși la mînă" sau că

„sînt cu mîna strînsă".) În *mînă zgîrcită* sensul adjectivului e concret, pe cînd în *persoană zgîrcită* e abstract.

În sfîrşit, cuvîntul de origine turcească *bucluc* a trecut şi el de la un sens concret („gunoi, balegă") la unul abstract („necaz, neplăcere"). Primul fiind cu desăvîrşire uitat, nu e cazul să evităm cuvîntul *bucluc* într-o conversaţie „elegantă".

Contrarul lărgirii este îngustarea sensului; se pune întrebarea dacă n-ar trebui ca, după evoluţia de la concret la abstract, să vorbim şi despre tendinţa contrară: de la abstract la concret. Necesar nu este, pentru că fenomenul se produce rar; iată totuşi un exemplu:

Latinescul *vita* şi cuvîntul romînesc *vită* seamănă foarte bine. Poate că am fi tentaţi să credem că primul e strămoşul celui de-al doilea, dacă nu ne-ar împiedica sensul: *vita* însemna „viaţă", ceea ce nu se potriveşte cu „animal domestic mare, de obicei cornut" — ceea ce înţelegem noi prin *vită*.

Şi totuşi aceste două cuvinte trebuie puse în legătură şi chiar aşa cum am presupus mai înainte: *vită* provine din *vita*. S-a trecut deci de la un înţeles figurat („viaţă") la unul concret (animal domestic). Tranziţia a fost mijlocită de un cuvînt slav (*jivot*), care însemna şi „viaţă" şi „animal". Lucrurile s-au petrecut probabil aşa: romînii foloseau la început cuvîntul *vită* numai cu sensul vechi („viaţă"); învăţînd de la slavi termenul *jivot* şi observînd că acesta se întrebuinţează şi cu înţelesul de „animal", au început să acorde şi cuvîntului romînesc ambele sensuri. *Vită* a imitat, a copiat conţinutul cuvîntului slav *jivot*, ajungînd, dintr-un echivalent parţial, echivalentul său perfect. În cele din urmă vechiul înţeles („viaţă") a fost părăsit şi în limbă a rămas numai sensul „copiat".

Fenomenul acestei „copieri" a sensului nu e izolat. Ne vom mai ocupa de el în capitolul următor.

Sensuri copiate

Cînd vorbitorii unei limbi simt nevoia să exprime o noțiune nouă, ei pot recurge la formarea unui cuvînt nou, la împrumutarea denumirii acelei noțiuni în altă limbă sau la un cuvînt vechi, căruia îi adaugă sensul pe care vor să-l redea.

În legătură cu acest din urmă procedeu se pune problema „copierii" sensurilor, pe care am atins-o în treacăt la sfîrșitul capitolului trecut, arătînd că în evoluția semantică a cuvîntului latin *vita* a avut loc atît trecerea de la abstract la concret, cît și fenomenul „copierii".

Verbul *a abate* era folosit inițial cu accepția de „a îndepărta"; echivalentul său francez este *abattre*, dar verbul acesta înseamnă în plus „a doborî" și „a descuraja, a deprima". După acest model, *a abate* s-a îmbogățit și el cu aceste sensuri, astfel că Alecsandri a putut scrie undeva *Năprasnica secure* (...) *abate toți copacii*, iar propoziția *De ce stai așa abătut*? pare astăzi foarte firească.

Să examinăm acum înțelesul verbului *a juca* în următoarele fraze:

(1) A! voi *vă jucați* cu mine! Afară boaite!
Ieșiți că pre toți vă omor!

(*Negruzzi*)

Nu *te juca* cu sănătatea.
(2) *A se juca* de-a v-ați ascunselea.
(3) Și-un prinț la anul! blînd și mic,
Să crească mare și voinic,
Iar noi să mai *jucăm* un pic
Și la botez!

(*Coșbuc*)

Sensul care se desprinde din folosirea acestui verb în primele două fraze (grupate sub nr. 1) este „a-și bate joc, a glumi", iar în expresia de la nr. 2 observăm sensul „a-și petrece timpul amuzîndu-se,

a se distra". În schimb, în fragmentul din *Nunta Zamfirei* — pe care desigur l-aţi recunoscut — *a juca* înseamnă „a dansa". Judecînd conţinutul lui *a juca* din punct de vedere istoric, numai primele două sensuri continuă înţelesurile verbului latin *iocari* din care provine *a juca*. Atunci cum a luat naştere cel de-al treilea, exprimat în latineşte prin cu totul alt cuvînt (*saltare*)? Drept model a servit verbul slav *igrati* care întrunea toate trei înţelesurile amintite.

Cuvîntul *carte* avea iniţial numai sensul de „scrisoare":

Lîngă cortu-i unul dintre fiii falnicului Domn
Sta zîmbind de-o amintire, pe genunchi scriind o *carte*
S-o trimită dragei sale de la Argeş mai departe:
De din vale de Rovine
Grăim, Doamnă, către tine
Nu din gură, ci din *carte,*
Că ne eşti aşa departe

(Eminescu)

Carte se traduce în limba slavă prin *kniga,* cuvînt care însemna însă şi „operă literară scrisă". Sub influenţa cuvîntului slav, *carte* capătă şi el acest înţeles.

E de la sine înţeles că limba romînă trebuia să exprime printr-un termen noţiunea nouă, apărută în epoca construirii socialismului, de „membri de partid cu funcţii de răspundere în aparatul de partid şi aparatul de stat". Alegerea s-a oprit asupra termenului rus *aktiv.* Substantivul *activ* circula la noi numai în limbajul administrativ-financiar („totalitatea bunurilor care aparţin unei întreprinderi sau instituţii; parte a bilanţului unde se înscriu aceste bunuri"). Sensul cuvîntului rusesc *aktiv* a fost atribuit şi substantivului nostru vechi, care are de aceea la ora actuală două înţelesuri, foarte depărtate între ele, cel financiar şi cel politic.

În urma unui proces analog, termenul *candidat,* cunoscut de multă vreme cu semnificaţia de ‚persoană care candidează" s-a îmbogăţit cu sensul folosit în expresia *candidat în ştiinţe,* pe care îl are *kandidat* din rusește.

Diminutive

Cînd punem alături cuvinte ca:

om-omuleţ
ladă-lădiţă
masă-măsuţă
pom-pomişor
etc.

recunoaştem un procedeu curent de formare a cuvintelor; adăugînd cîteva sunete la numele unui obiect, adăugîndu-i adică un sufix, obţinem diminutivul, cuvîntul care denumeşte acelaşi obiect, dar de dimensiuni reduse: *lădiţa* este o ladă mică, *pomişor* este un pom mic. În acest scop, limba română adaugă sufixe ca *-uleţ, -iţă, -uţă, -işor* (care apar în exemplele date mai sus) sau *-el, -aş, -ică* etc. Cuvintele formate în acest fel au fost numite diminutive, printr-o apropiere cu verbul *a diminua,* care înseamnă „a micşora, a reduce dimensiunile".

Fiind des folosite, diminutivele îşi pierd treptat sensul de micime. De exemplu, în latineşte „genunchi" se spunea *genu,* al cărui diminutiv era *genuculus* „genunchi mic". De la *genuculus,* în urma unor schimbări fireşti ale sunetelor, s-a ajuns la *genuchi* (cum mai spun şi astăzi unii) şi apoi la *genunchi,* forma literară, corectă, a cuvîntului nostru. În decursul timpului, sensul de diminutiv s-a pierdut.

Acelaşi lucru s-a petrecut şi cu „strămoşul" termenului anatomic *ureche*; e vorba tot de un cuvînt latinesc (*auricula*), diminutiv de la *auris* (ureche).

Pentru un roman, *auricula* însemna aşadar „urechiuşă", în timp ce pentru un romîn organul auzului se numeşte *ureche,* indiferent de mărime.

Cînd în romîneşte s-a păstrat şi cuvîntul de bază şi diminutivul lui, evoluţia fonetică ne împiedică să mai simţim legătura dintre cei doi termeni. Astfel, *montem* a devenit *munte,* iar diminutivul său *monticellus* s-a transformat în *muncel,* care nu pare să mai fie înrudit cu *munte.*

Acelaşi fenomen se întîmplă cîteodată şi atunci cînd diminutivul e format în romîneşte; de la acelaşi *munte* provine *monteor,* care a însemnat „munte mic" (păstrat astăzi numai în nume de localităţi ca *Sărata Monteoru*).

Cînd avem a face cu cuvinte împrumutate, fenomenul pierderii sensului de micime e foarte frecvent. Din adjectivul latin *brevis* (scurt) provine cuvîntul vechi francez *bref,* cu sensul de „scrisoare scurtă". (Sensul lui *brevis* apare clar în substantivul nostru *abreviere,* sinonim cu *prescurtare.*) De la *bref* limba franceză a derivat diminutivul *brevet,* cu înţelesurile — cunoscute în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea — „notă", „formulă", „act prin care regele acorda un titlu sau un dar", toate înrudite prin ideea de bază de „text scurt". Sensul s-a limitat ulterior la „document acordat de o autoritate de stat prin care i se recunoaşte unei persoane autenticitatea unei invenţii sau i se asigură anumite drepturi". Împrumutat de limba romînă cu acest înţeles, sinonim parţial cu *certificat,* este folosit de multă vreme fără ca cineva să se gîndească că prin originea sa *brevet* nu spune mai mult decît „foarte scurt".

Manechin este un cuvînt format în limba olandeză, unde *mannekejn* este diminutiv de la *man* (om), deci ar trebui să însemne numai „omuleţ".

Nucleu provine, prin intermediul limbii franceze, din *nucellus,* ceea ce pentru orice roman nu însemna altceva decît „nucă mică", fiind diminutivul lui *nux,* fructul nucului. Vaga asemănare

dintre fruct şi partea centrală a unor structuri (formă, soliditate) a putut sugera această asociaţie de idei.

Machetă este şi el un diminutiv, de astă dată al unui cuvînt italienesc: *macchia* (pată); *macchietta* a avut iniţial sensul de „pată mică", apoi de „ceva care seamănă cu o pată mică", de pildă un desen mic, o schiţă. De la sensul de „schiţă" la cel actual trecerea s-a produs uşor: schiţa şi macheta sînt amîndouă reprezentări sumare, de proporţii reduse, ale unui obiect. Evident, din pricina pierderii înţelesului de diminutiv, termenul *machetă* se poate aplica astăzi şi unor obiecte relativ mari.

Ştiinţa navigaţiei aeriene ne-a obişnuit de mult cu acea cabină, atîrnată de un balon, în care se transportă persoane sau numai aparate de măsurătoare. E lesne de ghicit că ne referim la *nacelă*. Cu secole înainte de inventarea zborului cu baloane, termenul acesta exista în latineşte sub forma *navicella,* ceea ce însemna „corăbioară", adică o corabie (*navis*) mică.

„Corăbioară" se mai putea spune în latineşte şi *navitta,* cuvînt redat de francezi sub aspectul *navette*. Cu aceasta intrăm pe terenul meşteşugului ţesătoriei, pentru că *navette* e numele franţuzesc al suveicii. De la navigaţie la războiul de ţesut?! De ce nu, de vreme ce a intervenit şi aici o vagă asemănare de formă; cînd e vorba să extindă înţelesul unui cuvînt ,oamenii fac apropierile şi metaforele cele mai hazardate cu putinţă. Împrumutat de romîni, *navette* a devenit *navetă,* cu aceeaşi semnificaţie; mai e totuşi de observat că pentru cei care nu cunosc vocabularul ţesătorilor, *navetă* există numai în expresia *a face naveta* (a parcurge cu regularitate acelaşi drum, dus şi întors), unde se ascunde altă comparaţie — cu mişcarea suveicii.

În franţuzeşte „viţă de vie" se spune *vigne,* de la care s-a creat diminutivul *vignette* (în romîneşte *vinietă).* Dar ce caută viţa de vie în numele micilor gravuri pe care tipografii le pun ca ornament

la începutul şi sfîrşitul capitolelor sau pe unele coperţi? Termenul e cunoscut şi de filatelişti, pentru care înseamnă un adaos ataşat unor timbre.

Pentru a lămuri misterul va fi desigur necesar să ne adresăm istoriei limbii franceze, unde a luat naştere diminutivul, cu toate sensurile lui. Aflăm de aici că în secolul al XVI-lea se numeau *vignettes* ornamentele în formă de viţă de vie cu care se împodobeau cupele de metal şi tecile săbiilor. *Vignette* trece în vocabularul tipografilor, ca nume al unor gravuri ornamentale asemănătoare ciorchinilor, şi apoi de orice formă.

Cînd oamenii au uitat că la originea cuvîntului exista o legătură clară cu planta amintită, şi alte desene au putut căpăta această denumire, de pildă vinietele apreciate de colecţionari. Filateliştii ar rămîne foarte miraţi dacă i-am întreba de ce cutare *vinietă* nu reprezintă imaginea unor ciorchini de struguri! Mai ales în haina romînească, e însă cît se poate de firesc ca acest cuvînt să nu mai sugereze nimănui o apropiere cu viţa de vie, nu numai din pricina sensurilor diferite, dar şi datorită rostirii atît de deosebite a cuvintelor *vie* şi *vinietă*.

Întreaga serie de „poveşti ale vorbelor" relatate în paginile acestui capitol e legată printr-o notă comună: toate cuvintele discutate au fost la origine diminutive, în diferite limbi, dar ideea de micime a fost dată uitării, sensul lor evoluînd tot mai departe de acela al cuvîntului de bază. *Nucleul* nu este o „nucă mică", *nacela* şi *naveta* au încetat de mult să mai evoce imaginea unei corăbioare, *macheta* nu are nimic comun cu petele, *brevetele* cu scurtimea şi *vinieta* cu ciorchinii de struguri.

Pierderea calităţii de diminutiv şi îndepărtarea de înţelesul cuvîntului de la care s-a format diminutivul, iată altă cale de evoluţie a sensului, comună multor unităţi ale vocabularului.

Fantezie

A înțărca înseamnă pentru orice cunoscător al limbii romîne „a opri un copil sau un pui de mamifer de a mai suge, a dezvăța de supt". Pare un verb la fel ca toate celelalte, și totuși e de remarcat că cei care l-au folosit la început n-au fost lipsiți de puțină fantezie.

Verbul nostru nu e nici moștenit din latinește, nici împrumutat din altă limbă, ci a fost alcătuit de romîni din două cuvinte: *în* și *țarc*. Avînd nevoie de o denumire pentru faptul de a dezvăța de supt, ei au creat un cuvînt nou, care evoca o imagine caracteristică pentru această acțiune: închiderea mieilor într-un țarc spre a fi despărțiți de mamele lor.

Cuvintele *orb* și *orfan* sînt rude apropiate. Ele au pătruns însă în romînește pe căi diferite și la epoci diferite: primul e latinesc, moștenit (*orbus*), al doilea grecesc (*orfanos*), deci intrat mai recent în vocabularul nostru. De ce am spus despre *orb* și *orfan* că sînt „rude"? În definitiv, cu excepția celor două sunete de la început, ele nu seamănă ca rostire, iar înțelesurile lor nu par să aibă ceva comun. Orice dicționar latin ne informează însă imediat că *orbus* însemna tocmai „orfan", deci din punctul de vedere al unui roman înrudirea afirmată mai sus se impunea aproape de la sine. Rămîne de explicat saltul de la înțelesul latin la acela de „lipsit de vedere", pe care îl cunosc romînii. Aici intervine iarăși fantezia poetică: poporul a identificat pe nenorocitul lipsit de părinți cu omul lipsit de lumina ochilor, a făcut cu alte cuvinte o metaforă, iar înțelesul vechi l-a exprimat prin *orfan*, luat din grecește.

Comparații știe să facă oricine, chiar fără să fie mare poet. Scriitorii însă excelează în comparații mai îndrăznețe, bazate pe apropieri care nu-ți vin ușor în minte. (Gîndiți-vă, de pildă, la „luna gînditoare ca o frunte de poet" a lui Coșbuc.)

În orice limbă există mai întîi metafore evidente, cu care ne-am obișnuit de mult, așa că nu ne mai impresionează. Cine nu știe că trăsura are *capră*, *puşca* e prevăzută cu un *cocoş*, uşile au *broaşte* etc.? (Ca să citățm numai cîteva comparații cu animalele, la care cititorul va adăuga singur *căței* de usturoi, *lupii* de mare și *șoarecii* de bibliotecă.) Organele corpului omenesc au servit adesea ca termeni de comparație: vorbim despre *limba* clopotului, *ochiul* de geam, *burta* unei corăbii; rîul are o *gură*, sticla un *gît*, compasul un *picior*, iar balanțele au *brațe*.

Alte cuvinte își datorează înțelesul actual unor comparații făcute de popoarele de la care le-am împrumutat. În asemenea cazuri numai cunoașterea temeinică a limbilor respective (și nici măcar atunci totdeauna!) ne permite să înțelegem comparațiile:

Se știe cît de mult îndrăgeau romanii întrecerile sportive, dintre care unele semănau cu cele actuale. Probele atletice se desfășurau în așa-numitele circuri; denumirea lor vine de la *circus* (cerc), explicabilă prin asemănarea de formă dintre o arenă și un cerc. Din pricina înțelesului actual al lui *circ*, sînt puțini cei care bănuiesc că, la origine, *circ* și *cerc* sînt unul și același cuvînt latin.

Cometa este un corp ceresc cu un fel de coadă (de fapt, o prelungire luminoasă alcătuită din pulberi și gaze); popular i se zice de aceea „stea cu coadă". Grecii din antichitate au făcut altă comparație și i-au spus „stea cu plete", „stea pletoasă" și — mai pe scurt — „pletoasa" (*kometes* — din care provine în ultimă instanță termenul *cometă*).

Trabuc are ca patrie Spania, iar *fișic* e de proveniență turcă; amîndoi termenii ascund o comparație... militară! *trabuco* a însemnat inițial numai „puşcă scurtă și groasă", iar *fişek* — „cartuş".

Raion ne vine din franțuzește, unde *rayon* însemna „fagure". Prin analogie cu aspectul fagurilor s-au numit așa rafturile dintr-un dulap, dintr-o bibliotecă sau dintr-un magazin. (Abia mai tîrziu s-a vorbit despre *raioane* ca secții ale unei prăvălii.)

Pe lîngă aceste metafore, pe care le-am putea numi mai mult sau mai puțin banale, e de remarcat că vorbirea noastră e presărată cu comparațiile cele mai neașteptate, uneori foarte bizare, numai că... nu ne mai dăm seama că sînt comparații!

Mușchi pare un cuvînt lipsit de orice fantezie poetică. Cine ar zice că provine din latinescul *musculus*, adică „șoricel"? Forma mușchilor brațului — și a altor mușchi — a trezit în mintea vechilor romani imaginea micului rozător. În consecință au denumit mușchii, printr-o comparație, „șoricei".

Printre numeroasele dansuri ale băștinașilor din America există și unul care a atras luarea-aminte a europenilor prin mișcările lui caracteristice, care păreau să imite mersul vulpii. Dansul a primit de aceea numele englezesc *fox-trot*, de la *fox* (vulpe) și *trot* (pas grăbit). Comparația aceasta cu „pasul vulpii" nu credem că e prea sugestivă. Dacă ea ni se pare forțată, ce să mai spunem cînd aflăm că *țigara* își datorează numele comparației cu un... greier? Spaniolii, dînd dovadă de foarte multă imaginație, au asemuit forma țigării cu trupul insectei și au creat pentru noul obiect un cuvînt aproape identic cu numele greierului. Astăzi spaniolii numesc țigara *cigarro*, iar greierul *cigarra*. O dată cu țigările, denumirea lor din limba spaniolă s-a răspîndit în lumea întreagă, suferind unele mici modificări fonetice.

Iată și povestea *mandarinei*; numele acestui fruct plin de savoare e tot rezultatul unei comparații. *Mandarin* e un cuvînt al băștinașilor din Malaya, cu care își numeau propriul neam (*mantari*). Portughezii și spaniolii l-au transformat pe *mantari* în *mandarino*, potrivit legilor limbii lor. Și acum, comparația: o specie de citrice a fost denumită „portocale mandarine" (în spaniolă *naranja mandarina*), adică portocale asemănătoare ca formă și culoare cu fața malaezilor (a „mandarinilor"). Denumirea fructului s-a redus cu timpul la un singur cuvînt (*mandarina*), iar comparația, de un gust îndoielnic, a fost uitată.

Primejdiosul șarpe veninos din India — *cobra* — are un nume foarte ciudat. Portughezii l-au botezat *cobra capello* (acoperă pălăria!) și, mai pe scurt, *cobra* (acoperă). Explicația e următoarea: portughezilor li s-a părut că există oarecare asemănare între capul (turtit și plat) al șarpelui și o glugă (care se trăgea peste pălărie).

De imaginație au dat dovadă și romînii, așa cum va rezulta din etimologiile care urmează.

În Moldova, Transilvania și Bucovina e cunoscută o prăjitură făcută din aluat de grîu căreia i s-a spus *pupăză*, pentru că ar semăna cu cuibul acestei păsări. În restul țării acest sens al lui *pupăză* figurează numai în expresia *colac peste pupăză* și de aceea mulți se întreabă ce legătură este între colaci și niște păsărele! În literatura populară sensul de „colac" al cuvîntului nostru se poate întîlni în versuri ca:

Fă doi colaci
Din patru saci
Și o *pupăză*
Dintr-o mierță.

Despre cineva care, într-o împrejurare critică, și-a dezvăluit adevăratul caracter, spunem că *și-a dat arama pe față*. Folosind această expresie unii sînt nedumeriți — pe bună dreptate: ce raport există între firea cuiva și un metal?

Cercetarea originii cuvîntului *aramă* nu ne lămurește cîtuși de puțin: în latinește *aeramen* însemna tot „aramă" și nu era folosit în vreo expresie care să semene cu cea romînească.

Cheia enigmei nu se află însă chiar atît de departe în timp, și o descoperim făcînd puțină istorie, dar nu a limbii, ci... a monedelor folosite cîndva în țara noastră. Circulau într-o vreme la noi niște monede de aramă, poleite cu un metal strălucitor. Prin uzură, stratul de deasupra dispărea pe alocuri, și banul... își dădea arama pe față! Un glumeț a avut probabil ideea să facă o apropiere între poleiala

monedei şi aparenţa frumoasă, dar înşelătoare, a caracterului cuiva. Aparenţa aceasta nu rezistă însă timpului şi ceea ce se ascunde dedesubt iese la iveală, se dă pe faţă, ca şi arama banilor.

Creatorul expresiei a rămas anonim, dar creaţia lui s-a difuzat în cercuri tot mai largi, valoarea ei sugestivă fiind desigur foarte apreciată. Expresia *a-şi da arama pe faţă* s-a transmis din om în om şi de la o generaţie la alta şi circulă şi astăzi, cînd nu mai sîntem conştienţi de faptul că ea ascunde o comparaţie.

Iată deci altă cale de evoluţie semantică: extinderea prin comparaţii, dintre care unele pot fi descoperite numai printr-o cercetare filologică.

Cuvinte care au fost nume proprii

În vocabularul tuturor limbilor se păstrează amintirea unor oameni cu merite deosebite într-un domeniu oarecare de activitate. E vorba atît de numele lor propriu-zis, cît şi de cuvintele formate de la aceste nume. De cele mai multe ori însă, pentru cei fără pregătire filologică, legătura dintre cuvintele de acest tip şi personajele respective nu e de loc limpede.

Nu toată lumea a auzit de marele arhitect francez Mansard (1598—1666). Cu toate acestea, ştim cu toţii ce este o *mansardă*. Folosind cuvîntul, aducem un omagiu — fără să ne dăm seama — celui care a înzestrat acum peste trei veacuri palatele, construite de el, cu mansarde.

Celebra *ghilotină* îşi trage numele de la medicul Guillotin, care a propus în 1789 ca decapitarea condamnaţilor la moarte să se facă cu ajutorul unei maşini.

În 1889, la expoziţia de la Paris, vizitatorii puteau face o scurtă plimbare cu un trenuleţ care mergea pe o cale ferată îngustă. Această idee a

francezului *Decauville* a fost mult gustată și de atunci pînă astăzi s-au construit numeroase *decovile*, căi ferate înguste, instalate de obicei pentru o perioadă de timp limitată pentru transportul de materiale, de minereuri etc. Deci și cuvîntul nostru *decovil*, împrumutat din limba franceză, a fost la origine un nume de persoană.

În secolul al XVI-lea s-a născut cuvîntul *bursă* (comercială). O familie de mari negustori veneţieni, *della Borsa*, se stabilise în Flandra. Locuinţa lor, casa „Borsa", a devenit sediul primei „burse" a lumii.

Șrapnelul, un fel de proiectil încărcat cu gloanţe, este legat de numele generalului englez Shrapnell (1761—1842) căruia i se atribuie inventarea acestui tip de proiectil.

În *Dicţionarul limbii romîne moderne* citim că *siluetă* înseamnă printre altele: „desen reprezentînd contururile unei fiinţe sau ale unui lucru pe un fond de altă culoare". E greu de imaginat că între un astfel de desen și un ministru de finanţe francez din secolul al XVIII-lea ar putea fi vreo legătură. Istoria vocabularului ne obligă totuși să explicăm termenul nostru *siluetă* — împrumutat din limba franceză (*silhouette*) — cu ajutorul numelui unui personaj, faimos la vremea lui, din istoria Franţei.

Etienne de Silhouette (1709—1767) ajunge în 1759 „controlor general al finanţelor" și ia o serie de măsuri drastice pentru suprimarea unor abuzuri și reducerea cheltuielilor curţii regale, ceea ce îi atrage simpatia celor săraci. Încercînd să obţină de la marii proprietari de pămînturi o serie de impozite, privilegiaţii regimului feudal i se ridică împotrivă. Ei îl ridiculizează, dînd numele lui mai multor articole de îmbrăcăminte făcute cu zgîrcenie, din prea puţin material. Orice lucru sărăcăcios, meschin, era botezat „à la Silhouette", cu alte cuvinte, așa cum îi plăcea d-lui Silhouette. O pictură, un desen care se limita la cîteva linii, la un contur — făcut

parcă cu economie — era, după părerea „lumii bune", ceva pe gustul severului controlor general al finanţelor Franţei. Acestea erau desene „à la Silhouette", numite mai pe scurt *des silhouettes* (nişte siluete).

Numele mai multor oraşe romîneşti derivă de la numele unor persoane. Ne vom limita aici la două mai importante, Iaşi şi Huşi. Capitala Moldovei păstrează, prin denumirea ei amintirea lui *Ias*, întemeietorul şi stăpînul iniţial al acestei aşezări (data întemeierii n-a putut fi încă precizată). Cel de-al doilea oraş amintit îşi datorează numele unui oarecare *Hus*, întemeietorul probabil. Un document din 13 martie 1489 consemnează pentru prima dată localitatea *Huşi*.

Importanţa unor personaje al căror nume se păstrează în multe limbi e desigur discutabilă. E cazul lordului Raglan, comandant al armatei engleze în timpul războiului din Crimeea. Moda *raglanului* este rezultatul unei imitaţii: s-a numit astfel pardesiul croit după gustul lordului amintit. Modestele *sandvişuri* au şi ele o origine „nobilă". Bucătarul contelui Sandwich (care a trăit între 1718 şi 1792) a inventat acest fel de mîncare foarte apreciat de stăpînul său şi de numeroşii săi oaspeţi. Ei considerau că sandvişurile constituie o gustare ideală, pentru că... o puteau consuma la mesele de joc, fără a se întrerupe din preţioasa lor activitate!

Tot în secolul al XVIII-lea a trăit un mare amator şi creator de specialităţi culinare, Brillat-Savarin; partea a doua a numelui său se găseşte în *savarină*, prăjitură preparată pentru prima dată după reţeta lui.

Semnul de punctuaţie numit *ghilimele* a fost născocit în secolul al XVII-lea de francezul Guillemet.

Uneori cuvintele păstrează şi amintirea unor persoane care, dintr-un motiv sau altul, n-au fost de loc simpatizate la vremea lor.

Un anumit gen de romane, caracterizate printr-un erotism bolnăvicios, este legat de numele autorului unor astfel de producții literare. E vorba de marchizul *de Sade,* care a trăit între 1740 și 1814 și de la care ne-au rămas, în afară de romane, și cuvinte ca *sadic* sau *sadism.* Cuvintele acestea au fost folosite inițial numai pentru a caracteriza personajele lui Sade, dar azi sfera lor de întrebuințare s-a lărgit mult și le aplicăm oricărei persoane care are plăcerea bolnăvicioasă de a chinui.

În unele comentarii de politică externă întîlnim adesea cuvintele *boicot* și *a boicota,* cu sensul de măsură de izolare, de presiune sau constrîngere exercitată împotriva unui stat de către alte state sau îndreptată împotriva unor persoane.

Și acest termen din vocabularul politic a fost la origine un nume propriu. În a doua jumătate a secolului trecut, un ofițer englez, căpitanul Ch. C. Boycott, administra moșiile unui conte din Irlanda. Situația muncitorilor agricoli — mai ales a celor irlandezi — era deosebit de grea. Ei erau însă organizați și, ca urmare a luptei duse, Liga agrară din Irlanda a cerut moșierilor și fermierilor, în 1880, să se mulțumească cu profituri mai mici.

Boycott a refuzat categoric să țină seama de aceste revendicări legitime și a ajuns un personaj odios pentru țăranii irlandezi. Toți cei care munceau pe moșia administrată de Boycott au părăsit lucrul, organizînd împotriva lui o acțiune de demascare, de izolare și blam, un adevărat „boicot" al opiniei publice. Întîmplarea a avut un răsunet atît de mare, încît soarta lui Boycott a căpătat proporțiile unui simbol. De atunci, această formă de protest a preluat numele ofițerului englez de tristă amintire. Izolarea și constrîngerea economică cuprinse în noțiunea de *boicot* privea la început numai relațiile sociale dintr-o anumită țară. Cu timpul, sensul cuvîntului a devenit mai larg, referindu-se și la relațiile internaționale.

PARTEA A DOUA

CUVINTELE ŞI VIAŢA

Ecouri mitologice

Studiul felului cum se schimbă vocabularul, cum se transformă învelișul sonor și înțelesurile cuvintelor, nu este interesant numai pentru cei care vor să afle cu ce se ocupă filologii, care sînt metodele lor de lucru și rezultatele la care au ajuns ei. Poate mai interesante sînt cunoștințele pe care le căpătăm întreprinzînd acest studiu, cu privire la cele mai variate aspecte ale societății omenești, din trecut și de astăzi. Cuvintele, prin înțelesul lor, oglindesc realitatea, în toată bogăția ei, cunoștințele noastre despre această realitate. Numai că, felul cum au înțeles oamenii lumea înconjurătoare s-a schimbat cu timpul, pe măsura perfecționării mijloacelor de investigație științifică, a aparaturii folosite în studiu, pe măsura progresului gîndirii înșăși. Cuvintele pe care le folosește omul modern pentru a denumi obiectele și fenomenele sînt însă, de obicei, foarte vechi, create în epoci în care cunoștințele erau mai reduse și gîndirea era copleșită de tot felul de credințe naive și superstiții, cînd omul era impresionat și înfricoșat de forțele unei naturi pe care încă nu învățase s-o domine și s-o transforme în interesul său. Etimologia multor cuvinte evocă, de aceea mentalități, concepții de mult depășite, care își au rădăcinile într-un trecut foarte îndepărtat. Oamenii de știință utilizează și astăzi un termen ca *atom*, pe care îl înțeleg ca un sistem complex, compus dintr-un nucleu încărcat cu electricitate pozitivă și din electroni, care se mișcă în jurul lui; nucleul însuși poate fi divizat prin operația numită fisionare. Toate acestea sînt la ora

actuală cunoştinţe de cultură generală, care se învaţă încă de pe băncile şcolii medii. Dar cuvîntul *atom* e acelaşi pe care îl foloseau grecii antichităţii, care îşi imaginau că atomul este un corpuscul i n d i v i z i b i l, u l t i m u l element constitutiv al corpurilor. Tocmai asta şi înseamnă *atom*: „care nu poate fi tăiat". Sensul nou contrazice în mod evident sensul primitiv, pe care îl scoate la iveală analiza filologică.

Pentru a afla originea multor cuvinte din vorbirea zilelor noastre, trebuie să deschidem frumoasele cărţi de poveşti mitologice, care cuprind credinţele popoarelor antice despre originea universului şi a fenomenelor naturii, despre zei şi eroi legendari. Basmele antichităţii trăiesc astăzi numai în cărţi, dar ecourile lor răzbat în fel de fel de denumiri din vorbirea obişnuită şi chiar din vocabularul ştiinţific. Vorbind, facem mitologie fără să ne dăm seama!

Cînd spunem că Beethoven e un *titan* al muzicii sau că realizarea unei opere cere eforturi *titanice* evocăm — de cele mai multe ori inconştient — pe cei doisprezece fii ai lui Uranus care au dus o luptă de proporţii gigantice cu Zeus pentru a pune stăpînire pe Univers. *Titanii* înfrînţi sînt în cele din urmă închişi în lăcaşul subpămîntean, zăvorît cu porţi de fier, numit Tartar. Zeus, devenit stăpîn atotputernic, părinte al zeilor şi al oamenilor, îşi fixează reşedinţa în Olimp, munte semeţ cu piscul deosebit de luminos. La Olimpul mitologiei facem aluzie atunci cînd, în loc de *maiestuos, impunător,* spunem *olimpian* sau cînd vorbim de seninătatea *olimpică* a cuiva.

Un vis irealizabil este o *himeră,* un lucru lipsit de un temei real este *himeric.*

Cu faţa-n sus, în întuneric,
Încremeneşti ceasuri întregi,
Robită de-un amor *himeric*
De-un farmec ce nu-l înţelegi.

(*Vlahuţă*)

Dar pentru greci *himera* era un monstru cu gură de leu, corp de capră şi coadă de şarpe. Un *vis himeric* sau alte *himere* sînt închipuiri deşarte ca şi aceste animale fabuloase.

Sirenele sînt pentru contemporanii noştri nişte dispozitive mecanice care produc sunete de mare intensitate, folosite în diverse semnalizări. În mitologie ele ne apar ca nişte fiinţe demonice, personificări ale farmecului înşelător al mării, sub unda căreia se ascund stîncile sfărîmătoare de corăbii. Sălaşul lor era în strîmtoarea Siciliei, temută de navigatori din pricina mulţimii naufragiilor întîmplate acolo.

În epopeile homerice aflăm că sirenele îi atrăgeau pe corăbieri prin cîntecul lor minunat; oricine le asculta era fermecat, sedus de vraja lor şi nu se mai întorcea acasă. De aceea, zugrăvind un tablou macabru, Homer scria că sirenele „stau între grămezi de oseminte, de trupuri moarte, putrede, de oameni". Iscusitul Ulise, prevenit şi instruit de vrăjitoarea Kirke, trece prin apropierea sirenelor şi evită naufragiul prin măsuri ingenioase: astupă cu ceară urechile mateloţilor, pe care îi pune să-l lege de mîini şi de picioare la catargul corăbiei spre a nu se lăsa ademenit de perfidele zîne, al căror viers voia totuşi să-l asculte. Imaginea pe care şi-o făceau cei vechi despre sirene a variat destul de mult în decursul timpului: femei fermecătoare, făpturi hibride cu corp de femeie şi coadă de peşte şi fecioare înaripate cu corp de pasăre. Nici „atribuţiile" lor n-au rămas neschimbate: faţă de ceea ce ni se relatează în *Odiseea*, poveştile mai tîrzii se deosebesc mult, înfăţişîndu-ne sirenele ca pe nişte duhuri ale morţii, setoase de sînge, vagabondînd printre morminte sau ca pe nişte duhuri ale răzbunării, care nu pot fi îmbunate decît prin jertfe.

Imagini idilice sau lugubre, cît de depărtate sînt toate acestea de sirenele vapoarelor, locomotivelor şi fabricilor moderne!

O construcție cu multe camere și galerii, în care te poți rătăci, se numește *labirint*. La baza denumirii stă altă legendă străveche:

Se spune că în Creta, pe vremea domniei regelui Minos, se ivise un monstru cu trup de om și cap de taur, care sfîșia în fiecare zi femei și copii, bărbați tineri și bătrîni, în sfîrșit pe oricine întîlnea în cale. Meșterul Dedal și fiul său Icar se înfățișează regelui făgăduindu-i că-i vor găsi un mijloc ca să scape țara de cumplita năpastă. Ei scobiră într-un munte galerii fără număr, mii de cărări cu o singură intrare și o singură ieșire, spre mare, dar acolo era țărmul, atît de înalt că nimeni nu-l putea sări. În această cetate subpămînteană urma să fie închis monstrul, care desigur se va pierde în acest *labirint* și nu va mai reuși să iasă la lumină. Minos fu nespus de încîntat de construcția celor doi meșteri, dar se gîndi cuprins de invidie că Dedal și Icar ar putea clădi și alte labirinturi, pentru alți regi, cu care el ar fi trebuit să împartă această glorie. De aceea, hotărî moartea lui Dedal și porunci slugilor sale să prăvălească o stîncă la intrarea labirintului, ca să închidă pentru totdeauna pe tată și pe copil. (Legenda povestește în continuare că planul lui Minos a dat greș și că cei doi prizonieri au reușit totuși să iasă din labirint.)

Așa cum spuneam, ecouri mitologice dăinuiesc pînă astăzi și în termeni folosiți de oamenii de știință.

La zoologie învățăm despre *meduze*, vietăți marine renumite pentru numeroasele lor tentacule. Comparația care stă la baza numelui acestor ființe a fost făcută cu un personaj feminin creat de imaginația vechilor greci și numit de ei *Medusa*. Ea era închipuită ca o femeie cu șerpi în loc de păr și avea darul de a preface în stare de piatră persoanele asupra cărora își ațintea privirea. Exemplarele marine de care am pomenit au primit numele de *meduze* din pricina asemănării dintre tentaculele

lor și șerpii din capul fiorosului personaj din legendă.

Fizica a dat o explicație științifică bine cunoscută a fenomenului numit *ecou*, pe care antichitatea l-a interpretat potrivit mentalității de atunci. Povestea spune că *Ekho* era o nimfă a pădurilor, o foarte înzestrată elevă a muzelor. Pînă și zeul Pan era invidios pe talentul ei! Dar sărmana nimfă a avut o soartă tragică — e drept, din vina ei.

Iată cum s-au petrecut lucrurile, după cum aflăm de la poetul Ovidiu: Jupiter, zeul zeilor, avea dese aventuri amoroase, de care soția sa Iunona firește că nu trebuia să afle. În timp ce Jupiter rătăcea prin păduri după frumoasele nimfe, Ekho o ținea de vorbă pe Iunona, ca să nu observe că absența soțului se prelungește cam mult. Zeița descoperi însă șiretlicul și o pedepsi pe complice condamnînd-o să repete mereu ultima silabă a cuvintelor pe care le auzea. De aceea, cînd se producea un *ecou*, cei vechi credeau că aud glasul lui *Ekho*.

La geografie ne-am întîlnit pentru prima dată cu *atlasele*. Se știe însă că Atlas e numele unui personaj mitologic, pe umerii căruia anticii credeau că se sprijină cerul. În 1595 a apărut o culegere de hărți pe coperta căreia era desenată în mod simbolic imaginea eroului Atlas. De atunci încoace s-au numit *atlase* toate volumele cu conținut asemănător celui publicat acum aproape patru veacuri.

La botanică — și, desigur, nu numai acolo — se vorbește despre *narcise*; ele poartă numele altui personaj mitologic, preafrumosul *Narcyssus*. Una din legendele legate de el spune că, murindu-i o soră cu care semăna foarte mult, se ducea adesea la malul unui rîu și-și contempla chipul în oglinda apei; își crea astfel iluzia că o vede pe sora sa. De durere Narcyssus muri și el nu după multă vreme, iar zeii, mișcați de frumoasele lui sentimente, îl preschimbară în floarea care avea să se numească pînă astăzi *narcisă*.

Termenul *amoniac* se întîlneşte în c h i m i e ; el se trage de la numele zeului egiptean *Ammon.* Explicaţia derivării? În preajma unui templu al său din Libia se găseau în cantitate mare nişte săruri pe care oamenii le-au numit, după locul descoperirii lor, „ale lui Ammon", adică *amoniac.*

Şi acum puţină m e d i c i n ă.

În anul 1806, Sertürner a extras din opiu o substanţă alcaloidă calmantă. Prin efectul ei liniştitor, ea a fost comparată cu somnul, ceea ce i-a făcut pe oamenii de ştiinţă să-i dea numele zeului grec al somnului (Morfeu). Şi astfel s-a născut cuvîntul, astăzi internaţional, *morfină.*

Pentru a explica povestea cuvîntului *seringă,* filologii trebuie să apeleze desigur la istoria medicinei, dar în egală măsură la botanică, la muzică şi chiar la mitologie. Pentru că e vorba de o preafrumoasă nimfă, apoi de o plantă înaltă şi unduioasă, de instrumentul muzical numit *nai* ... Dar să luăm lucrurile pe rînd.

Vechile legende ale poporului grec amintesc de *Syrinx,* o nimfă din Arcadia (în centrul Peloponezului), iubită de zeul Pan. Prin nişte vrăji, frumoasa Syrinx a fost prefăcută într-o plantă, care a primit numele ei. Aşa — spune legenda — a apărut pe lume prima trestie. Zeul Pan, pentru a se consola de pierderea iubitei, a tăiat trestia şi a făcut din ea un instrument muzical (numit tot *syrinx*) cu sunete duioase, la care îşi cînta dragostea şi jalea. El i-a învăţat pe păstorii greci să-şi facă şi ei astfel de fluiere, alcătuite din şapte, opt sau nouă tuburi de trestie de lungime diferită, puse unul lîngă altul. Instrumentul acesta s-a numit şi „flautul lui Pan", iar romînii îi spun *nai.* Nu e lipsit de interes să amintim că şi cuvîntul nostru *nai,* care ne vine tocmai din îndepărtatele ţinuturi locuite de uzbeci, înseamnă în limba de origine tot „trestie".

Ultima parte a povestirii spune că tulpina de trestie, golită de măduvă, a fost folosită pentru fabricarea primelor seringi. Cuvîntul *seringă* se trage

tot de la grecescul *syrinx*, modificat astfel în cursul secolelor, prin împrumutarea lui de la o limbă la alta.

În vechea Romă

Lumea zeilor, așa cum a născocit-o fantezia grecilor sau cum a adaptat-o mitologia romană, ne este bine cunoscută mai ales datorită literaturii și artelor plastice. Cîteodată însă și prin monede. Nu ne referim însă la chipuri de zei sau de personaje fabuloase gravate în metal, ci chiar la... cuvîntul *monedă*.

Într-adevăr acest termen (care circulă și în varianta *monetă*) evocă o divinitate latină. La Roma, pe colina numită Capitoliu, se afla în antichitate un templu dedicat zeiței *Iuno Moneta*, adică Iunona Sfătuitoarea, cea care dă sfaturi bune. Întîmplător în acest templu se afla și atelierul de fabricație a banilor (*monetăria*, cum se spune astăzi). De la denumirea locului de fabricare s-a format cuvîntul latin *moneta*, ca denumire a banilor.

Din latinește, *moneta* a fost moștenit de limba franceză, unde îl găsim și astăzi, scris *monnaie*. Cuvîntul compus *porte-monnaie* a fost împrumutat de limba romînă în forma *portmoneu*, cu același înțeles ca în franțuzește.

Vedem, așadar, că există destul de multe cuvinte (*monedă, monetar, monetărie, portmoneu*) a căror origine e legată de numele Iunonei Moneta, zeița romană.

Dar și alți zei ai vechii Rome și-au văzut numele conservat pînă astăzi într-o serie de termeni, care însă nu par să aibă vreo legătură cu mitologia.

De la *Ceres*, zeița agriculturii, ne-a rămas cuvîntul *cereale*, a căror protectoare era această divinitate. Cînd spunem de cineva că are un aer *marțial*, adică solemn și grav, ne referim la *Marte* (în lati-

neşte *Mars*), zeul războiului. Legătura cu acest zeu e poate mai evidentă — cel puţin pentru cunoscătorii mitologiei — în următoarele două expresii: *curte marţială* (tribunal militar, în timp de r ă z b o i sau de stare excepţională, care judecă după legi militare) şi *lege marţială* (lege care autoriza, în trecut, întrebuinţarea forţei armate pentru oprimarea maselor sau pentru anumite măsuri în caz de r ă z b o i).

Tot aşa numele Venerei, zeiţa dragostei şi a frumuseţii, se păstrează în expresia *boli venerice,* iar cel al lui Hercule în adjectivul *herculean* (deosebit de puternic), ca şi în numele de localitate *Băile Herculane.*

E de la sine înţeles că din această înşirare de zei nu poate lipsi tocmai Jupiter, părintele zeilor: unui om mereu bine dispus, gata oricînd de glume, i se spune *jovial.* Cuvîntul e latin (*iovialis*) şi însemna „născut sub influenţa lui Jupiter", adică în zodia zeului suprem. Astrologii vremii afirmau că cine s-a născut în această zodie are parte de o soartă fericită, aşa că... de ce n-ar fi vesel? Cu vremea, oamenii au uitat de Jupiter şi de zodia lui, dar au continuat să-i numească *joviali* pe cei veseli din fire.

Pentru lăcaşul consacrat cultului zeilor, romanii aveau cuvintele *templum* şi *fanum.* Să vedem ce cuvinte legate de aceşti doi termeni se folosesc în limba romînă, fără ca relaţia cu religia romană să mai fie sensibilă. (N-ar avea rost să discutăm un termen ca *templu,* unde legătura e prea evidentă.)

Templum a fost moştenit în romîneşte cu destule schimbări ale învelişului sonor: el s-a transformat în *tîmplă,* ceea ce înseamnă „perete care desparte altarul de restul bisericii, catapeteasmă" (acest cuvînt e omonim cu *tîmplă,* termen de anatomie). Meşterul specializat în facerea tîmplelor de biserici s-a numit, cum era şi firesc, *tîmplar.* Constatăm aici două evoluţii contrare ale înţelesurilor: de la „templu" la „catapeteasmă" s-a produs o îngustare,

iar de la „meşter care face tîmple“ la „meseriaş care face mobile“, o lărgire a sensului.

O rudă a cuvîntului *templu* este *a contempla.* E evident că cei doi termeni seamănă (prin grupul de sunete *templ*), dar ce legătură poate fi între un locaş destinat cultului religios şi acţiunea de a privi? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să aflăm mai întîi ce a însemnat iniţial *templum* în latineşte. La origine *templum* era un spaţiu de formă pătrată, delimitat de prorocii romani (numiţi *auguri*); aşezaţi pe acest pămînt considerat sfînt, augurii priveau la stele, la zborul păsărilor etc. şi comunicau credincioşilor interpretările lor. Templu era, aşadar, un loc sfinţit de unde *se privea,* şi de aici legătura cu verbul *a contempla.*

Aşa cum am spus, obiectul *contemplaţiei* prorocilor era, printre altele, zborul păsărilor, din care „specialiştii“ deduceau întîmplări viitoare. O prevestire făcută pe aceste baze se numea *auspiciu* (cuvînt compus din *avis* „pasăre“ şi *specio* „a privi“). Un ecou al acestor practici ale antichităţii îl avem în expresia *sub cele mai bune auspicii,* adică „în împrejurări favorabile“; aici se ascunde însă sensul vechi „cînd cercetarea zborului păsărilor a furnizat prevestiri optimiste“ (la care, evident, nu se mai gîndeşte nimeni astăzi).

Alt mijloc folosit în vechea Romă pentru prevestirea viitorului era examinarea măruntaielor unor animale; pentru acţiunea aceasta se folosea un verb derivat tot de la *specio* (a privi), pe care l-am întîlnit în *auspicium,* la care se adaugă la început elementul *de.* Deoarece examinarea se făcea după *tăierea* animalului, verbul care avea sensul de „a privi“ l-a căpătat şi pe acela de „a tăia“, şi aşa s-a născut cuvîntul romînesc *a despica.*

A doua denumire latină a templului era *fanum,* pe care nici nu l-am moştenit, nici nu l-am împrumutat (din latină sau din altă limbă); avem însă cîteva cuvinte din familia lui:

fanaticus (slujitor al unui templu, om evlavios, de o evlavie exagerată) e reprezentat prin *fanatic* (capabil de acțiuni temerare pentru o credință, o convingere — nu neapărat religioasă — și intolerant față de adversari);

profanus: „care n-a fost sfințit într-un templu, nesfințit", apoi „nelegiuit" sau „neinițiat în tainele cultului religios". Din acest ultim sens, prin lărgire, s-a ajuns la accepția lui *profan*: „ignorant, nepriceput" (în orice privință);

a profana însemna „a pîngări un templu", iar astăzi „a trata fără respectul cuvenit lucruri considerate ca sfinte" sau „a pîngări", dar nu exclusiv un templu.

După credința romanilor, destinul fiecărui om se afla în grija unei ființe supranaturale numite *genius*. Printr-o lărgire a sensului, *geniu* ajunge să însemne „spirit (bun sau rău), duh"; cu acest înțeles îl folosește Alecsandri în versurile:

> În a nopții liniștire o divină melodie
> Ca suflarea unui *geniu* printre frunze lin adie.

Dar cuvîntul e cunoscut astăzi mai ales cu accepția de „talent creator excepțional", înțeles care se explică prin mentalitatea veche care vedea în inspirația artistică un har divin.

Credințe, superstiții

Cercetarea istoriei multor cuvinte ne dă informații interesante asupra mentalității celor care le-au creat sau le-au folosit. De obicei, credințele acestea vechi sînt de mult depășite și cîteodată sînt de neînțeles pentru oamenii timpurilor noastre.

Romanii foloseau pentru „stîng" cuvîntul *sinister*, căruia i-au dat și înțelesul „de rău augur, care prevestește ceva neplăcut". Superstiția care leagă ideea de „stîng" de ideea de „nenorocire, necaz"

dăinuie deci de multă vreme. Cine nu cunoaşte expresia romînească *a călca cu stîngul* (a începe prost o treabă)? În schimb, cînd folosim astăzi cuvîntul *sinistru* nu mai sîntem conştienţi că ne facem ecoul acestei vechi credinţe.

Să ne întoarcem pentru cîteva clipe la vremuri mai apropiate şi să prezentăm etimologia cuvîntului *dezastru*, care nu pare să ascundă vreo superstiţie. Şi totuşi...

Dezastru are ca punct de plecare cuvîntul italienesc *disastro*, ceea ce înseamnă „stea nefavorabilă" (în partea a doua a termenului e uşor de identificat substantivul nostru *astru*). Aşadar, *dezastru* a însemnat iniţial „nenorocire provocată de acţiunea unei stele nefavorabile". Superstiţia a devenit acum evidentă. (Ne sînt încă familiare expresii ca *a se naşte sub o stea norocoasă* sau *rea* ori *a crede în steaua sa.)*

Cuvîntul *noroc* ascunde credinţa veche că soarta omului depinde de voinţa divină: în limba slavă *narok* însemna „spusă, hotărîre (a zeilor)".

Nu trebuie însă să ne gîndim mereu la credinţe legate de religie; faptele sînt cît se poate de variate.

Planta numită *anemonă* ne informează cu privire la o credinţă a grecilor antichităţii, care i-au derivat numele de la cuvîntul *anemos* (vînt). Explicaţia? Se credea că *anemona* îşi deschide petalele numai la suflarea vîntului.

Tot grecii au dat o denumire ciudată *azbestului. Asbestos* însemna „care nu se stinge", deoarece se credea în acea vreme că azbestul, o dată aprins, nu mai poate fi stins.

Ametistul — citim în *Dicţionarul limbii romîne moderne* — este o varietate de cuarţ de culoare violetă, folosit ca piatră semipreţioasă. Nimic din toate acestea nu se găseşte în sensul originar al cuvîntului nostru: în greceşte *amethystos* însemna „contra beţiei" şi era derivat de la verbul *methyo* (a îmbăta). Grecii erau convinşi că ametistul e un leac

contra beţiei sau că te face foarte rezistent la băutură!

O evoluţie surprinzătoare a avut-o înţelesul cuvîntului turcesc *damla* (picătură). În romîneşte termenul a fost împrumutat şi modificat în *dambla*, care este expresia populară, sinonimă cu *apoplexie*. Ce raport între „picătură" şi „apoplexie" ar putea explica această schimbare de sens? Tot o credinţă veche: boala era cauzată — se afirma — de nişte picături căzute din cer! În vechime astfel de superstiţii nu erau izolate: O boală numită *influenţă* (un fel de gripă) — denumire cunoscută mai ales în Franţa şi Italia, într-o rostire apropiată de cea romînească, — era explicată într-un mod similar. De altfel, vechiul înţeles al *influenţei* era „scurgere de substanţe, emanate de cer şi de stele, care determină (i n f l u e n ţ e a z ă) comportarea oamenilor". În cuvîntul *influenţă* recunoaştem prezenţa rădăcinii latine *flu-* (a curge, a se scurge), care există şi în alte cuvinte romîneşti, ca *fluviu, flux* şi *reflux, fluid* etc.

Printr-o extindere de sens, care implică şi eliberarea de această credinţă naivă asupra raportului dintre aştri şi conduita oamenilor, în secolul al XVIII-lea, în Franţa, nu s-a mai spus exclusiv despre stele că *influenţează*, ci şi despre persoane: cineva *influenţează* pe altcineva, cineva a suferit *influenţa* sau a scăpat de *influenţa* altcuiva.

De la emanaţii ale aştrilor la ideea noastră despre influenţe, distanţa e uriaşă, dar faţă de atîtea exemple similare sau chiar şi mai neaşteptate, expuse pînă acum, credem că această evoluţie semantică nu mai surprinde pe nimeni.

Nume de persoane

La naşterea unui copil, părinţii îi aleg un nume care li se pare că sună mai frumos sau care e folosit mereu prin tradiţie, în familia respectivă; ei nu-şi

dau seama că cele mai multe dintre numele de bărbat sau de femeie între care pot alege au avut la origine un anumit sens concret. Formarea şi alegerea numelor proprii se leagă de o mentalitate de mult depăşită sau de sensuri pe care azi nu le mai înţelegem. În ciuda aparenţelor, aceste nume nu sînt împerecheri întîmplătoare de sunete, transmise din generaţie în generaţie şi de la un popor la altul.

Marea majoritate a numelor de persoană sînt foarte vechi, datînd încă din antichitate sau din evul mediu. Prin urmare e firesc să reflecte gîndirea oamenilor de atunci, încărcată de superstiţii.

Una din aceste idei era că numele are puteri magice, putînd influenţa destinul copilului. Părinţii alegeau ca nume acele cuvinte care se refereau la calităţile fizice şi morale pe care doreau să le aibă urmaşii lor. De exemplu, *Constantin* însemna „statornic, constant", *Marcel* avea sensul de „războinic, iscusit în războaie", *Valeriu* însemna „sănătos", iar *August* — „puternic, bine crescut". Toate acestea sînt de origine latină.

Numeroase alte nume de persoană s-au format în greceşte: *Nicolaie* e „biruitorul", *Atanase* e „nemuritorul", *Andrei* e „viteazul", *Grigore* însemna la început „cel mereu treaz, neadormit, vioi", iar *Alexandru* e „apărătorul, ocrotitorul oamenilor". Vrînd să asigure unui fiu o carieră strălucită, părinţii îi spuneau *basileus*, adică „rege" (de aici vine numele nostru *Vasile*). *Ştefan* înseamnă prin etimologia lui „coroană" (*stephanos*, în limba greacă veche); explicaţia e următoarea: învingătorii la diferite concursuri, oamenii de seamă, primeau ca răsplată coroane de flori sau de metal, cu care îşi împodobeau capul. Dînd unui copil numele de *Ştefan* (*Stephanos*) îi urai să fie cît mai des încununat, să ajungă glorios. Numele *Anghel*, cu femininele *Anghelina* şi *Angela*, se leagă de cuvîntul grecesc *anghelos* (înger). Copiii cu aceste nume ar fi trebuit să aibă în viaţă puritatea morală atribuită de religie îngerilor.

Vechii slavi, care considerau şi ei că numele influenţează destinul şi caracterul copilului, au folosit nume ca *Radu* „vesel, bucuros", *Dobre* „bun" sau *Vladislav* „cel slăvit ca stăpînitor".

În acelaşi fel interpretăm următoarele nume de origine germanică:

Albert = nobil celebru;
Genoveva = femeie de neam nobil;
Ernest = serios;
Konrad = cel care dă sfaturi îndrăzneţe;
Ludovic = glorios în lupte;
Richard = stăpîn puternic;
Robert = glorios, ilustru;
Siegfried = (cel care obţine o) pace victorioasă.

Altă serie de nume germanice sînt la origine nume de animale; ele s-au format în vremea cînd omul admira forţa sau viclenia unor vieţuitoare şi dorea ca progenitura lui să aibă aceste calităţi. *Bernard*, de exemplu, înseamnă de fapt „cel tare ca ursul", *Bruno* avea înţelesul de „cel de culoare castanie" (nume dat tot ursului), iar *Adolf* = lup nobil. Fenomenul se întîlneşte şi în alte limbi.

Pentru a asigura fericirea urmaşilor, părinţii alegeau adesea nume prin care invocau ajutorul sau protecţia divinităţii. În această categorie intră *Teodor* (grecesc) şi *Bogdan* (slav), ambele cu sensul „cel dăruit de zei", *Dumitru* „cel ce slujeşte lui Demeter (zeiţa agriculturii, la greci), *Diogene* (grecesc) „cel din neamul lui Zeus".

De origine ebraică sînt numele *Gabriel* (puterea lui dumnezeu), *Mihail* (care este ca dumnezeu) şi *Emanuel* (dumnezeu e cu noi).

Superstiţiile care stau la baza tuturor acestor nume de persoană au fost uitate, dar cuvintele au rămas — fenomen pe care l-am semnalat deja cu diverse prilejuri şi nu numai în legătură cu superstiţiile. Cercetarea etimologică dovedeşte cu prisosinţă cît de strîns e legată limba de istoria societăţii şi de evoluţia gîndirii.

Antichitatea greco-latină

De zeci de ori am avut prilejul să arătăm că unele cuvinte ale limbii romîne actuale îşi au originea fie în Elada, fie în Roma antică. Veacurile şi drumurile străbătute au alterat nu numai învelişul sonor, dar şi înţelesurile acestor străvechi complexe sonore. E şi normal ca sensuri legate de instituţii, obiceiuri, obiecte aparţinînd unei epoci istorice dispărute, să dispară şi ele o dată cu ea. Sarcina filologului e însă de a le scoate la lumină, între altele cu scopul de a arăta cum se reflectă în vorbire unele realităţi din orînduiri ale trecutului.

Informaţiile pe care le căpătăm din urmărirea atîtor „poveşti ale vorbelor" sînt foarte variate, din cele mai felurite domenii, aşa cum s-a văzut în alte capitole. Exemplele care vor urma nu vor face, nădăjduim, decît să confirme, această idee.

Guvern şi *a guverna* au o origine latină: e vorba de verbul *gubernare*, care de fapt însemna „a cîrmui o corabie". A numi conducerea treburilor statului cu acelaşi verb care denumeşte acţiunea cîrmaciului reflectă fără îndoială locul important pe care îl ocupa navigaţia în acea vreme. *Politică* e un termen grecesc (*politiké*), derivat de la *polis* (cetate-stat); se ştie că forma de organizare politică specifică pentru epoca de aur a orînduirii sclavagiste a Eladei era tocmai *polis*-ul, Atena, Sparta, Teba fiind cele mai renumite.

Participarea la conducerea treburilor publice era considerată nu numai o datorie de onoare a cetăţeanului, dar şi cel mai important şi eficace mijloc

de dezvoltare a facultăților intelectuale. Cel care se ținea retras, departe de politică, simplul particular, se numea *idiotes*. Profundul dispreț care îi lovea pe astfel de cetățeni se oglindește în înțelesul depreciativ pe care îl capătă acest cuvînt („redus mintal, prost") și care se menține în continuatorul modern al lui *idiotes*, în românește *idiot*.

În legătură cu conducerea statului și reglementarea drepturilor și datoriilor cetățenești la Atena se poate cita numele legislatorului Dracon, din secolul al VII-lea î. e. n., faimos pentru legile foarte aspre pe care le-a alcătuit. *Lege draconică* a însemnat la început „lege făcută de Dracon", dar apoi, din pricina specificului acestor norme juridice, expresia a căpătat semnificația de „lege foarte severă", indiferent de autorul ei și de epocă. Și iată cum un cuvînt ca *draconic*, folosit și astăzi, ne dă informații cu privire la o legislație de acum peste două milenii.

Un aspect politic interesant e cuprins în istoricul cuvîntului *candidat*. În latinește exista verbul *candere* „a fi alb, strălucitor". Primele sunete ale acestui cuvînt (rădăcina lui) pot fi regăsite în cîteva cuvinte românești: *candid*, *incandescență* și — cel care ne interesează aici în primul rînd — *candidat*. Între toate trei singura asemănare pare să fie grupul de sunete *cand*; filologia poate însă dovedi și legăturile de sens dintre ele:

Metalele, cînd ajung în stare de *incandescență*, devin foarte strălucitoare, aproape albe. Pe de altă parte, albul e culoarea simbolică a nevinovăției, așa că e foarte explicabil de ce strămoșii noștri numeau *alb* (*candidus*) un om nevinovat, curat sufletește.

Rămîne de lămurit legătura dintre ideea de „alb, strălucitor" și substantivul *candidat*. Pentru aceasta trebuie să facem o scurtă incursiune în istoria Romei antice, unde vom afla un obicei destul de ciudat: bărbații care doreau să ocupe o funcție în stat, care *candidau* la o magistratură, se îmbrăcau într-o

togă albă, imaculată, ca să atragă atenţia asupra lor şi să se facă cunoscuţi. Un *candidatus* era deci un om îmbrăcat în alb.

Cuvîntul *candidat* a pătruns în sfere de activitate foarte deosebite, dar chiar atunci cînd e folosit cu sens politic se vede că legătura cu obiceiul roman amintit a fost dată de mult uitării.

Şi cuvîntul *clasă*, cu înţelesuri atît de variate astăzi, evocă — pentru filolog — probleme social-politice romane. Prin *clasă* (în latineşte *classis*) s-a înţeles mai întîi categoria de cetăţeni care au fost chemaţi sub arme, deci „armată", şi ceva mai tîrziu numai o parte a armatei (echipajele corăbiilor, flotă). Servius Tullius, al şaselea rege al Romei, care a domnit în secolul al VI-lea î.e.n., împarte pe cetăţeni în cinci categorii, după avere; ele s-au numit tot *classes* (e primul sens social al acestui termen). Membrii primei clase, cei a căror avere era de cel puţin 100 000 aşi, se numeau *classici cives* (cetăţeni „clasici"). Prin comparaţie cu ei, romanii au numit pe scriitorii cei mai buni, de mîna întîi, *scriptores classici* (scriitori clasici), şi expresia a rămas pînă astăzi.

Altă serie de cuvinte păstrează amintirea unor aspecte economice ale vieţii din antichitate.

Vitele şi produsele obţinute de la ele sînt pricipala bogăţie a popoarelor de păstori şi prin urmare mijlocul principal de efectuare a schimbului. De aceea, cuvintele care înseamnă „proprietate, bani" sînt adeseori înrudite cu cele ce denumesc vitele, turmele. Moneda indiană numită *rupie* poartă o denumire derivată de la *rupa* (vită). În germană, *Schatz* (comoară) e moştenit din limba veche germanică, unde avea sensul de „turmă". De la *pecus* (vită), romanii au derivat termenii *peculia* (avere) şi *pecunia* (monedă, ban), păstrat în romîneşte în cuvîntul derivat *pecuniar* (bănesc). *Pecuniar* ne aminteşte, prin istoria sa, de vremea cînd se „plătea" în animale, cînd vitele serveau drept monedă.

Marfă este un împrumut din limba maghiară, unde *marha* are sensul inițial „turmă, vită"; mărfurile mai importante, cele care interesau cel mai mult pe strămoșii maghiarilor, erau desigur vitele. Tocmai de aceea cuvîntul „vită" a căpătat și sensul de „produs al muncii destinat schimbului pe piață" (*marfă*). În limba romînă a secolului al XVI-lea, acest cuvînt se rostea încă *marhă* (mai aproape de pronunțarea ungurească) și, ceea ce e mult mai important, circula cu vechiul înțeles. Într-un text de la 1581 se poate citi:

Iară se (dacă) *vor prinde la fur* (hoț) *cea marhă furată vie, săva bou fie* (fie că e bou), *săva asin, săva oae, de două ori să dea atîta.*

Se știe că romanii aveau un fel de publicație periodică asemănătoare prin destinația ei cu buletinele oficiale de azi. E vorba de un tablou prin care se aduceau la cunoștința publică, în scris, hotărîrile pretorilor, numirile de înalți demnitari etc. Bineînțeles, tabloul acesta oficial nu se multiplica și nu se difuza. Fiind alb i s-a zis *album*; cuvîntul îl avem și noi, dar din înțelesul lui de acum două mii de ani n-a mai rămas nimic.

Răsfoind calendarul

La origine, *calendarul* era un fel de registru în care cămătarii Romei antice își însemnau numele datornicilor și dobînzile pe care aceștia trebuiau să le achite la fiecare început de lună. Cuvîntul *calendar* e legat de *Kalendae*, care însemna „prima zi a lunii". Se cunoaște expresia *la calendele grecești*, adică, mai pe romînește, *la paștele cailor*. Grecii nu aveau cuvîntul *Kalendae*, la ei nu erau niciodată *calendae*, așa că romanii ziceau în glumă, în loc de „niciodată", *ad kalendas Graecas* (la calendele grecești).

Numele ultimelor luni ale anului sînt formate de la numeralele șapte (*septem*), opt (*octo*), nouă (*novem*) și zece (*decem*), ceea ce pare destul de curios pentru noi, care socotim, de exemplu, că *octombrie* e luna a zecea, iar *decembrie* a douăsprezecea. Numărătoarea lunilor se înfățișa la Roma altfel decît în epoca modernă, dar să vedem mai precis cum:

Scriitorii latini ne povestesc că din inițiativa lui Romulus, întemeietorul legendar al Romei, romanii și-au rînduit odinioară anul, împărțindu-l în zece luni. Pe atunci anul începea cu luna martie și avea 304 zile; în felul acesta *septembrie* era desigur luna a șaptea, *octombrie* a opta, *noiembrie* a noua și *decembrie* a zecea.

Șase luni — și anume *aprilie, iunie, sextilis* (mai tîrziu *august*), *septembrie, noiembrie* și *decembrie* — erau de cîte 30 de zile iar celelalte patru — *martie, mai, quintilis* (mai tîrziu *iulie*) și *octombrie* — aveau 31 de zile. In această înșirare ați remarcat că două nume nu se potrivesc cu cele actuale, *quintilis* și *sextilis*. Prin începutul lor, denumirile se leagă de *quintus* (al cincilea) și *sextus* (al șaselea), ceea ce se explică prin locul pe care îl ocupau în șirul lunilor.

Calendele lui martie, adică prima zi a acestei luni, era zi de sărbătoare, cum e și normal pentru un început de an nou: se aprindea un foc nou pe altarele zeiței Vesta, se aduceau jertfe zeilor, sclavii beneficiau de o masă mai bogată etc.

Succesorul lui Romulus, regele Numa reformează calendarul după modelul grecilor, mai instruiți în astronomie, adăugînd anului încă 50 de zile și scurtînd cu o zi lunile cu 31 de zile. Totalul de 56 de zile dobîndit astfel a fost împărțit exact pe din două, și așa apărură încă două luni, a 28 de zile fiecare, *ianuarie* și *februarie*. (Restul lunilor aveau acum, toate, cîte 30 de zile.)

Luna *ianuarie* era închinată lui *Ianus*, unul dintre cei mai vechi zei ai romanilor. El era zeul porților și era închipuit ca un bărbat în puterea vîrs-

tei, cu două fețe: cu una privea înăuntrul casei, cu cealaltă — afară. Fiind consacrată acestui zeu, Numa a socotit de cuviință să facă din ea prima lună a anului: ca și Ianus, luna ianuarie privește și înapoi — apusul anului încheiat — și înainte — zorii anului ce abia începe. Prima zi a lui ianuarie devine una din cele mai populare sărbători; după cum ne povestesc scriitorii vremii, romanii își trimiteau felicitări și cadouri, întocmai ca în zilele noastre.

A doua lună introdusă prin reforma lui Numa a primit numele de *februarius*, fiind închinată lui *Februus*, zeul purificărilor. Într-adevăr, se hotărîse ca în această perioadă a anului cetățenii să aducă jertfe de „purificare", de ispășire. Numele acestei luni a pătruns în românește pe două căi: a fost împrumutat în forma *februarie*, dar figurează și printre cuvintele moștenite, modificîndu-și pronunțarea în *făurar*. Acesta e vechiul nume popular al celei de-a doua luni a anului și întîmplător seamănă cu alt cuvînt, rostit la fel, dar cu alt înțeles, *făurar* (fierar, făuritor), derivat în românește de la vechiul termen *faur*. (E vorba deci de o pereche de omonime.)

Nici această reformă a calendarului n-a dat rezultate satisfăcătoare, fiind în contradicție cu astronomia, de aceea au urmat fel de fel de încercări de îmbunătățire. La intervenția preoților anul era cînd sporit, cînd ciuntit cu un număr de zile și sub pretextul unui calcul exact se iveau mari confuzii. Pentru a pune rînduială, C. Iulius Caesar a hotărît să împartă anul după exemplul egiptenilor: aceștia se străduiseră să pună de acord anul cu mișcarea soarelui, care-și străbate drumul în 365 de zile și un sfert. Acum anul roman avea 365 de zile și ca să nu rămînă pe dinafară „sfertul" de zi, se mai adaugă lui februarie o zi din patru în patru ani. Ziua suplimentară a fost introdusă după cea de-a șasea zi dinaintea calendelor lui martie (între 23 și 24 februarie): ziua a șasea *(sextus)*, fiind numărată de două ori *(bis)*, s-a numit *bissextus*, și de aici anul

în care februarie avea o zi în plus a căpătat numele de an bisect.

Pentru a înțelege numele actuale ale lunilor, mai trebuie explicată înlocuirea lui *quintilis* cu *iulie* și a lui *sextilis* cu *august*. Lucrurile s-au petrecut în felul următor:

După moartea lui C. Iulius Caesar, consulul Marcus Antonius a propus o lege prin care, spre a se cinsti memoria cunoscutului dictator, una din luni capătă numele său: *quintilis* se înlocuiește cu *iulius*. In privința celeilalte schimbări, putem cita textul unui decret emis de senatul roman:

„Deoarece în luna sextilis împăratul Augustus a devenit pentru prima oară consul, și-a sărbătorit de trei ori triumful în Roma, a condus de trei ori — plecînd de la Ianiculum — legiunile care i-au urmat cu credință auspiciile;

deoarece în această lună Egiptul a devenit provincie romană și s-a pus capăt războaielor civile;

deoarece — din aceste motive — luna sextilis s-a dovedit și se dovedește foarte favorabilă imperiului nostru;

senatul hotărăște ca pe viitor această lună să poarte numele de *august*."

Tot în strînsă legătură cu antichitatea romană se limpezește și problema denumirii primelor cinci zile ale săptămînii:

luni = ziua închinată lunii (astrul nopților): *lunae dies*;

marți = ziua consacrată lui Marte, zeul războiului: *Martis dies*;

miercuri = ziua lui Mercurius, zeul călătorilor, al comerțului și protectorul... hoților: *Mercurii dies*;

joi = ziua lui Joe (Jupiter), părintele zeilor: *Iovis dies*; și

vineri = ziua Venerei, zeița frumuseții, mama lui Cupidon: *Veneris dies*.

Numele calendarului, al lunilor şi al zilelor — toate ne trimit cu gîndul la vremuri foarte îndepărtate şi ne amintesc de obiceiuri romane, de regi, dictatori şi împăraţi ai Romei, de zei ai mitologiei romane, ca şi de o mare parte din istoria frămîntărilor menite să dea anului o împărţire corectă.

Ecouri medievale

Antichitatea se leagă de Evul Mediu printr-o serie de cuvinte şi expresii dintre cele mai uzuale în epoca modernă.

Romanii spuneau pedestraşilor, probabil în ironie, „soldaţi cu picioare lungi": *pedones,* derivat de la *pedes* (picioare). Din *pedones* a rămas substantivul francez *pions,* care în Evul Mediu însemna „infanterişti", fără nici o nuanţă glumeaţă. De aici se trage numele *pionului* ca piesă la jocul de şah. Mai tîrziu, în secolul al XVI-lea, francezii vor forma de la *pied* (picior) altă denumire pentru pedestraşi, şi anume *piétons,* pe care l-am împrumutat cu rostirea *pietoni,* al cărui înţeles şi-a pierdut legătura cu armata. De la acelaşi *pion* cu vechiul înţeles de „pedestraş", francezii au derivat substantivul *pionnier* (în romîneşte *pionier)* cu accepţia restrînsă de „infanterist care sapă fortificaţii" (în terminologia actuală *genist*).

Înalţii funcţionari romani, de exemplu proconsulii (guvernatori de provincie), erau asistaţi de cîţiva *comites.* Tot *comites* aveau să fie numiţi şi nişte ofiţeri, oameni de încredere ai împăraţilor romani. Urmaşii latinescului *comites* au rămas într-o serie de limbi europene ca denumire pentru marii seniori feudali: aceştia sînt *conţii.* Orînduirea feudală a dispărut şi ea, dar ne-a lăsat cuvîntul *conte,* ca titlu de noblеţe ereditar, folosit încă în unele ţări.

Cînd spunem despre cineva că, într-o anumită împrejurare, *a jucat un rol banal*, asta înseamnă, evident, că n-a adus o contribuţie hotărîtoare. O persoană cu interes pentru filologie va observa că expresia aceasta provine din lumea teatrului; prin comparaţie, se spune despre cineva care nu e actor că „joacă un rol" (banal sau deosebit). Dar povestea acestor cuvinte nu se reduce la atît şi vom vedea că trebuie să folosim din nou cunoştinţele noastre despre antichitate şi Evul Mediu.

Ce înseamnă, la origine, *rol*? Sensul vechi este „rulou, sul", apoi „sul de pergament". Întorcîndu-ne cu milenii în urmă, vom evoca amintirea scribilor antichităţii, care copiau operele literare pe suluri de pergament. Cuvîntul nostru a început astfel să însemne „operă literară scrisă pe un rulou de pergament". Denumirea se aplica oricărui gen literar, deci şi pieselor de teatru; textul pe care îl avea de învăţat un actor era scris, firește, pe acelaşi material. Tot *rol* s-a numit de aceea şi acest text. Iată cum am ajuns, încetul cu încetul, la *rol* cu sensul lui actual din teatru.

Etimologia cuvîntului *banal* nu e de loc . . . *banală*, adică ştiută de toată lumea, lipsită de originalitate. În vechea limbă franceză *banal* era calitatea, însuşirea unui obiect dintr-un *ban*, adică dintr-un „teritoriu stăpînit de un senior feudal". Existau astfel: drumuri „banale", mori „banale", tîrguri „banale" etc. Multe din aceste lucruri „banale" erau folosite de toată lumea sau, în orice caz, de multă lume. Din această cauză, francezii au numit „banal" orice lucru care se află la dispoziţia tuturor, accesibil oricui. De aici pînă la sensul actual al cuvîntului (pe care limba romînă l-a împrumutat din franţuzeşte) nu numai e decît un pas: o idee *banală* este o idee cunoscută de toţi, care îi poate veni în minte oricui, deci neinteresantă; un rol pe care îl poate juca oricine, care nu se face remarcat prin nimic este, desigur, un *rol banal*.

Denumirea de *apartament* se poate aplica unei locuinţe cît de moderne, dar la origine constatăm

că se află un cuvînt vechi de cîteva sute de ani, care se referea la un *anumit* fel de locuințe. În italienește, *appartamento* a însemnat „locuință separată", mai exact acea parte a unui palat seniorial care servea nobilului drept locuință personală, spre deosebire de saloanele rezervate pentru recepții.

Bulevardele, prin lărgimea și circulația lor intensă, par a fi ceva caracteristic urbanismului zilelor noastre. Prin originea sa, cuvîntul *bulevard* se dovedește însă tipic feudal. Într-adevăr, primul său înțeles (din olandeză și germană) a fost „zid, meterez", aplicîndu-se fortificațiilor care protejau așezăminte medievale. Ulterior, prin *bulevarde* s-au înțeles străzile croite pe locul vechilor ziduri, dărîmate. Astăzi, bineînțeles, nu mai cerem ca un bulevard să înconjure orașul ca un brîu.

Din epoca orînduirii feudale romînești ne-au rămas, printre alte amintiri, și destule cuvinte care, prin felul cum au luat naștere, oglindesc realități tipice pentru acele timpuri.

Pare firesc să admitem că *bun* și *a răzbuna* sînt membri ai aceleiași familii, dar contrastul înțelesurilor aruncă o umbră de îndoială asupra înrudirii. Ea se risipește numai dacă cercetăm instituțiile juridice medievale.

A răzbuna a însemnat cîndva „a face din nou bun"; în limba romînă mai veche *a se răzbuna* avea încă înțelesul „a se face din nou vreme bună, a se înseninа", folosit și de Mihail Sadoveanu, în următorul fragment de dialog:

— A stat ploaia?

— Da, acum e frumos, *s-a răzbunat.*

Despre nori, cînd se risipesc pentru a lăsa din nou soarele să strălucească, se spunea de asemenea că *se răzbună*:

> Norii *s-au* mai *răzbunat*
> Spre apus, dar stau grămadă
> Peste sat.
>
> (Coșbuc)

Versurile acestea ne sînt bine cunoscute încă de pe băncile şcolii, dar fără explicaţia profesorului folosirea verbului *a se răzbuna* în acest context ni s-ar fi părut de neînţeles.

Cum se explică însă sensul actual — şi singurul cunoscut — al lui *a se răzbuna*? Răzbunarea e un fel de pedeapsă impusă celui care ţi-a făcut un rău, o nedreptate. In Evul Mediu, această pedeapsă consta dintr-o sumă de bani: ucigaşul plătea rudelor celui ucis o sumă de răscumpărare. Rudele se împăcau cu ucigaşul în schimbul acestor bani; răzbunarea era deci, pe vremuri, o formă de împăcare a părţilor în conflict. Dacă *a se răzbuna* însemna „a se împăca cu cineva", „a intra din nou în relaţii b u n e", „a restabili relaţiile b u n e cu cineva", apropierea de înţelesul primitiv al verbului („a face din nou b u n") iese la iveală. Astăzi, cînd această normă juridică din orînduirea feudală a fost de mult dată uitării, verbul *a răzbuna* nu ne mai sugerează ideea de *bun*, legătura dintre cele două cuvinte s-a pierdut.

Cuvîntul *gloabă*, în limba actuală, înseamnă exclusiv „mîrţoagă". Sîntem surprinşi să constatăm că, în textele vechi şi la unii scriitori, *gloabă* are şi înţelesul de „bir, impozit":

> *Socotiră că este mai isteţ, să-şi piardă urma în codri, doar-doar vor izbuti să scape de* **gloaba** *turcului*
>
> (*Gala Galaction*)

Sensul primitiv al acestui cuvînt de provenienţă slavă este tocmai „amendă, despăgubire". Amenda putînd fi plătită şi în natură, în cai, cel amendat dădea de obicei calul cel mai prost pe care îl avea.

Interesantă este şi expresia *a-şi aprinde paie în cap* (a-şi atrage mari nemulţumiri, necazuri). Ea se referă la obiceiul turcesc, pe care şi l-au însuşit romînii, de a pune o rogojină aprinsă în cap atunci cînd cineva voia să se plîngă suveranului de o ne-

dreptate. Deoarece era pedepsit adesea tocmai reclamantul, acest mijloc de a-şi exprima nemulţumirea, protestul a căpătat semnificaţia simbolică de „a-şi atrage mari neplăceri".

Numele de locuri (*toponimele*) ne furnizează adesea informaţii cu caracter istoric. De pildă, *Vlaşca* (numele fostului judeţ), *Vlăsia* (codrul) sînt legate de substantivul slav *vlah* (valah, romîn) arătînd prin denumirea lor ce populaţie locuia în aceste ţinuturi în perioada migraţiei popoarelor slave pe teritoriul patriei noastre.

Predealul are un nume de origine slavă: în bulgăreşte, cuvîntul corespunzător înseamnă „hotar" şi într-adevăr aici a fost multă vreme un punct de frontieră. Etimologia concordă cu informaţiile pe care le avem din alte surse. Mai sînt localităţi romîneşti, în afară de cunoscuta staţiune de pe Valea Prahovei, care poartă denumirea de *Predeal*, şi toate au fost cîndva situate la una din graniţele ţării.

Etimologia cuvîntului *Sălişte* este şi ea bulgărească, *selişte* însemnînd în această limbă „ruinele unui sat". De cîte ori întîlnim o localitate cu numele *Sălişte*, ştim că ea a fost clădită în apropierea unei aşezări ruinate, într-un moment cînd ruinele erau încă vizibile.

Din istoria scrisului şi a tiparului

Vom începe chiar cu verbul *a scrie*. E un cuvînt milenar — latinii spuneau *scribere* (scriere) şi *scriptus* (scris). Cuvîntul acesta a însemnat la început „a zgîria, a scrijeli". Asta pentru că romanii scriau în piatră, zgîriind-o, sau pe tăbliţe acoperite cu ceară, în care literele erau săpate cu un beţişor ascuţit la vîrf.

Grecii şi romanii scriau şi pe foi de papirus, a căror utilizare se prelungeşte în apusul Europei

pînă în secolul al VII-lea e.n. După cucerirea arabă, Occidentul nu mai are legătură cu Egiptul de unde se aducea acest material, așa că acum se folosește numai *pergamentul,* făcut din piele de oaie. Cel mai bun pergament era acela fabricat în Asia Mică, la Pergam (de aici denumirea *pergament*), de unde îl importau și romanii. Fiind foarte costisitor, era utilizat numai pentru edițiile de lux. O operă literară sau științifică scrisă pe astfel de piei se prezenta sub forma unor rulouri numite *volumina* (*volumen* însemna „obiect înfășurat"), de aici *volum* din limba romînă. Pentru scrierea epopeii *Eneida* a marelui poet Vergiliu au fost necesare douăsprezece „volume" (suluri de pergament).

Grecii, în perioada cînd au influențat limba romînă (mai ales epoca domniilor fanariote), scriau muind pana de gîscă în călimară. (*Peniță* noastră de astăzi e de metal, dar sensul cuvîntului a fost la început „pană mică". *Peniță* e de fapt diminutivul lui *pană,* ca și *căniță* de la *cană.*) *Condei* continuă cuvîntul grecesc *kondili,* care însemna firește *pană.* Dar un *kondili* se poate confecționa și din trestie — *kalami* în limba greacă; de aici cuvîntul *călimară,* adică „vas în care se pune un *kalami* (condei)".

Cînd terminăm de scris ne iscălim. Și cuvîntul acesta are povestea lui. *A iscăli* provine dintr-un cuvînt slavon care însemna „a fi de acord, a consimți". În documentele noastre vechi se foloseau adesea cuvinte slavone; de pildă, la sfîrșitul contractelor, persoanele care se angajau la ceva declarau că sînt de acord cu conținutul actului și de aceea scriau *iskalu,* adică „consimt" și apoi semnau. Pentru că acest cuvînt se scria înainte de semnătură și oamenii au uitat cu timpul limba slavonă (numită și „limba veche slavă bisericească", pentru că era folosită în oficierea slujbelor), *a iscăli* a devenit sinonim cu *a semna.*

Și acum cîte ceva despre începuturile presei. La mijlocul secolului al XVI-lea apare primul ziar din

Veneția. Prețul unui exemplar era o *gazeta* (numele unei monede mici venețiene). Publicația care costa o „gazeta" a fost numită și ea *gazeta*, de unde *gazette* în franțuzește și de aici *gazetă* în românește.

În Franța, primele cotidiene au fost numite *papier journal* ceea ce, tradus cuvînt cu cuvînt, înseamnă „hîrtie zilnică": *Journal* e din familia cuvintelor *journée* și *jour* (zi), ultimul foarte bine cunoscut de românii de astăzi din pricina formulei de salut franțuzite *bonjour*, iar de românii din veacul trecut și datorită expresiilor *bonjurist* și *bonjurism*: *Bonjurist* era un epitet dat, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, tinerilor întorși din străinătate, care o dată cu unele idei progresiste introduceau și obiceiul de a saluta cu „bonjur" în loc de „bună ziua". Ansamblul concepțiilor și manifestărilor caracteristice pentru acești tineri a primit numele de *bonjurism*.

Dar să revenim la *jurnal*. Printr-o prescurtare — frecventă în cazul denumirilor folosite des în vorbire — grupul de două cuvinte *papier journal* s-a redus la *journal*, împrumutat apoi de mai multe limbi, printre care și de români. Legătura cu înțelesul „zilnic" s-a uitat, așa că astăzi vorbim liniștiți de jurnale (cinematografice) de actualități sau de jurnale de modă, care nu apar zilnic.

În mai multe limbi publicațiile zilnice au fost numite în funcție de caracterul lor cotidian. Românescul *ziar* e și el derivat de la cuvîntul *zi*, după modelul echivalentului italienesc *diario*, format de la *di* (zi).

Istorie modernă

În epoca Revoluției Franceze, în timpul ședințelor Convenției, partidul montagnarzilor — pe atunci progresist — ocupa locurile din stînga, iar partidul conservator al girondinilor — locurile din dreapta.

De atunci, noțiunea de „stînga" a început să se asocieze cu aceea de „înaintat, revoluționar", iar „dreapta" — cu noțiunea de „conservator, reacționar".

Informațiile privitoare la evenimente politice din epoca modernă ne dă și cuvîntul *grevă*. Nu trebuie să căutăm prea mult pentru a afla că acest cuvînt își are originea în limba franceză *(grève)*. Ceea ce surprinde la prima vedere e însă faptul că *grève* înseamnă la început „teren nisipos aflat lîngă mare sau în apropierea unui rîu", mai pe scurt, „mal nisipos".

Iată cum se explică această ciudățenie lingvistică: o piață din Paris, situată în apropiere de malurile Senei, a fost „botezată", din pricina așezării ei, *Place de la Grève* (piața de lîngă mal). Aici populația orașului se aduna cu prilejul unor serbări, iar muncitorii fără lucru se strîngeau adesea în această piață, așteptînd patroni care să-i angajeze.

Cînd s-au produs primele greve la Paris, grupurile de muncitori care, pentru a obține îmbunătățirea condițiilor de muncă, refuzau să mai lucreze au fost asemuiți șomerilor din Place de la Grève. După numele pieței, acțiunea de protest a muncitorilor a fost numită de francezi *grève*.

E timpul să ne ocupăm puțin și de cuvinte care interesează istoria patriei noastre, și anume unele aspecte sociale.

Cuvîntul *surtucar* circula mult în trecut cu înțelesul de „orășean" sau de „profesor". Legătura cu surtucul e foarte transparentă; dar cînd s-a născut denumirea aceasta? *Surtucari* au fost numiți tinerii veniți de la studii din Apus, la mijlocul secolului al XIX-lea. Ei au adus printre altele și moda nouă, care avea să înlocuiască anteriele și giubelele boierești, precum și alte articole vestimentare, cu vestonul scurt. Moda surtucului se răspîndește mai întîi la orașe, de aceea țăranii le vor spune orășenilor, în

special burghezilor, *surtucari*. Pentru că profesorii purtau redingotă, *surtucar* era folosit de unii ca sinonim al cuvîntului *dascăl*.

O dată cu răspîndirea și impunerea ideilor revoluției burgheze din Franța, la mijlocul veacului trecut s-a răspîndit și s-a impus și moda apuseană. În această vreme au apărut pentru prima dată la noi pantalonii, purtați de tineri care își făcuseră educația în Occident. Boierimea reacționară, credincioasă îmbrăcămintei tradiționale, i-a ironizat pe acești tineri spunîndu-le *pantalonari*. Alecsandri relatează astfel reacția față de moda cea nouă:

> „Cît pentru noi, tinerii întorși din străinătate, societatea ieșeană a inventat o categorie deosebită; noi sîntem pantalonari (...), bonjuriști și duelgii".

Epitetul *pantalonar* ajunsese deci sinonim cu „tînăr cu idei înaintate, revoluționare". Astăzi, cînd moda pantalonilor e demult generalizată și cînd nu mai prezintă nici o importanță noțiunea exprimată acum un secol prin cuvîntul *pantalonar*, acesta a ieșit din uz. Ulterior a fost creat pentru a doua oară, ca denumire a meseriașilor specializați în confecționarea pantalonilor; *pantalonar* apare aproape exclusiv în limbajul croitorilor.

Tot în secolul al XIX-lea a luat naștere epitetul *burtăverde*, aplicat reprezentanților burgheziei. De la *burtăverde* s-a format substantivul *burtăverzime*. Ceea ce surprinde în aceste expresii e mai ales prezența culorii verzi; despre ce este vorba? Negustorii, în special băcanii și birtașii, purtau un șorț sau un brîu verde. Deci *burtăverde* a însemnat mai întîi „negustor"; cînd în componența socială a clasei burgheze negustorimea ajunge să ocupe un loc însemnat, expresia citată își lărgește înțelesul, cuprinzînd pe orice om înstărit, reprezentant al burgheziei.

Nume de popoare

Cîteodată, numele unei populaţii întregi se păstrează în denumirea unor obiecte produse de ea. Se întîmplă, ca populaţia aceasta să nu mai existe de multă vreme şi, eventual, să nu fi jucat un rol deosebit în istorie; totuşi amintirea ei stăruie încă sub forma unor cuvinte. Este cazul termenului nostru *sarică*, manta miţoasă lungă, ţesută din fire groase de lînă, a cărui poveste ne duce tocmai în antichitate, la *seri*, popor din Asia. Serii făceau comerţ cu mătasea, pe care grecii şi romanii au numit-o de aceea „ţesătură făcută de seri". O haină lucrată din mătase se numea pe latineşte *serica*, apoi *sarica* (iar mătasea era numită *sericum*). Înţelesul cuvîntului a evoluat de la „haină de mătase" la „manta de lînă".

În legătură cu *serii* trebuie amintit aici şi cuvîntul *sericicultură* (creşterea viermilor de mătase), compus din elementele *sericum* (mătase) şi *cultura* (cultivare).

Laconienii, adică locuitorii regiunii greceşti Laconia, se bucurau în antichitate de reputaţia de a fi scumpi la vorbă; printr-o aluzie la această populaţie calificăm drept *laconic* pe cineva care vorbeşte puţin, care spune ce are de spus în puţine cuvinte.

Poporul germanic al *francilor*, care s-au aşezat la sfîrşitul antichităţii pe teritoriul Franţei, era cunoscut ca însetat de libertate, de aceea numele lor a ajuns sinonim cu adjectivul „liber". Faptul acesta e demonstrat de mai multe cuvinte şi expresii: adjectivul *franc* înseamnă „sincer, care îşi spune părerea în toată libertatea", iar *francheţe* are înţelesul de „sinceritate". Mai bine cunoscută e poate expresia *porto-franco*, adică „port scutit de vamă, unde mărfurile se vînd liber, fără taxe vamale".

Cu totul surprinzătoare e povestea cuvintelor *farfurie* şi *cravată*, în care nimeni n-ar putea identifica vreun nume de popor. Dar...

Farfurie a fost luat din turceşte, şi acolo din limba persană, unde *fagifuri* avea accepţia de „chinez"! *Farfuria* este deci, iniţial, un obiect făcut din porţelan chinezesc. Un fapt asemănător caracterizează vocabularul englez, căci *China* înseamnă şi numele acestei ţări şi „porţelan".

Şi acum *cravată*. Regele Franţei Ludovic al XIV-lea avea un regiment de cavalerie format numai din *croaţi*. Ca semn distinctiv aceşti călăreţi purtau un fel de panglică legată la gît, pe care francezii au botezat-o cu numele posesorilor ei, spunîndu-i *croate* sau, cu o schimbare fonetică, *cravate*. Există, aşadar, o legătură între articolul de îmbrăcăminte numit *cravată* şi poporul croaţilor din Iugoslavia de azi.

Cînd cotropitorii spanioli au pătruns în insulele Caraibe, au dat peste o populaţie antropofagă. Deformînd puţin numele insulelor (*Caraibe* sau *Caribe*), spaniolii i-au numit pe băştinaşi *canibali*, cuvînt care, cum era şi firesc, a ajuns sinonim cu *antropofag*. Din spaniolă, *canibal* a trecut cu acest sens în celelalte limbi europene şi aşa îl înţelegem şi noi astăzi.

Cuvintele actuale evocă uneori şi popoare legendare, existente numai în poveştile fantastice ale antichităţii, care avea cunoştinţe sărace cu privire la unele regiuni ale globului, la locuitorii lor şi felul lor de viaţă. Cînd spunem de cineva că e un *pigmeu* nu ne gîndim desigur la poporul *pigmeilor*, renumiţi în lumea antică prin micimea staturii şi pe care legenda îi situa la izvoarele Nilului.

Auzind pe cineva care vorbeşte într-o limbă complet necunoscută, avem impresia că emite nişte sunete ciudate, pe care le amestecă într-un chip cu totul ininteligibil. Această lipsă de claritate i-a făcut pe locuitorii Eladei să numească „bîlbîiţi, oameni care bolborosesc" *(barbaroi)* pe toţi străinii. Oricine nu era în stare să se exprime ca ei era considerat inferior din punct de vedere cultural, şi astfel *barbaroi* a căpătat un înţeles depreciativ, aproape

sinonim cu „sălbatici". Alături de atîtea alte cuvinte, romanii au împrumutat de la greci şi pe *barbaroi* cu ambele accepţii, „străin" şi „sălbatic". Din latineşte (*barbarus*), termenul pătrunde în numeroase limbi (de exemplu, în romîneşte *barbar*).

Adjectivul *barbarus* se putea aplica însă şi la animalele sălbatice, ceea ce a dus la o modificare de înţeles, fiarele fiind adesea admirate — şi nu dispreţuite — pentru forţa, curajul, violenţa lor. Iată de ce din *barbarus*, în urma unui şir de schimbări ale sunetelor, ajungem la *bravo* din italieneşte, la *brave* din franceză, sau la *brav* din romînă, care înseamnă, toate, „viteaz, curajos".

De acest sens al urmaşilor cuvîntului latin *barbarus* se leagă şi exclamaţia *bravo!*, cu care italienii îi răsplătesc pe artişti. De pe scenele teatrelor italiene, *bravo* s-a răspîndit relativ repede şi a început să fie folosit (în multe ţări) şi în afara sălilor de spectacol, pentru orice faptă care ne trezeşte încîntarea şi care merită elogii.

Bîlbîit — străin — sălbatic — curajos — strigăt de admiraţie, iată într-adevăr o evoluţie neaşteptată.

Aritmetică

Aritmetica a fost definită încă din antichitate ca ştiinţă a numerelor; de altfel numele ei se bazează pe substantivul grecesc *arithmos* (număr).

Aritmetica nu e de conceput fără *calcule*, dar nu sînt puţini cei care se miră că în aritmetică şi în medicină acelaşi cuvînt *calcul* denumeşte noţiuni atît de diferite. Să fie oare o simplă coincidenţă că pietrele care se formează în rinichi sau în vezica biliară au acelaşi nume cu o operaţie matematică? Această alăturare bizară de înţelesuri are rădăcini foarte îndepărtate în timp: în latineşte *calculus* însemna şi „pietricică" şi „socoteală", primul sens fiind şi cel mai vechi. Romanii recurgeau la pietricele pentru a face operaţiile elementare de adunare şi scădere, aşa cum copiii noştri învaţă aritmetica pe bilele unui abac. Calculele au căpătat de aceea numele pietricelelor ajutătoare.

O serie de cuvinte sînt construite din rădăcini care au înţelesul de numere. E clar pentru oricine că *cincinal* e legat de *cinci*, *zecime* de *zece*, *patruped* de *patru* (*ped-* fiind rădăcina latină purtătoare a înţelesului „picior"), *tricolor* şi *triunghi* de *trei* etc. Vom lua în discuţie cuvinte la care relaţia cu cifrele e mai puţin sau nu e de loc evidentă.

|2| Pentru a reda sensul îmbinării noastre *de două ori*, romanii foloseau un singur cuvînt: *bis*. Îl utilizăm şi noi cînd cerem unui artist, unei orchestre etc. să execute „a doua oară" o piesă care ne-a plăcut. Întrucît nu toată lumea ştie exact ce a însemnat *bis*, mulţi folosesc cuvîntul pentru a cere

interpretarea unui supliment, a unei bucăți care n-a fost inclusă în program.

Același cuvînt latin, în forma *bi-*, apare ca prim element într-o serie de termeni tehnici cu sensul limpede de „doi", „dublu" sau „de două ori": *bivalent* înseamnă „care are două valențe", avioanele cu două rînduri de aripi, dispuse unul deasupra celuilalt, se numesc *biplane*, despre om se spune că este un animal *biped* pentru că umblă în două picioare, publicațiile care apar de două ori pe lună se numesc *bilunare* etc.

Destul de limpede este sensul silabei *bi* și în *binoclu*, a cărui primă parte conține un cuvînt din familia lui *bis*, și anume *bini* (cîte doi), iar partea a doua se leagă de *oculus* (ochi).

În schimb, există termeni în care prezența lui *bis* nici nu poate fi bănuită; printre aceștia se numără *bilanț* și *balanță*. Deși deosebite ca înțeles, *bilanț* și *balanță* sînt alcătuite din aceleași două elemente latine: *bis* și *lanx* (taler). Instrument de cîntărire cu *două talere* — așa ne reprezentăm și noi balanța; fără îndoială, mai cunoaștem și alte tipuri de balanțe, care nu corespund imaginii evocate de sensul celor două cuvinte latinești.

În *bilanț* sensul de „taler" s-a transformat căpătînd un caracter figurat: bilanțurile din contabilitate au *două părți* (activ și pasiv); cînd facem bilanțul unei activități comparăm *două aspecte* (ce a fost bun, pozitiv, și ce a fost rău în activitatea respectivă). Prin ideea de comparare, de cîntărire, *bilanț* își dovedește înrudirea cu *balanță*, cu care de altfel seamănă foarte mult și ca formă.

$\frac{1}{2}$ Ideea de „jumătate" e exprimată în greceşte prin complexul de sunete *hemi-*, folosit într-o serie de termeni științifici moderni (și în forma *emi-*): *hemiplegie* înseamnă „paralizia unei j u m ă t ă ț i a corpului", iar *emisferă* înseamnă „j u m ă t a t e de sferă". În latinește aceeași idee se reda prin *semi-*, prezent în cuvinte ca *semidoct*, *semilună*,

semicerc, semiconductor, semiîntuneric, semioficial etc.

Jumătatea de jos a unei haine poartă numele de *poală*; de astă dată, avem a face cu cuvîntul slav care înseamnă „jumătate". Cînd vorbim însă despre *poalele unui munte* sau spunem că cineva *stă cu mîinile în poală* relaţia cu ideea de „jumătate" e cu totul absentă.

|3| *Trivial* înseamnă „josnic" şi nu vedem raportul dintre acest termen depreciativ şi cifra *trei*, cu toate că silaba *tri* are acest sens în *tricolor, trifazic* sau *triunghi*. *Trivial* se spunea în latineşte *trivialis*, cuvînt derivat de la *trivium*, prin care romanii înţelegeau o „răspîntie la întîlnirea a t r e i drumuri" şi apoi „piaţă". A vorbi *trivial* însemna deci a vorbi vulgar, neîngrijit, grosolan, cum se vorbeşte în piaţă, cum vorbesc oamenii de rînd ce se întîlnesc în pieţe.

|5| *Punci* este un cuvînt care a călătorit mult, prin multe ţări. Punctul de plecare a fost India, în limba locuitorilor căreia *pancia* are sensul „cinci": punciul e o băutură alcoolică preparată prin amestecul a c i n c i ingrediente (ceai, zahăr, lămîie, rom sau rachiu şi scorţişoară).

|10| Numeralele latine *decem* (zece) şi *deni* (cîte zece) se întîlnesc în structura multor cuvinte romîneşti, ca *a decima* (a omorî în masă, la început cu sensul restrîns „a pedepsi o trupă de soldaţi împuşcînd unul din zece prin tragere la sorţi"), *decembrie*, a zecea lună a anului în vechiul calendar roman, *decan* (iniţial „şeful unui grup de zece", apoi nume dat unor demnitari civili, militari şi religioşi; în sensurile actuale orice legătură cu ideea de „zece" este absentă) sau *dinar* — din latinescul *denarius*, monedă valorînd z e c e aşi.

|12| La anatomie învăţăm despre o parte a intestinului subţire numită *duoden*, iar medicii tratează ulcerul *duodenal*. La baza acestor termeni ştiinţifici

stă o îmbinare latină (formată din trei cuvinte) care însemna „intestin lung de 12 degete": Expresia fiind cam lungă, ea a fost redusă la „de 12 degete" (*duodenum digitorum*) și în sfîrșit la *duodenum* (doisprezece).

Cifra 12 e cuprinsă și în substantivul *duzină*. Cuvîntul francez *douzaine*, derivat de la *douze* (12), a fost împrumutat de italieni, care spun *dozzina*, de la aceștia de greci (*duzina*) și în sfîrșit de la greci de romîni, care au păstrat întocmai pronunțarea grecească a acestui cuvînt născut în Franța. Dar se știe că vorbele „zboară" și că nu respectă granițele!

15 Pentru oricine, *chenzina* e într-adevăr legată de cifre, dar . . . de tot felul de cifre, după mărimea salariului. Și *chenzină* ascunde un număr — *cincisprezece*, în franțuzește *quinze*, ceea ce e foarte firesc, întrucît sensul cuvîntului e „salariu cuvenit cuiva pentru cincisprezece zile de muncă".

40 Și acum iarăși un cuvînt din domeniul medicinei: *carantină* „menținerea în izolare a persoanelor bănuite că ar putea răspîndi o boală epidemică". La bază e numeralul *patruzeci*, redat în limba franceză prin *quarante*. Rezultă că prin *carantină* (în franțuzește *quarantaine*) trebuie să înțelegem, de fapt, un timp de izolare de patruzeci de zile. Dependența de „40" nu mai e simțită de noi, deoarece carantina poate dura acum și mai puțin de patruzeci de zile.

1000 Ca unitate de măsură, se știe că *mila* are valori care variază de la 1 609,3 m (*mila engleză*), 1 852 m (*mila marină*), la 7 420 m (*mila geografică*) ș.a. La originea cuvîntului *milă* aflăm numeralul latin *mille* (o mie); aceasta deoarece inițial prin *milă* s-a înțeles o lungime de *o mie* de pași (un pas are, în sistemul de măsurători roman, circa un metru jumătate, deci o milă ar fi echivalat cu aproximativ 1 500 m).

Chimie

Numele elementelor chimice sau ale unor aliaje au ajuns atît de cunoscute în păturile largi ale populației, încît au servit ca bază pentru formarea unor cuvinte noi, care denumesc obiecte, acțiuni, însușiri etc. a căror legătură cu chimia e mai mult sau mai puțin evidentă. *Bronzul*, de pildă, a servit ca termen de comparație pentru pielea celor care s-au expus razelor solare și astfel s-a născut expresia *a se bronza*; în împrejurări grele caracterul omului *se oțelește*; toamna cerul e *plumburiu*; funcționarii și muncitorii de la căile *ferate* se numesc *feroviari*; numele arab al sulfului a fost împrumutat de turci (*kibrit*) servind ca bază pentru denumirea bețișoarelor de lemn cu care se aprinde focul (cuvîntul a fost împrumutat în romînește fără schimbări fonetice).

Mai interesantă se dovedește însă studierea originilor terminologiei chimice. Nu ne vom ocupa însă de înțelesul denumirilor inventate de oamenii de știință, care au recurs la cuvinte grecești sau latinești cu un sens apt să sugereze proprietățile elementelor chimice, ca *hidrogen* „din care se naște apă", *clor* „galben-verzui", *azot* „care nu întreține viața" etc. Vom discuta în schimb cîteva denumiri din înțelesul cărora putem afla amănunte referitoare la credințe și practici din alte vremuri.

Știința numită azi *chimie* era cunoscută în Evul Mediu ca *alchimie*, cuvînt care, prin istoria lui, se leagă de orientarea greșită a activității unor *alchimiști*. Se știe că aceștia erau preocupați de găsirea unor posibilități de transformare a metalelor obișnuite în aur, cu ajutorul așa-numitei „pietre filozofale", substanță cu însușiri fantastice. Într-adevăr, *alchimie* provine din cuvîntul arab *al-kimiya*, care însemna tocmai „piatră filozofală".

Numele obișnuit al acestei substanțe imaginare era însă în limba arabă *al iksir*, de unde provine

elixir al nostru, care înseamnă pînă astăzi „licoare magică, remediu miraculos". Alchimiştii medievali căutau printre altele să descopere un „elixir al vieţii", adică un fel de medicament de întinerire.

Terminologia chimică de origine arabă cunoaşte şi cuvîntul *alcool*. *Al-kuhul* a denumit mai întîi un produs cosmetic în formă de pudră fină, de culoare neagră, cu care femeile îşi colorau sprîncenele şi pleoapele. Fardul acesta avea la bază sulfura de antimoniu. Ca în atîtea alte cazuri, sensul cuvîntului a evoluat, cuprinzînd şi alte substanţe cu aspect de praf mărunt, pînă ce *al-kuhul* (în forma spaniolă *alcohol*) a ajuns să însemne „lucru foarte fin, lucru subtil".

Alchimistul Paracelsus (1493—1541) a avut ideea de a folosi cuvîntul acesta ca denumire pentru alcool (în înţelesul de astăzi). Prin intermediul lucrărilor lui Paracelsus, termenul a pătruns treptat în vocabularul ştiinţific internaţional.

Denumirea unor metale ne obligă să deschidem iarăşi cărţile de mitologie. Ce legătură poate fi între nişte elemente chimice şi frumoasele poveşti născocite de imaginaţia popoarelor? La prima vedere nici una. Şi totuşi...

...Cuvîntul *cobalt* nu e altceva decît germanul *Kobalt*, variantă a lui *Kobold*, care însemna „duh al pămîntului", un fel de spiriduş, personaj din vechile legende ale poporului german.

Alchimiştii Evului Mediu descoperiseră nişte minereuri cu aspect de metal, din care încercau, prin topire, să obţină argint, dar încercările lor au rămas fără rezultat. Ei au atribuit acest insucces unui spiriduş care nu îngăduia oamenilor să-şi procure metalele preţioase. Minereul păzit cu atîta străşnicie de fiinţele imaginare numite *Kobold* a fost numit şi el *kobold*, apoi *kobald*.

Ulterior, oamenii de ştiinţă au reuşit să separe din el nu argint, ci un metal nou, *cobaltul*, căruia i-au aplicat denumirea veche, cu rezonanţe mitologice.

Cuvîntul *nichel* are o poveste similară. Un anumit minereu a fost denumit *kopparnickel* (în limba suedeză *koppar* = cupru; *nickel* = un fel de spiriduș), pentru că multă vreme s-a crezut că ar conține cupru, dar că ființele mitologice numite *nickel* îl vrăjiseră și nu permiteau oamenilor să extragă din el arama.

În 1754, suedezul A. F. Cronstedt, izbutind să obțină din el nu cupru, ci un metal încă necunoscut, l-a denumit cu cuvîntul vechi prescurtat *nickel*.

Cobalt și *nichel* se folosesc pînă astăzi, deși nu mai credem în existența unor ființe supranaturale care ascund și apără bogățiile pămîntului.

Botanică

Ne vom referi mai întîi la unele cuvinte a căror legătură cu plantele s-a menținut destul de bine. Vom trece repede peste unele nume de culori derivate de la nume de flori și fructe, ca *violet, roz* (în franțuzește *rose* = trandafir), *castaniu, maro* (din *marron,* care, tot în limba franceză, înseamnă „castană"), *liliachiu* etc.

Cînd cineva e făcut de rușine se spune că o *sfeclește* sau că *se fîstîcește*. La baza celor două verbe e o comparație: *a o sfecli* înseamnă la origine „a se face roșu ca sfecla", iar *a se fîstîci* — „a se face galben-verde ca *fîstîcul* (pronunțare mai veche a cuvîntului *fistic*). De fapt și *rușine* e legat tot de numele unei culori *(roșu),* pornindu-se de la observația că sentimentul de rușine se trădează prin împurpurarea obrajilor.

O specie de pere e cunoscută sub denumirea de *pergamute* sau, mai corect, *bergamote* („mai corect" pentru că în franțuzește, de unde ne vine cuvîntul, se spune *bergamote*). Cuvîntul e de origine turcă și a rezultat din contopirea lui *begi* (prinț) cu *armut* (pară). Așadar, *pere bergamote* (transformare

fonetică a lui *begarmude*) înseamnă „pere princiare". (Compară cu specia de fructe numite „mere domnești"!)

Firește că tot botanica se ocupă de *vinete*, denumire rezultată din prescurtarea expresiei inițiale *pătlăgele vinete*, alcătuite din cuvîntul turcesc *patligean* + cuvîntul latin *venetus*. Acest nume de culoare are o poveste interesantă.

La Roma, în timpul imperiului (la începutul erei noastre) erau cunoscuți și apreciați la întrecerile de care niște vizitii de neam *venet*. (Veneții erau o populație stabilită în nordul Italiei; de la numele lor se trage numele orașului Veneția.) Ei erau îmbrăcați într-o uniformă caracteristică, de culoare verde-albastră. Prin comparație cu haina lor, orice stofă de această culoare a fost numită *venetă* și astfel adjectivul *venetus* a ajuns și exprimare a unei culori. Prin evoluție fonetică normală, *venetus* a devenit în romînește *vînăt*.

În al doilea rînd, vom discuta cîțiva termeni a căror legătură cu botanica poate fi descoperită numai de filologi, deoarece sensul — modificat în decursul timpului — nu ne mai sugerează nici o apropiere cu lumea plantelor.

Robust are origine latină: *robustus* însemna „de stejar, ca stejarul" (*robur* era o specie de stejar). Comparația care explică transformarea înțelesului este prea evidentă pentru a mai necesita comentarii.

Buton ne vine din franțuzește: *bouton* înseamnă „buton", „nasture" (sens păstrat în expresia *butoni de manșetă*) și „mugure", care e înțelesul cel mai vechi. Nasturii au fost numiți *boutons* prin comparație cu mugurii, iar butoanele au primit aceeași denumire prin comparație cu nasturii.

Narghileaua este o lulea orientală prevăzută cu o țeavă lungă și flexibilă. Capătul de jos al țevii e fixat într-un vas cu apă parfumată prin care trece fumul înainte de a fi inspirat. Cuvîntul care denumește această lulea complicată a fost format în turcește de la *nargil*, care însemna „nucă de cocos".

Aceasta, pentru că vasul în care se punea lichidul parfumat era la început o coajă de nucă de cocos.

De la *semen* (sămînță), romanii au format substantivul *seminarium* cu înțelesul de „pepinieră", adică loc unde semințele sînt lăsate să încolțească pînă dau naștere unei plante, care urmează să fie transplantată într-o grădină sau livadă. Cuvîntul acesta a căpătat și un sens figurat: instituție de educație, de creștere a tinerei generații, cu un singur cuvînt — școală. *Seminarul* nostru a fost deci asemuit cu o pepinieră.

Și acum un exemplu din istoria limbii noastre, în care modificarea înțelesului e mult mai neașteptată. În limba romînă veche, în vorbirea celor care se ocupau de melițatul cînepii, a pătruns un cuvînt de origine slavă pe care îl folosim pînă astăzi, fără să facem nici o asociație cu această îndeletnicire. E vorba de *puzderie*, mulțime de obiecte mici sau care ni se par foarte mici. Uneori e folosit ca sinonim al lui *mulțime* sau *sumedenie* — adică ideea de micime poate lipsi. Pentru cei care îl întrebuințează e poate interesant să spunem că primul înțeles al lui *puzderie* a fost „resturi lemnoase care cad din tulpina cînepii sau a inului la melițare și scărmănare". Aceste resturi fiind multe și de dimensiuni reduse, cuvîntul *puzderie* a fost folosit metaforic și cu referire la orice semăna, mai mult sau mai puțin vag cu ele, de exemplu cu stelele, așa cum ne apar într-o noapte foarte senină.

Incursiunea noastră în botanică se va încheia cu o familie de cuvinte a căror bază este noțiunea de „mărăcine". E vorba de grupul *tîrn, a tîrnui, tîrnăcop* și *a atîrna*, între care, la prima vedere, afară de grupul de sunete *tîrn* nu e nimic comun. Așa cum știm, *tîrn* e un fel de mătură făcută din mărăcini sau din nuiele, *a tîrnui* înseamnă „a părui, a bate zdravăn", *tîrnăcopul* e o unealtă, iar *a atîrna* e sinonim cu *a agăța*. Din cele ce urmează va rezulta că totuși aceste cuvinte fac parte dintr-o singură familie.

Cuvîntul slav *tîrn* înseamnă „mărăcine". De la acest sens se ajunge ușor la acela de „obiect făcut din mărăcini", adică la un fel de mătură. Denumirea s-a extins și asupra măturilor făcute din nuiele, așa cum se văd și astăzi.

A tîrnui a însemnat la început numai „a mătura cu un tîrn". Printr-o comparație foarte sugestivă, verbul a fost folosit ulterior pentru a descrie o bătaie zdravănă: a tîrî pe jos trăgînd de păr, a părui. (Tot printr-o comparație, *a mătura* a ajuns să însemne „a da afară", ca pe un gunoi, ca pe un lucru nefolositor.)

În *tîrnăcop* sînt contopite două cuvinte: primul e „mărăcine", de care am vorbit mai sus, celălalt e verbul „a tăia". Deci tîrnăcopul are la origine întrebuințarea pe care o sugerează aceste două înțelesuri: cu el se curăță de mărăcini un loc oarecare. Unealta a căpătat și alte utilizări, de aceea astăzi nu mai simțim nici o legătură cu mărăcinii.

Cu *a atîrna* lucrurile stau cît se poate de simplu: la început, dacă ceva se agăța de un mărăcine, se spunea că *s-a atîrnat* (s-a prins de un tîrn). Sensul s-a lărgit, ca și în cazul lui *tîrnăcop*, și astăzi putem atîrna ceva și într-un cui, într-un cuier sau în altceva.

Nu putem încheia povestea acestei familii de cuvinte fără a aminti și de un membru al ei care are o situație oarecum aparte, deoarece e nume propriu: e vorba de *Tîrnava*, ceea ce înseamnă „ținut bogat în arbuști spinoși, în mărăcini", „apă care străbate un asemenea ținut".

De altfel nu e singura denumire geografică legată de botanică. E de ajuns să citățm localități binecunoscute ca *Sibiu* (cuvîntul a avut sensul de „loc acoperit cu corni"), *Oravița* (nucet), *Breaza* (mestecăniș), *Sălaj* (pîrîul cu ulmi). Rădăcina acestor denumiri este slavă și respectiv maghiară.

În *Bucegi* și *Bucovina*, prima parte (*buc*) reprezintă numele slav al fagului, ceea ce arată că și cu

sute de ani în urmă locurile acestea erau acoperite cu păduri de fagi.

Periş îşi trage numele de la *păr* (pomul), iar *Hîrşova* de la cuvîntul slav *hruşa* (păr). În forma mai veche, provenită din documente din secolul al XV-lea, legătura cu acest termen este mai evidentă (*Hruşova*).

Zoologie

Foame de lup. Şiret ca o vulpe. Credincios ca un cîine. Harnic ca o furnică. Fioros ca un tigru. Încăpăţînat ca un catîr. Ochi de broscoi. Greoi ca un urs. Tace ca peştele. Talie de viespe.

Cititorul poate adăuga singur alte şi alte expresii în care animalele apar ca termen de comparaţie pentru calităţi morale şi trăsături fizice ale omului. La această listă se poate adăuga alta cuprinzînd cuvinte în rădăcina cărora nu e o problemă să identifici numele a tot soiul de vieţuitoare. În crearea lor strămoşii noştri s-au dovedit din nou înclinaţi să stabilească apropieri cu însuşiri ale unor reprezentanţi ai regnului animal:

gesturi *feline* (ca de pisică; *feles* înseamnă pe latineşte „pisică");

nas *acvilin* (ca de vultur; de la *aquila* = vultur, în aceeaşi limbă). În romîneşte s-a format adjectivul *vulturesc*, folosit în expresia *ochi vultureşti* (ageri);

furnicar de oameni;

se împăunează cu meritele altora;

viaţă *cîinească*;

avea ochii *împăienjeniţi* de lacrimi;

pe deal *şerpuieşte* o potecă;

rîde *mînzeşte*:...

Dar ce nume de animal se ascunde în cuvintele *capriciu, cabrioletă, a se prăsi, şurub, cochetă*? Iată

o întrebare neașteptată, la care ne grăbim să dăm răspunsul.

Capriciu vine din italienește (*capriccio*) și e înrudit cu numele *caprei*. Să fie oare capra un simbol al nestatorniciei? Se pare că da, pornindu-se însă de la sprinteneala cu care capra-neagră sare din stîncă în stîncă, înșelîndu-și urmăritorii. Un om capricios e un om care „sare" de la o atitudine la alta, care are o comportare inegală. Agilitatea, ușurința saltu-rilor caprei de munte a inspirat și pe cei care au numit *cabrioletă* o trăsurică ușoară.

În verbul *a se prăsi*, ca și în expresia *vite de prăsilă* se ascunde cuvîntul bulgăresc *prase* (porc). *A se prăsi* a însemnat mai întîi „a naște purcei", apoi — prin lărgire — „a făta" (despre animalele domestice mari).

Șurub ne vine din germană (*Schraube*), care l-a împrumutat din latină. Dar cuvîntul latinesc nu de-numea un obiect asemănător cu șurubul, ci un ani-mal: e vorba de *scrofa* (scroafă). Șanțurile răsucite în spirală ale șurubului au fost comparate cu coada „îmbîrligată" a porcului!

Cochetă e un cuvînt împrumutat din limba fran-ceză. Despre bărbații spilcuiți și țanțoși s-a spus că seamănă cu niște cocoși: de aceea li s-a creat nu-mele de *coquet*, diminutiv de la *coq* (cocoș). Abia mai tîrziu epitetul a început să fie aplicat și femei-lor elegante, căpătînd forma feminină *coquette*.

Unele nume de animale ne dau informații asupra locului lor de baștină.

Astfel *canarul* este o pasăre adusă în Europa din insulele *Canare* de către spaniolii care au botezat-o tocmai de aceea *canario*. O dată cu gingașa pasăre cuvîntul a călătorit mult, adaptîndu-se la regulile de pronunțare ale fiecărei limbi.

Și pentru că am început să vorbim despre păsări, să aflăm și povestea *fazanului*. Grecii din antichi-tate i-au spus *phasianos ornis*, în traducere textuală „pasăre de la Phasis". *Ornis* însemna „pasăre", iar Phasis e un rîu din Colhida, în Asia Mică. Se crede

că de acolo ar fi adus navigatorii greci *fazanul* în patria lor.

Trecînd la altă clasă de vieţuitoare, mai rămîne să ne amintim că blana de *astrahan* ascunde în denumirea ei localitatea şi regiunea *Astrahan* din U.R.S.S., de unde iau de multă vreme calea comerţului aceste renumite piei şi blănuri de oaie.

Ca şi în încheierea capitolului precedent, semnalăm şi aici o serie de nume de locuri romîneşti.

Vom cita mai întîi un grup de denumiri referitoare la păsări: *Rarău* înseamnă o specie de pasăre răpitoare, *Socola* îşi trage numele de la *socol* (şoim), iar *Vrancea* de la *vran* (numele slav al corbului).

Nume de animale se ascund şi în spatele denumirilor geografice *Vîlcea* (de la cuvîntul slav cu sensul „lup") şi *Rîmnic* (pîrîul cu peşti, bogat în peşte).

Învăţămînt

În încheierea acestui capitol consacrat cîtorva ştiinţe, nu putem să nu discutăm şi despre instituţiile fără de care progresul şi răspîndirea cunoştinţelor ştiinţifice ar fi în zilele noastre de neconceput.

La loc de cinste se cuvine să citäm *academiile.* Cuvîntul e foarte vechi, datînd dintr-o epocă în care totuşi nu exista nicăieri în lume o academie. În limba greacă veche *akademia* însemna „grădina lui Akademos" şi în această grădină din Atena era instalată şcoala condusă de filozoful Platon. Împrumutînd numele sediului ei, şcoala filozofică platoniciană s-a numit şi ea *akademia.*

Lykeion, nume propriu, era în acelaşi timp numele şcolii de la Atena unde profesa Aristotel, cel mai ilustru învăţăcel al lui Platon; de aici cuvîntul *liceu,* existent în multe limbi europene, ca denumire a unei instituţii de învăţămînt.

Zeci de *academii* şi mii de *licee* au reprodus şi reproduc pînă în epoca contemporană aceste denumiri antice, la origine nişte nume proprii.

Dar cuvîntul *şcoală*? Originea sa o aflăm tot în limba greacă veche, dar cu un sens care contrastează uimitor cu accepţia actuală. *Skhole* însemna „ocupaţie în timpul liber". Împrumutat de romani (*schola*), îl găsim folosit cu înţelesul de „discuţii filozofice", sau „loc de întîlnire unde se purtau discuţii de acest gen". Dar nu e vorba de sediul unor instituţii culturale, ci de... sălile de aşteptare ale băilor publice (aşa-numitele *terme*). Ştim din diverse surse că şi filozofii greci foloseau aceste locuri de întîlnire ca decor potrivit pentru dezbaterea problemelor celor mai înalte; Socrate era unul dintre aceştia.

Cu vremea, aşa cum era firesc, şi alte locuri unde se purtau discuţii similare au căpătat aceeaşi denumire, şi apoi s-au numit *scholae* lecţiile, conferinţele de filozofie, doctrinele filozofice (se spune şi astăzi *şcoala lui Platon* cu înţelesul de „curentul filozofic iniţiat de Platon şi inspirat din ideile lui"). De aici şi pînă la accepţiile de „instituţie de învăţămînt", „clădire în care este instalată o astfel de instituţie", cuvîntul *schola* nu mai avea de străbătut un drum lung.

Muzică

Studiul muzicii — o știe oricine — începe cu învățarea notelor. Oare silabele *do, re, mi, fa, sol, la* și *si* au mai avut cîndva și alt înțeles decît acela de simbol al unor sunete, diferite ca înălțime?

Primul sistem de notare a sunetelor, cel grecesc, folosea literele alfabetului; din secolul al X-lea, în Europa au început să se utilizeze literele latine: sunetul cel mai grav din cele cunoscute în cîntările de pe vremea aceea a fost însemnat cu A, prima literă a alfabetului (corespunde lui *la*), iar sunetele următoare, în ordinea alfabetului latin, au fost însemnate cu B, C, D, E, F, G (corespunzătoare lui *si bemol, do, re, mi, fa* și *sol*). Cînd s-a lărgit scara muzicală, sunetul inferior lui A a început să fie notat cu litera grecească γ (numită *gamma*, de unde provine *gamă*, numele întregii succesiuni de sunete cuprinse între limitele unei octave). Unele popoare (de exemplu, nemții) folosesc pînă astăzi înțelesul muzical al acestor litere.

În secolul al XI-lea, italianul Guido d'Arezzo a avut ideea să recurgă la alt sistem de denumire a sunetelor, pornind de la niște cuvinte sau fragmente de cuvinte latinești. Guido d'Arezzo a luat textul latin al unui imn religios închinat lui Ioan Botezătorul și l-a pus pe muzică, în așa fel încît melodia fiecărui vers să înceapă cu o treaptă mai sus decît versul precedent.

Primul vers al imnului începea cu cuvîntul latin *ut* (ca să); acesta a devenit numele notei de la începutul scării muzicale (înlocuit ulterior cu *do*).

Iată cu ce cuvinte începeau următoarele cinci rînduri ale textului:

resonare...
mira...
famuli...
solve...
labi...

Teoreticianul italian a tăiat prima silabă a acestor cuvinte și a numit cu ea sunetele care se succedau după *ut*: așa s-au născut *re, mi, fa, sol* și *la*. Al șaptelea vers cuprindea cuvintele

Sancte Iohannes

Îmbinînd literele inițiale ale acestor două cuvinte (*S* și *I*) Guido d'Arezzo a inventat numele ultimei note a scării muzicale, *si*.

Numele instrumentelor muzicale pun și ele probleme filologice variate. Unele sînt foarte vechi *(chitară, liră)*, altele sînt interesante prin schimbările fonetice datorate împrumutării de la un popor la altul:

în grecește *kymbalon*, în latinește *cymbalum*, în nemțește *zimbal*, în romînește *țambal*;

în grecește *kithara*, în latinește *cithara*, în nemțește *zither*, în romînește *țiteră*.

În sfîrșit, cîteva instrumente își datorează numele inventatorului lor: un fabricant de instrumente muzicale, *Sax* (1814—1894), a construit un fel de trompetă căreia contemporanii i-au zis „glasul lui Sax", împerechind numele de persoană cu cuvîntul grecesc *foné* (glas, sunet). Așa a luat naștere termenul *saxofon*.

Damian, inventatorul unui instrument muzical foarte bine cunoscut, *acordeonul*, a născocit termenul *akkordion*, care s-a răspîndit o dată cu obiectul pe care îl denumea.

Numele unor instrumente muzicale sînt „camuflate" în cuvinte care nu par să aibă legătură cu muzica.

Astfel, *tibia* însemna în latinește „fluier", dar primul lui sens a fost „os al piciorului". Numele instrumentului se datorește asemănării cu un os; romînii au procedat invers: au comparat osul piciorului cu același instrument muzical, de aici expresia *fluierul* piciorului. În terminologia anatomică și medicală, unul din oasele care leagă genunchiul cu laba piciorului a primit în secolul al XVI-lea numele de *tibia*. Dar povestea continuă...

Din latinește *tibia* a fost moștenit în franțuzește și evoluînd conform legilor fonetice a devenit *tige*, care înseamnă — tot printr-o comparație — „tub". Cu acest înțeles, cuvîntul a fost împrumutat de romîni și adaptat în forma *tijă*. Așadar, cînd anatomiștii studiază *tibia*, iar botaniștii și tehnicienii *tijele*, ei folosesc același cuvînt latin.

Tympanon era în grecește un fel de tobă; din cauza asemănării cu pielea tobei, anatomiștii secolului al XVI-lea vor numi *timpan* membrana urechii. Același cuvînt grecesc a fost împrumutat de slavi, de la care l-au împrumutat romînii, denumind toba *tîmpină*. Cuvîntul a ieșit de mult din uz, ca nume al tobei folosindu-se astăzi un cuvînt de origine maghiară. (*Tobă* provine din *dob*, de aceea romînii au spus mai întîi *dobă*, formă sub care întîlnim cuvîntul în scrieri mai vechi.) *Tîmpină* a fost uitat, dar continuă să existe în verbul *a întîmpina*, al cărui prim înțeles a fost „a ieși în calea cuiva cu tobe", adică a face o primire sărbătorească, triumfală.

În clasificarea instrumentelor muzicale una dintre categorii cuprinde pe cele prevăzute cu *coarde*. Cuvîntul are multe înțelesuri, destul de deosebite între ele, așa că ne putem întreba care este cel mai vechi și cum au derivat din el celelalte.

Funia folosită de alpiniști sau sfoara peste care sar copiii, strunele viorii, ramurile unui butuc de viță de vie — toate acestea se numesc la fel. Și să nu uităm că mai există *coardele vocale* și *coarda* din geometrie (segmentul de dreaptă care unește două puncte ale unei curbe).

Întrebarea este, aşadar: care au fost primele lucruri cărora li s-a aplicat denumirea de *coardă*? La drept vorbind... nici unul din cele înşirate mai sus; dintre ele prioritatea o au strunele. Puţină istorie a muzicii, dar mai ales puţină istorie a cuvîntului *coardă*, şi totul se va lămuri.

Punctul de plecare îl aflăm în cuvîntul grecesc vechi *khordé* (intestin, maţ). Din pricină că materialul din care se confecţionau strunele instrumentelor muzicale ale grecilor (de pildă lira, chitara ş.a.) erau intestine de animale, numele acestora (*khordé*) a căpătat şi sensul de „coardă a unui instrument muzical". Cu ambele sensuri (anatomic şi muzical) *khordé* trece în limba latină (*chorda*), de unde a fost împrumutat de limbile moderne, devenind în romîneşte *coardă*. Denumirea există şi astăzi, dar nu ne interesează dacă strunele sînt făcute din intestine sau din metal.

Celelalte înţelesuri ale lui *coardă* se datoresc asemănării dintre strune şi diferitele obiecte în formă de fir, mai gros sau mai subţire.

În ceea ce priveşte *coardele* vocale — care totuşi nu seamănă de loc cu nişte fire! — denumirea se justifică mai degrabă prin funcţionarea şi rolul lor, comparabile cu acelea ale unor coarde muzicale.

Arte plastice

Să pătrundem mai întîi în atelierul unui pictor. Cuvîntul *atelier*, prin originea sa, nu are de fapt nimic comun cu pictura. Afirmaţia desigur nu va surprinde, deoarece se ştie că termenul nostru e aplicat încăperilor în care se desfăşoară activităţi variate („o muncă meşteşugărească sau industrială organizată" — cum scrie *Dicţionarul limbii romîne moderne*). *Atelier* s-a format în limba franceză de la *attelle*, care înseamnă *surcea*. Deducem de aici

că accepţia iniţială a fost „încăpere cu resturi, bucăţele de lemn", adică „atelier de tîmplărie"; modificarea semantică ulterioară intră în categoria lărgirii sensului.

Suportul de lemn pe care pictorul fixează pînza în timpul lucrului se numeşte *şevalet*, o denumire care dovedeşte, ca atîtea altele, o oarecare doză de fantezie din partea creatorilor ei. Într-adevăr, sensul originar este „căluţ" şi îl găsim tot în franţuzeşte: *chevalet* este diminutivul lui *cheval* (cal), legătura dintre cele două cuvinte fiind evidentă atît în scriere, cît şi în pronunţare.

Unul dintre cele mai cunoscute genuri de pictură este *peisajul*, cuvînt la baza căruia se află substantivul latin *pagus* (sat) şi care este înrudit cu termenul romînesc *păgîn*, deşi între *peisaj* şi *păgîn* nu putem face astăzi nici o apropiere semantică.

Aşadar, investigaţia noastră etimologică trebuie să pornească de la *pagus*, numele latin al satului. Locuitorii lui, sătenii, se numeau *pagani* (raportul dintre *pagus* şi *pagani* era identic cu cel dintre *sat* şi *săteni*). În Imperiul Roman, creştinismul s-a răspîndit mai întîi în oraşe, ţăranii rămînînd încă multă vreme la religia veche, politeistă. De aceea, noţiunile de „locuitor de la ţară" şi „adept al vechii religii" aproape că se confundau. Urmarea a fost că exprimarea lor a devenit identică (*paganus*). Cuvîntul a fost moştenit de limba romînă numai cu sensul religios, iar sunetele componente s-au schimbat conform legilor fonetice (în loc de *paganus* spunem astăzi *păgîn*).

Paganus n-a fost însă singurul derivat al lui *pagus*. Teritoriul rural al unei astfel de aşezări omeneşti s-a numit *ager pagensis* (*ager* = ogor, *pagensis* = al satului) sau, mai pe scurt, *pagensis*, care a devenit în franceză *pays*. În această limbă, sensul iniţial se păstrează alături de sensul nou, lărgit, de „regiune", „ţară": *mon pays* înseamnă atît „satul meu", cît şi „ţara mea". De la *pays* s-a format derivatul *paysage* „regiune", cuvînt care în secolul al

XVI-lea şi-a limitat sensul la „regiune aşa cum apare în ochii artistului, colţ de natură aşa cum îl vede un pictor". *Paysage* a fost împrumutat de limba romînă şi îl scriem *peisaj.*

Alături de pictorii peisagişti există alţii care cultivă genul *miniaturilor* (picturi de dimensiuni reduse, lucrate cu finețe şi minuţiozitate). Cuvîntul s-a format în limba italiană, avînd la bază numele oxidului de plumb (*minio,* în romîneşte *miniu*). Miniatura era un desen în care se folosea mult o culoare roşie preparată din miniu. Manuscrisele bizantine din secolele la XIV-lea — al XV-lea sînt frumos ornamentate cu astfel de desene, pe care încep să le imite şi graficieni din alte ţări europene. Legătura cu vechiul înţeles s-a pierdut de mult, astfel că pentru noi miniaturile nu mai sînt desene colorate cu oxid de plumb şi nu mai e obligatoriu nici măcar să fie desene! Esenţiale pentru o miniatură sînt acum noţiunile de micime şi finețe a execuţiei.

Trecînd acum la sculptură, vom prezenta etimologia cuvîntului *bust.* Dacă cititorul nostru nu se aştepta ca filologii să descopere o legătură între *peisaj* şi *păgîn,* el va fi şi mai surprins să afle că *bust* este înrudit cu *combustibil.* E adevărat, grupul de sunete *bust* apare în ambele cuvinte, dar sensul?!

Bustum însemna în latineşte „ars", iar combustibilele noastre a r d; aici legătura n-are nevoie de explicaţii. Folosit în îmbinări ca *corpus bustum* (corp ars), *cadaver bustum* (cadavru ars), *bustum* a preluat sensul expresiei întregi, ajungînd o denumire a corpurilor supuse incinerării. Romanii obişnuiau să pună pe morminte chipul cioplit în piatră al decedatului, astfel că *bustum* (cadavru ars) a căpătat sensul de „statuetă pusă pe un monument funerar". Aceste opere sculpturale ale romanilor reprezentau numai partea superioară a corpului, şi tocmai aşa arată şi busturile din sculptura modernă, deosebirea constînd însă în faptul că ele nu se mai

așază pe morminte și nici măcar nu trebuie să înfățișeze pe cineva care nu mai este în viață.

Și pentru că vorbim de sculptură și de antichitate, trecem la etimologia cuvîntului *mausoleu*.

În Asia Mică, și anume în orașul Halicarnas din țara numită în antichitate Caria, se ridica pe vremuri un monument funerar impunător, înalt de 42 de metri. În partea de sus, monumentul se termina cu o piramidă, în vîrful căreia străjuia statuia unui rege. Construcția aceasta a fost terminată în anul 352 înaintea erei noastre, la porunca reginei Artemisia, pentru a eterniza amintirea soțului ei, *Mausolos*. Prin dimensiunile sale neobișnuite, ca și prin frumusețea sculpturilor care îl împodobeau, mormîntul lui Mausolos a ajuns repede celebru, devenind prototipul de construcție funerară, uriașă închinată unui personaj ilustru. Cei vechi îl numărau printre cele șapte minuni ale lumii.

Și ce a rămas din această minune? În afară de cîteva fragmente de sculpturi conservate la „British Museum" din Londra — doar un cuvînt: *mausoleu*. De la „mormînt al lui Mausolos" la „monument funerar ridicat în cinstea unei (sau unor) personalități istorice", *mausoleu* și-a lărgit sensul. Și de data aceasta lărgirea s-a făcut cu prețul uitării sensului vechi, limitat la o anumită persoană. Într-adevăr, cine își mai amintește de regele antic Mausolos cînd aude sau folosește cuvîntul *mausoleu*?

Literatură

Împărțirea cea mai simplă a operelor literare, bazată pe formă, este aceea în scrieri în *versuri* și scrieri în *proză*.

Vers și *proză* sînt două cuvinte latinești, care inițial nu aveau nici o legătură cu creațiile artistice, deoarece s-au născut într-o vreme cînd poporul ro-

man nu cunoștea nici scrierea și cu atît mai puțin literatura scrisă.

Vers provine din *versus* care însemna „obiect întors, răsturnat". (În legătură cu acest înțeles putem cita cuvintele romînești *a inversa* „a întoarce pe dos, a răsturna" și *invers*.) Unul dintre cele mai vechi sensuri ale lui *versus* a fost și „brazdă", care este, după cum se știe, o fîșie de pămînt răsturnată cu plugul. Dar brazda are forma unei linii drepte, a unui rînd, și, prin comparație cu ea, s-au numit *versus* rîndurile așezate unul sub altul ale unei poezii.

Primul sistem de a așterne versurile în scris avea o caracteristică foarte ciudată: primul vers se scria de la stînga la dreapta, al doilea de la dreapta la stînga, al treilea iarăși de la stînga la dreapta și așa mai departe pînă la sfîrșit. (Asemănarea cu mersul plugului cînd brăzdează un ogor este evidentă.)

Știm din literatura modernă că ordinea cuvintelor într-o poezie este adesea diferită de aceea a prozei, mai apropiată din acest punct de vedere de limba vorbită. Exprimarea prozaică este mai simplă, fără atîtea întortocheri, datorate adesea exigențelor ritmului. Observația e valabilă și pentru literatura latină, astfel că romanii au considerat proza un fel de a scrie „fără înconjur, în linie dreaptă, simplu". Toate aceste însușiri erau exprimate prin adjectivul *prosus*, iar scrierile care prezentau calitățile amintite au primit numele de *prosa*.

O legătură cu antichitatea latină ne-o sugerează genul literar al romanului: *roman* este și poporul Italiei de acum două milenii, dar *roman* este și numele unei scrieri epice de proporții mari. Rostirea coincide total, dar sensurile contrastează prea mult ca să nu deștepte neîncrederea în apropierea pe care am presupus-o. Care să fie adevărul? Sînt într-adevăr înrudite cuvintele acestea pronunțate la fel, sau similitudinea e rodul hazardului, care a creat destule perechi de omonime, discutate în car-

tea aceasta la momentul potrivit? Dar să dăm cuvîntul filologilor.

În Franța, ca și în celelalte provincii ale imperiului, limba latină s-a transformat neîncetat, îndepărtîndu-se de felul cum o vorbeau Cicero, Caesar și contemporanii lor. În secolul al IX-lea e.n., limba aceasta — adică, de fapt, franceza cea mai veche — purta numele de *lingua romana rustica*, adică „limba romană țărănească, populară", pentru a nu se confunda cu *lingua latina*. Diferența dintre limbile „romană" (veche franceză) și latină ajunsese atît de mare în această epocă, încît la 813, hotărîrea *Conciliului de la Tours* cerea preoților să-și traducă predicile din latină în romană (ca să poată fi înțelese de credincioși).

După aceea a fost numită *romană* nu numai vechea limbă franceză, dar și orice scriere, în proză sau versuri, redactată în această limbă; sensul se îngustează treptat, limitîndu-se mai întîi la scrierile în proză și apoi la un anumit gen de proză (epică, de mari proporții). Imitînd denumirea franceză, și alte popoare au adoptat termenul *roman*, neglijînd faptul că *roman* însemna de fapt „vechi francez, scris în limba veche franceză".

Termenii referitori la teatru, la operele dramatice, sînt purtătorii unor informații interesante despre epoci istorice vechi sau foarte vechi.

Ar crede cineva că *pantalonii* au vreo legătură cu istoria teatrului? Se va vedea imediat că da. În comediile populare italiene (*commedia dell'Arte*) apărea frecvent un personaj numit Pantaleone, caracterizat prin pantalonii săi lungi și largi. Numele eroului comic a devenit cu timpul numele unui articol de îmbrăcăminte — pantalonul.

La curțile domnitorilor noștri erau foarte apreciați niște bufoni sau măscărici pe care poporul îi numea cu cuvîntul auzit de la turci *karagöz* (om cu față neagră). Prin adaptarea pronunțării, *karagöz* s-a schimbat în *caraghios*, iar sensul s-a desprins

de lumea teatrului, a comediei turcești, în care *karagöz*-ii erau personaje de o mare popularitate.

Dar terminologia teatrală este bazată mai ales pe cuvinte care evocă marea înflorire a genului dramatic în vechea Eladă. Dintre acești termeni unii au depășit sfera preocupărilor literare.

Pe solul Greciei antice înflorea acum mai bine de două mii cinci sute de ani genul literar numit *ditiramb* — un fel de poem în care se povestea o legendă mitologică, scopul fiind de ordin religios, și anume proslăvirea zeului Dionysos. Acest caracter de imn de slavă explică folosirea actuală a cuvîntului *ditiramb*, ca expresie a unor laude entuziaste (eventual exagerate) la adresa cuiva; se vorbește și de discursuri *ditirambice*.

Ditirambii antichității erau interpretați de un ansamblu de persoane (*corul*, pe grecește *khoros*), care cîntau și dansau. Pentru a face reprezentația mai captivantă, mai sugestivă, autorii au introdus o inovație: au înlocuit povestirea monotonă a corului cu un dialog între cor și un solist, care simboliza pe eroul legendei respective.

Acesta a fost germenele din care s-a dezvoltat tragedia greacă în secolul al V-lea î. e. n., așa cum o cunoaștem din operele lui Eschil, Sofocle și Euripide. Dar — ceea ce pare mai puțin firesc — tot acesta a fost și momentul nașterii cuvîntului *ipocrit*. Într-adevăr, solistul ditirambului, cel care dialoga cu corul, se numea *hypokrites*, cuvînt din care provine *ipocrit* din romînește. Denumirea greacă este foarte logică, *hypokrites* însemnînd „cel care răspunde" (corului), dar cum ajungem de aici la „fățarnic, prefăcut", adică la accepția lui *ipocrit*? Evoluția sensului nu e totuși prea complicată: solistul de care vorbim era un actor; el exprima gînduri și sentimente care nu erau ale lui — deci se prefăcea. În definitiv, nu spunem și noi cîteodată despre un ipocrit că... joacă teatru?

Dar să trecem la alte cuvinte, care prin istoria lor se referă la teatrul antic.

Corul, la început elementul esenţial al tragediilor, era compus din douăsprezece, apoi din cincisprezece persoane şi avea un conducător numit *corifeu.* În mod figurat, cuvîntul e folosit azi cu înţelesul de „persoană cu rol conducător într-un domeniu de activitate, fruntaş, căpătenie".

Rolul corului a rămas important în tot secolul al V-lea, dar factorul esenţial al spectacolului devin actorii (toţi bărbaţi). La început a fost unul, dar curînd numărul lor s-a ridicat la doi şi apoi la trei. Acţiunea era astfel condusă încît, deşi piesa avea mai mult de trei personaje, în scenă nu se aflau niciodată mai mult de trei, ceea ce înseamnă că în aceeaşi tragedie, acelaşi actor juca două, trei roluri. Actorul care interpreta rolul principal se numea *protagonistes* (derivat de la cuvintele greceşti care însemnau „primul" — *protos* — şi „persoană care luptă, acţionează" — *agonistes*). Termenul se foloseşte şi în teatrul modern (*protagonist*), în schimb numele celorlalţi doi actori *deuteragonistes* şi *tritagonistes* au fost date uitării.

Tragedia greacă nu era împărţită în acte, ci în: a) *prolog,* în care publicul era informat, pus la curent, cu ceea ce avea să se întîmple, b) părţi interpretate de cor şi c) pasaje jucate de actori, care conţineau acţiunea propriu-zisă (părţile corale fiind un comentariu al acestei acţiuni) şi care corespund întrucîtva actelor din teatrul modern. Aceste „acte" erau denumite *epeisodion,* adică parte intercalată între două intrări ale corului („intrare" se spunea *eisodos*). Din *epeisodion* se trage cuvîntul nostru *episod,* care înseamnă „fragment, parte din acţiunea unei opere literare" (mai mult epice decît dramatice).

De la Eschil datează obiceiul de a prezenta într-un singur spectacol o *trilogie,* adică un grup de trei tragedii a căror acţiune se continuă din una într-alta. Autorii dramatici moderni nu prea mai scriu trilogii, în schimb romancierii publică scrieri vaste, împărţite în trei volume, pe care le numim, prin

comparație, tot *trilogii*; de exemplu, trilogia lui Mihail Sadoveanu intitulată *Frații Jderi.*

Prin originea sa, tragedia greacă era o manifestare religioasă, închinată zeului Dionysos; cu vremea ea s-a depărtat de cult, alegîndu-și subiectele din trecutul legendar al Greciei, din care se inspirase și Homer. Una din aceste teme, care îi apropie pe tragicii greci de epopeile homerice, este războiul troian. De altfel, Eschil însuși își numește opera „firimituri de la marele ospăț al lui Homer". Pierderea caracterului pur religios e dovedită și de schimbarea locului reprezentațiilor. De unde inițial spectacolele erau jucate la templul lui Dionysos, publicul fiind așezat pe pantele din jurul lui, s-a trecut ulterior la construirea unor localuri speciale, adică a *teatrelor. Teatru* provine din grecescul *theatron* (loc unde te duci să privești).

Scenă se trage din cuvîntul *skene* care însemna de fapt „cort". Cortul acesta era o instalație foarte rudimentară, aflată pe vremea aceea în spatele scenei propriu-zise, pe care se desfășura acțiunea pieselor. El ar corespunde mai degrabă culiselor din teatrele actuale.

În mijlocul unui teatru grec, așezat în aer liber, se afla un spațiu circular numit *orkhestra* în care cînta și dansa corul, alături de actori. (Ceva mai tîrziu, cînd actorii au devenit elementul esențial al dramei, ei s-au separat de cor, jucînd pe o estradă, corespunzătoare scenei de azi.) Cuvîntul *orkhestra* însemna la origine „loc unde se dansează", folosirea lui în teatru subliniind importanța dansului în manifestările corului, care era, de fapt, și cor propriu-zis și balet. De altfel, și termenul modern *coregrafie* (arta dansului, a baletului) e format tot de la numele corului antic, așa cum o dovedesc cele trei sunete (*cor*) de la început. Sensul actual al cuvîntului *orchestră* nu ne face să bănuim că e urmașul lui *orkhestra.*

Așadar, în teatrul grecesc antic dansul avea un rol deosebit de important; legătura dintre text și

dans e amintită şi de cuvîntul *strofă*, care azi înseamnă parte a unei poezii. Strofă a avut la început înţelesul de „întoarcere“ şi se referea la anumite mişcări ale corului. Dansînd, corul se deplasa dintr-o parte în alta a orchestrei (în sensul grecesc vechi al cuvîntului); cînd ajungeau la fiecare extremitate a ei, dansatorii se întorceau. Textul cîntat între două „întoarceri“ de acest fel se numea *strophe* şi constituia din punct de vedere coregrafic o unitate.

ÎNCHEIERE

Credinţe, superstiţii vechi. Din istoria veche a Romei şi a Eladei. Ecouri medievale. Din istoria ştiinţelor şi a artelor... Am trecut cu repeziciune de la un domeniu de activitate la altul, de la o epocă istorică veche la una modernă, de la un continent la altul. Spicuind din bogatul material oferit de etimologia cuvintelor româneşti, am văzut că descoperirea locului de naştere a cuvintelor, a înţelesurilor vechi, precum şi explicarea schimbărilor semantice, — toate acestea prezintă interes nu numai pentru specialiştii în studiul limbii, ci şi pentru oricine se simte atras de istoria culturii materiale şi spirituale.

Această „poveste a vorbelor", aşa cum am prezentat-o aici, a avut prin firea lucrurilor un caracter fragmentar: în fond, fiecare cuvînt are povestea lui. Chiar legînd între ele mai multe astfel de „istorioare", pe baza unor însuşiri comune, am obţinut tot o sumă de imagini parţiale, din care mintea noastră trebuie să reconstituie întregul, adăugînd firesc informaţii luate din toate sursele, nu numai din cele filologice. S-a văzut că sunetele şi sensurile se schimbă, cuvintele circulă, trecînd de la un popor la altul; reconstituirea unei evoluţii semantice, legarea unui cuvînt de un anumit aspect din realitatea obiectivă, mai veche sau mai nouă, se izbeşte de dificultăţi, dintre care unele au rămas încă neînvinse. Continuarea cercetărilor etimologice va scoate, desigur, la iveală şi alte aspecte din is-

toria culturii, astăzi cunoscute puţin sau de loc. În învelişul lor strîmt, cuvintele închid o bogăţie neaşteptată de informaţii, la descifrarea cărora filologii au trudit şi trudesc mult, dar sîntem încredinţaţi că nu zadarnic.

BIBLIOGRAFIE*

Finuța Asan, *Observații cu privire la omonime*, din culegerea „Probleme de lingvistică generală", vol. II, București, 1960, p. 113—124.

Adolf Bach, *Deutsche Namenkunde, Die deutschen Personennamen*, ed. a II-a, Heidelberg, 1952.

A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1929. (A fost folosită pentru traducerea tuturor cuvintelor grecești vechi.)

Charles Bally, *Le langage et la vie*, Paris, 1926.

V. Bănățeanu, *Utopie*, articol publicat în „Cum vorbim" I (1949), nr. 6, p. 8—9.

Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique* (Étude sur l'histoire des sens et des mots), Copenhague—București, 1948.

R. A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, traducere din limba rusă de Gh. Mihăilă, București, 1961.

I. A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne*. Elementele latine, București, 1907.

B. Cazacu, *Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale*, articol publicat în „Studii și cercetări lingvistice" IV (1953), p. 99—136.

N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, București, 1963.

Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea, vol. I, culegere publicată de Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R., București, 1956.

* Nu figurează în această listă dicționarele bilingve pe care le-am consultat pentru a da traducerea unor cuvinte străine. Dintre enciclopedii am citat aici numai pe cele folosite mai des.

Karel Čapek, *Război cu salamandrele. Hordubal.* Prefață de Ov. S. Crohmălniceanu, București, 1961. (Am folosit discuția referitoare la cuvîntul *robot*, prezentată în prefață.)

Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, tom. I—V, Paris, 1926.

Arsène Darmesteter, *La vie des mots* étudiée dans leurs significations, 15e édition, Paris, 1925.

Albert Dauzat, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1938.

A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*, Paris, 1951.

Albert Dauzat, *La vie du langage*, Évolutions des sens et des mots, 4e édition, Paris, 1929.

Ovid Densusianu, *Istoria limbii romîne*. Vol. I (Originile) și Vol. II (Secolul al XVI-lea). Ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961.

Louis Deroy, *L'emprunt linguistique*, Paris, 1956.

Paula Diaconescu, *Omonimia și polisemia*, din culegerea „Probleme de lingvistică generală", vol. I, București, 1959, p. 133—154.

Dictionnaire encyclopédique (Quillet), *publié sous la direction* de Raoul Mortier, tom. I—VI, Paris, 1935.

Dicționar enciclopedic romîn. Vol. I (literele A-C), București, 1962.

Dicționarul limbii romîne literare contemporane, editat de Academia R.P.R., Vol. I (literele A-C), Vol. II (literele D-L), Vol. III (M-R) și Vol. IV (S-Z), București, 1955—1957. (Din această lucrare au fost reproduse o serie de citate din literatura beletristică care lămuresc înțelesul vechi sau nou al unor cuvinte.)

Dicționarul limbii romîne moderne, publicat de Institutul de lingvistică din București al Academiei R.P.R., București, 1958. (Din această lucrare au fost reproduse numeroase definiții ale cuvintelor, precum și explicarea unor expresii.)

A. Doljanski, *Mic dicționar muzical*, traducere din limba rusă de R. Donici, București, 1960.

VI. Drimba, *Note etimologice*, în „Limba romînă" XIII (1964), nr. 1, p. 79—80.

A. Ernout şi A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine.* Histoire des mots, IVe édition, Paris, 1959.

Octavian Gheorghiu, *Istoria teatrului universal*, Bucureşti, 1957.

G. Gougenheim, *Les mots français dans l'histoire et dans la vie*, Paris, 1962.

Al. Graur, *Etimologii romîneşti*, Bucureşti, 1963.

Al. Graur, *Fondul principal al limbii romîne*, Bucureşti, 1957.

Al. Graur, *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, Bucureşti, 1960.

Al. Graur şi colab., *Introducere în lingvistică*, Bucureşti, 1958.

Th. Hristea, *Probleme de etimologie în „Dicţionarul limbii romîne moderne"*, articol publicat în „Studii şi cercetări lingvistice", XI (1960), fasc. 2, p. 235—258.

Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană* (Manual pentru instituţiile de învăţămînt superior), Bucureşti, 1954.

Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică.* Evoluţie — Curente — Metode, Bucureşti, 1962.

Iorgu Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944.

Iorgu Iordan, *Toponimia romînească*, Bucureşti, 1963.

Indreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie elaborat de Institutul de lingvistică din Bucureşti al Academiei R.P.R., Bucureşti, 1960. (În stabilirea caracterului corect, literar, respectiv greşit, neliterar, al formelor sub care circulă cuvintele romîneşti am ţinut seama de prevederile şi recomandările acestui „Îndreptar".)

A. Juret, *Les idées et les mots*, Paris, 1960.

L. Quicherat şi A. Daveluy, *Dictionnaire latin-français*, Paris, a LV-a ediţie. (Traducerea cuvintelor latine a fost controlată după acest dicţionar.)

Larousse du XXe siècle en six volumes, publié sous la direction de Paul Augé, tom. I—VI + supplément, Paris, 1928—1953.

E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, édition intégrale, tom. 1—7, Paris, 1958—1960.

Fl. Marcu şi C. Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, 1961.

N. A. Maşchin, *Istoria Romei antice*, trad. de Ion Parocescu şi Anton Herescu, Bucureşti, 1951.

Gh. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, Bucureşti, 1960.

Gh. Mihăilă, *Unele probleme de semantică a celor mai vechi împrumuturi sud-slave în limba romînă*, articol publicat în „Studii şi cercetări lingvistice" IX (1958), fasc. 3, p. 351—378.

R. Ocheşeanu, L. Macarie, S. Stati şi N. Stefănescu, *Dicţionar latin-romîn*. Bucureşti, 1962.

S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sparache*, I. Leteinisches Element, Heidelberg, 1905.

Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, Vol. I (Limba latină), ed. a III-a, Bucureşti 1960; Vol. II (Limbile balcanice), ed. a III-a, Bucureşti, 1962; Vol. III (Limbile slave meridionale, sec. VI-XII), ed. a IV-a, Bucureşti, 1962.

Al. Rosetti, *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Bucureşti, 1956.

Al. Rosetti şi B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare*, Vol. I (De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea), Bucureşti, 1961.

I. Rizescu, *Contribuţii la studiul calculul lingvistic*, Bucureşti, 1958.

I. I. Russu, *Seirenes*, articol publicat în „Studii clasice" IV (1962), p. 319—332.

August Scriban, *Dicţionaru limbii romîneşti*, Iaşi, 1939.

Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei romîne*, vol. II şi II_2, Bucureşti, 1900.

Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei romîne*. Studie istorice despre transiţiunea sensurilor. Bucureşti, 1887.

Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*. Introduzione alla filologia romanza. Terza edizione, Bologna, 1951.

Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*. Traducere, întroducere şi note de Gh. Tohăneanu, Bucureşti, 1961. (Utilizată pentru istoricul calendarului roman.)

Tragicii greci. Antologie. Studiu introductiv şi comentarii de D. M. Pippidi, Bucureşti, 1958. (Am utilizat informaţiile din studiul introductiv referitoare la tragedia greacă şi la condiţiile reprezentării spectacolelor în Grecia antică.)

S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berne, 1952.

Stephen Ullmann, *The Principles of Semantics*, Glasgow, 1951.

J. Vendryes, *Le langage.* Introduction linguistique à l'histoire, Paris, 1921.

A. Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch, 3* Auflage, vol. I (literele A-L), Heidelberg, 1938; vol.II (literele M-Z), Heidelberg, 1954.

Fr. Wolf, *Lebendiges Latein.* Fachausdrücke, Lehn- und Fremdwörter lateinischer Herkunft, Berlin, 1960.

INDICE DE CUVINTE

A. Cuvinte romînești

abataj 32
a abate 100
abreviere 103
abur 31
academie 162—163
acordeon 62, 165
acrobat 54
acru 16
activ 101
acvilin 160
administrație 32
Adolf 58
adora 69
adorabil 69
adorare 69
adorat 69
adorator 69
adorație 69
afară 52
ageamiu 92
aghios 35
a agonisi 39—40
a agoniza 39—40
agreabil 31
agricol 41
agricultură 41
agrimensură 41
agronom 41
agrotehnică 41
agru 42
aici 72
ainte 51
albastri 82
albaștri 82
Albert 130
album 134
alchimie 154
alchimist 154
alcool 43, 155
Alexandru 129
alfabet 32
alfavita 32
algebră 43
almanah 43
alt 21
altruism 63
altruist 63
ametist 127
amin 43
amiral 59
amoniac 122
amper 62
anale 56
analiză 32
Andrei 129
anemonă 127
Angela 129
Anghel 129
Anghelina 129
apartament 139—140
aprolacta 61
aprozar 61
a apuca 30
a ara 30
aramă 109
arăpesc 32

arde 10—11
arenă 41
aresta 32
arestui 32
argument 32
arie 16, 31
arină 41
aritmetică 150
artilerie 32
astăzi 50
astrahan 162
a asuda 14
aşa 52
Atanase 129
atelier 167
a atîrna 158—159
atlas 121
atom 117—118
augur 125
August 129
august 137
auspiciu 125
autobuz 24
automobil 65
a auzi 20, 72
aversă 59
azbest 127
azot 154
azur 43

bacterie 32
balanţă 151
banal 139
banană 43
barbar 149
bareliev 32
barză 31
bască 24
baschet 31
a batjocori 50
bazaconie 54—55
bazar 43
bărbat 30, 82
bătrîn 37
bezea 44—45
bezmetic 54—56
beznă 54—55
bicicletă 65
bigot 57
bilanţ 151
bilunar 151
bine 72
binoclu 151
biologie 32
biped 151
biplan 151
birou 74, 84—85
bis 150—151
biscuit 24
bivalent 151
bleu 75
bleumarin 75
a bobina 67
Bogdan 130
boicot 113
a boicota 113
bonjurism 144
bonjurist 144
boston 87
branşă 96
brav 149
bravo 149
Breaza 159
brevet 103
briceag 76
brici 76
brişcă 76
brîncă 96
a se bronza 154
Bucegi 159
bucluc 99
Bucovina 159
buget 49
bulevard 140
bumerang 43
bursă 111
burtăverde 146
burtăverzime 146
bust 169
buton 157

cambrioletă 160—161
cacao 43
cadou 14
cadran 83—84
cal 30
calcul 150
a calcula 67
calendar 134

calitate 32
calpac 34
camaraderesc 69
camaradereşte 69
camaraderie 69
cameră 14
canar 161
candid 132
candidat 102, 132—133
cangur 43
canibal 43, 148
canţiler 32
cap 30
capitală 24
capriciu 160—161
car 20
caracter 97—98
a caracteriza 32
caraghios 172—173
carantină 153
caravană 43
cardaş 78
carte 101
casă 30, 67
castaniu 156
cavalerie 32
a călători 33
călimară 143
cămăraş 33
căniţă 143
cărdăşie 78
căsuţă 67
ceas 12, 77
ceasornic 12, 77
Centrofarm 61
cer 16
cerc 107
a cere 16
cereale 123
cerneală 92
cernit 92
cheie 85
chenzină 153
chiar dacă 15
chiară 80
chimono 43
chioară 80
chior 31
chit 17
chitară 165
chiulasă 74
chiuvetă 74
ciarlatanie 33
ciclon 63
cifră 43, 46—48
cincinal 150
cincizeci 51
cinematograf 65
cinzeci 51
ciocolată 43
circ 107
cişmea 74
a citi 31, 67
ciuboţica-cucului 13
cîine 30
cîinesc 160
cîrd 78
cîrdăşie 78
clas 32
clasă 32, 133
clasificare 33
classificăciune 33
clor 154
clucer 33
coafor 75
coardă 166—167
cobalt 155—156
cobra 109
cochet 160—161
codobatură 51, 52
codobelc 51
cohortă 86
cojocar 18
colhoz 61
colibri 43
combainâ 32
combinat 32
combustibil 169
comcar 61
cometă 107
comis 33
comitet 32
comsomol 61
comunist 32
concluzie 33
conchisiune 33
condei 143
Constantin 129
constituţie 32
conte 138
a contempla 125
contingent 15

convoliu 32
copt 73
cor 173
coregrafie 175
corifeu 174
corsar 44
coulomb 62
cravată 147—148
croat 148
crud 97
crunt 96—97
a se crunta 97
cualitate 32
cucuruz 22
a cugeta 14
a cumpăra 30
cupru 25
curte 30, 85—86

daltă 74
daltonism 62
daltonist 62
dambla 128
dar 14
dănăoară 53
de 73
de pre cum 15
decan 152
decembrie 135, 152
deci 51
a decima 152
decît 15, 50
decovil 111
defect 15
a delapida 95
democrație 32
demonstrație 33
demustrăciune 33
a deosebi 12
a desface 75
a despica 125
a descinde 41
a deșidera 42
a deșira 20
a distinge 12
deunăzi 50
dezastru 127
deziderat 41
a diferenția 12
a diminua 102
diminutiv 102
dinar 152
Diogene 130
direct 37
a dirija 31
discuție 31
ditiramb 173
ditirambic 173
Dîmbovița 91
do 164
Dobre 130
a dormi 30
Dorna 36
dornă 36
douăsprezece 21
douăzeci 21
draconic 132
drag 20, 31
dragoman 33
drept 37
droaie 31
a drumeți 14
dumbravă 91
Dumitru 130
dumneata 51
dumneavoastră 51
duoden 152—153
duodenal 152—153
dușman 31
duzină 153

echilateral 64
ecou 121
a edita 31, 67
editare 67
editor 67
editură 67
electrotehnică 64
elixir 155
elocvent 15
Emanuel 130
eminamente 31
emisferă 151
episod 174
eram 73
Ernest 130
examen 95
experiență 32
experiință 32

fa 164—165
a face 75
facere 73
faianţă 87
fanatic 126
farad 62
farfurie 147—148
fată 82
faţă 30
faur 136
fazan 161—162
a făgădui 31
făt 18—19
Făt-frumos 18
a făta 19
făurar 136
feată 82
februarie 136
fecior 19
felin 160
femeie 30
fereastră 30
feregea 34
fermenea 34
feroviar 154
fes 43, 87
fetus 19
ficat 26
fiindcă 50
fildeş 59
filigram 78
fistic 156
fişic 74, 107
fitopatologie 64
fiu 72
a se fîstîci 156
a flecări 12
floare 30
floarea-soarelui 13
fluid 128
fluviu 128
flux 128
foc 30
fotografie 64
fotosensibil 65
fox-trot 108
franc 147
francheţe 147
frate 30
fript 73
fruct 69
fructar 69
fructărie 69
fructieră 69
frupt 69
furnicar 160

Gabriel 130
gamă 164
garoafă 48
gaz 63
gazetă 144
geamandan 74
geambaş 59
geniu 126
Genoveva 58, 130
genunchi 102
gheişă 43
ghilimele 112
ghilotină 110
ghindă 36
ghiol 75
ghivetă 74
gînd 14, 31
a gîndi 14
glandă 36
gloabă 141
gol 13, 17, 31
gostat 60
grăitor 15
greblă 85
grevă 145
Grigore 129
grîu 30
grup 31
gugiuman 34
guvern 131
a guverna 131

Hades 39
hamac 43
harachiri 43
haracteriza 32
haram 34—35
havaiană 87
hazna 89
hemiplegie 151
herculean 124
hidrobuz 25
hidrogen 154
himeră 118—119

himeric 118—119
Hîrşova 160
holercă 76
husar 44
Huşi 112

iad 39
ianuarie 135—136
iarbă 30
Iaşi 112
idiot 132
iminei 34
incandescenţă 132
inconsecinţă 33
inconsecvenţă 33
independent 33
independinte 33
infanterie 32
a influenţa 12, 14, 128
influenţă 128
inimă 72
inteligenţă 33
intelligînţă 33
a intra 30
invers 171
a inversa 171
a investi 41
ipocrit 173
Iprochim 61
Ipromet 61
a iscăli 143
a iubi 31
iulie 135

împăienjenit 160
a se împăuna 160
înainte 51
înalt 21
a încinde 17
a încinge 17
încît 50
a se încrunta 97
a se îndărătnici 15
îndemînă 50
a îndrăzni 20
a înrîuri 12, 14
a înşela 21
a înşeua 21
a întîmpina 166
a înţărca 106

a învesti 41
a se învesti 41

jale 74
jeep 61
jerseu 87
jir 93
joi 137
joule 62
jovial 124
a juca 100—101
judeţ 89
jurnal 144

la 164—165
labirint 120
lac 13, 15
laconian 147
laconic 147
ladă 102
lampagiu 70
lampant 70
lampă 70
lampion 70
a lansa 91
lapte 73
lădiţă 102
leafă 74
leat 15, 56
lebărvurşt 58
lefter 31
lege 89
lemn 89—90
letopiseţ 56
liceu 162—163
liliachiu 156
limbă 30, 88—89
lipsă 31
liră 165
lîngoare 78
locotenent-colonel 13
a locui 31
a lucra 30
Ludovic 130
lume 86
lumină 86
lună 30
lungoare 78
luni 137
lup 82

machetă 104—105
maestru 40
magazie 39
magazin 39, 49
magnolie 62
mai 16
maistor 40
maistru 40
mal 31
mandarină 108
manechin 103
mansardă 110
mapamond 45, 57
Marcel 129
mareşal 59
marfă 134
maro 156
marochinărie 87
marţi 137
marţial 123—124
masă 9—10, 30, 67, 82
materie 91
mausoleu 170
măiestru 40
mărunt 36
măsuţă 67
meandră 88
medelnicer 33
meduză 120
mere 22
meşter 40
metalon 32
metoadă 32
metodă 32
mi 164—165
miazăzi 52
microb 65
microbuz 25
miercuri 137
miere 22
Mihail 130
milă 153
miniatură 169
miniu 169
minut 36
a mînca 30
mînzeşte 160
moadă 32
mocasin 43
modă 32
monedă 123
monetar 123
monetărie 123
monopol 54
monovalent 65
Monteoru 103
monument 37
morfină 122
mormînt 37
mugur 31
mulaj 31
mulţam 52
a mulţămi 52
a mulţumi 51—52
muncă 31
muncel 103
munte 103
must 25
a mustra 94
muşat 36
muşchi 108
muştiuc 58, 74
muză 94
muzeu 94—95
muzică 94

nacelă 104—105
nai 122
nailon 64
narcisă 121
narghilea 157
navetă 104—105
Navrom 61
a năduşi 14
nea 14
nevastă 31
nicăieri 52
nichel 156
Nicolaie 129
nicotină 44
nimeni 54
nimic 52
a ninge 30
nisip 41
noapte 72
noi 22
noiembrie 135
noroc 127
nouă 21—22, 135
nucleu 103, 105
nutreţ 92

oază 43
obiect 32
a obosi 98
ochi 30, 85
octombrie 135
odaie 14, 31
odinioară 53
ofsaid 31
oftalmologie 64
oftică 14, 74
oget 32
ohm 62
olandă 87
olandină 87
oleacă 74
olimpian 118
olimpic 118
om 30
omăt 14
omnibuz 24
omuleț 102
opoziție 33
oppusăciune 33
a se opune 15
opt 73, 135
oraș 31, 85
Oraviţa 159
orb 106
orhestră 175
orfan 106
orgă 93
ornic 77
osînză 53, 72
otorinolaringologie 64
a se oțeli 154

pachebot 57
paisprezece 51
paişpe 51
pantalon 172
pantalonar 146
parapet 57
paravan 58
parcă 51
pardesiu 59
parter 58—59
pasăre 72, 91
patruped 150
patrusprezece 21, 51
păcurar 18, 19
pădure 83
păgîn 68, 72, 168
păgînătate 68
păgînesc 68
păgîneşte 68
a se păgîni 68
păgînime 68
păgînism 68
a pălăvrăgi 12
păpuşoi 22
păr 16, 160
pătlăgea 23, 157
pecuniar 133
a pedepsi 31
peisaj 168—169
peniță 143
perdea 67
perdeluță 67
pergament 143
pergamute 156—157
Periş 160
a peți 94
pian 28
piersică 25
pieton 138
pigmeu 148
pineză 74
pion 138
pioneză 74
pionier 138
pire(u) 74
pitar 33
piuneză 74
piureu 74
pîine 72
plăcintă 77—78
plicticos 69
plictiseală 69
a plictisi 69
plictisitor 69
a ploua 30
plug 31
plumburiu 154
plusvaloare 64
pluviometru 65
poală 152
podgorie 57
a pofti 74
policlinică 64
polip 64

politică 131
polo 43
pom 102
pomişor 102
portmoneu 123
portofei 32
portofel 32
portofoliu 45
porto-franco 147
porumb 22
porumbel 22
postelnic 33
pot 34
prăpastie 74
a se prăsi 160—161
prăsilă 161
Predeal 142
a prefera 31
a pregeta 72
prevăzător 67
a prevedea 67
prevedere 67
prietenesc 69
prietenește 69
prietenie 69
prin 52
priză 31
profan 126
a profana 126
proiect 33
project 33
prost 68
prostesc 68
prostește 68
a se prosti 68
prostie 68
prostime 68
prostovan 68
prostuț 68
protagonist 174
a protesta 31
proză 170—171
a publica 33
a publicarisi 33
a publicui 33
pufoaică 77
punci 152
punct 33
punt 33
pupăză 109
puzderie 158
rabin 43
radar 61
radiodifuziune 64
radiofonie 65
radiografie 65
radiologie 65
radioscopie 65
radiotehnică 65
Radu 130
raglan 112
raion 85, 107—108
Rarău 162
rareș 36
rasă 70
rasial 70
rasism 70
rasist 70
răboj 39
a răposa 37
răvaș 38—39
război 74
a răzbuna 140—141
răzeș 31
re 164—165
a rebobina 67
rebus 27
a recalcula 67
recipisă 27—28
a reciti 67
a recomanda 33
a recomandarisi 33
redingotă 57
a reedita 67
a reface 75
reflux 128
a se repauza 37
a revedea 67
a reveni 67
revoluție 32
Rîmnic 162
rîs 13,15
roază 33
Robert 130
robot 63
robotă 63
roboteală 63
a roboti 63
robust 157
rol 139

roman 171—172
roşie 23
roz 156
roză 33
rubrică 83
rupie 133
ruşine 156
rută 25

sadic 113
sadism 113
a saluta 37
sandviş 112
sare 73
sarică 147
sat 30,
savarină 112
saxofon 165
Sălaj 159
Sălişte 142
sărac 83
a săruta 37
săvai de 15
scară 73
scenă 175
schelet 33
scheletru 33
scop 33
scopos 33
a scrie 142
seamă 31
a semăna 16, 30
semicerc 152
semiconductor 152
semidoct 151
semiîntuneric 152
semilună 151
seminar 158
semioficial 152
septembrie 135
seri 147
sericicultură 147
seringă 122—123
sezon 91—92
sfanţ 31, 74
sfară 79—80
sfarog 79
a o sfecli 156
sfert 74
sfoară 79—80
si 164—165
Sibiu 159
silă 86
siluetă 111—112
sinistru 127
sinteză 32
sirenă 119
sită 74
sîmbure 31
Slatina 35
slatină 35
Slobozia 35
slobozie 35
smîntă 15
snob 61
soare 73, 85
sobar 18
socialism 32
societate 33
socol 162
Socola 162
sol 164—165
solfegiu 31, 57
somn 79
soră 30
sos 31, 91
soţietate 33
a spăla 30
a sporovăi 12
sticlă 67
sticluţă 67
stradă 25, 67
străduţă 67
strofă 176
sugativă 23
surtucar 145—146
sută 31

şaizeci 51
şampanie 88
şapte 135
şarlatanie 33
şasezeci 51
şcoală 163
a şerpui 160
şevalet 168
şofer 75
şperaclu 31, 58
şrapnel 111
Ştefan 129
şurub 74, 160—161

tabac 44
talaz 14
tandru 31
tare 30
teatru 175
telecomunicaţie 65
telefon 64
televiziune 65
temei 89
templu 124—125
tenis 49
Teodor 130
a tergiversa 53, 96
termometru 64
tibia 166
tijă 166
timp 12, 14
timpan 166
titan 118
titanic 118
tîmpină 166
tîmplar 124—125
tîmplă 124—125
tîrcoale 34—35
tîrn 158
Tîrnava 159
tîrnăcop 158—159
a tîrnui 158—159
toaletă 84
tobă 166
toxic 91
trabuc 107
a transpira 14
a trăncăni 12
treisprezece 21
treizeci 21
tribunal 73
tricolor 150, 152
trifazic 152
trilogie 174—175
triunghi 150, 152
trivial 152
troleibuz 24
tuberculoză 14
tuş 45
tutungiu 74

ţambal 165
ţap 31
ţifră 32
ţigară 108
ţiteră 165

unchi 30
unelte 51
unicelular 64
untdelemn 89—90
uragan 43
urangutan 43, 59
ureche 30, 102—103
utopie 65—66

vacă 30
val 14, 15
Valeriu 129
valma 34
vapor 27, 75
vapori 27
Vasile 129
varză 93
Vatra Dornei 36
văr 25
văzător 67
a vedea 67
vedere 67
veneric 124
venet 157
verde 93
vers 170—171
veşmînt 41
veteran 37
vileag 34—35
a vindeca 94
vineri 137
vinietă 104—105
violă 31
violet 156
vită 99
viticultură 64
vivisecţie 64
vizavi 59
Vîlcea 162
a vîna 67, 75
vînat 67, 75
vînătă 13, 157
vînătoare 67
vînător 67, 75
vînătoresc 67

vînătorește 67
vînătorime 67
vîslă 74
Vladislav 130
Vlașca 142
Vlăsia 142
voievod 56
voinic 68
voinicesc 68
voinicește 68
a se voinici 68
voinicie 68
voinicime 68
voinicos 68
voinicuț 68
volt 62
volum 143
vorbă 31, 74
Vrancea 162
a vrea 72
vreme 12, 14, 31
vulturesc 160

zahăr 31, 45—46
zăpadă 12, 14
a zbura 72
zece 135
zecime 150
zero 46—48
zgîrcit 98—99
ziar 144
ziler 77
zlotaș 33
zootehnic 64

B. Cuvinte străine

Arabă

ageami 92
al iksir 154—155
al-kimiya 154
al-kuhul 155
amir-al-ma 59
mahazin 49
sifr 46—47
sukkar 46

Bulgară

beze 45
ceasovnik 77
maistor 40
prase 161
seliște 142
sirak 83
tărkolo 35

Cehă

robota 63

Engleză

bi 57
boat 57
budget 49
China 148
coat 58
cypher 47
fox 108
fox-trot 108
God 57
nylon 64
packet 57
packet-boat 57
riding 57
riding-coat 58
sport 48
sugar 46
tennis 49
trot 108

Franceză

abattre 100
âme 72
atelier 167
attelle 167

autobus 24
averse 59
baiser 44—45
ban 139
banal 139
béret basque 24
bergamote 156
biscuit 24
bleu 75
bonjour 144
bougette 49
bouton 157
brave 149
branche 96
bref 103
budget 49
bureau 74, 84
capitale 24
champagne 87—88
chauffeur 75
cheval 168
chevalet 168
coiffeur 75
coq 161
coquet 161
cravate 148
croate 148
cuit 24
culasse 74
cuvette 74
desport 48
douzaine 153
douze 153
est 73
fils 72
gazette 144
grève 145
jour 144
journal 144
journée 144
lampe 70
magasin 39, 50
marron 156
monnaie 123
navette 104
nuit 71
omnibus 24
ouragan 43
pain 24
pays 168
paysage 168—169
pied 138
piéton 138
pion 138
pionnier 138
porte-monnaie 123
punaise 74
purée 74
quarante 153
quarantaine 153
quinze 153
quitte 17
race 70
rayon 107
rose 156
silhouette 111—112
sport 49
sucre 46
table 10
tenez 49
tennis 49
tige 166
toile 84
toilette 84
trolleybus 24
vair 17
vapeur 27, 75
ver 17
verre 17
vers 17
vert 17
vigne 104
vignette 104—105
vis 59
vis-à-vis 59
voitures omnibus 24

Germană

adal 58
Adalwulf 58
Adolf 58, 130
Bernard 130
Bruno 130
Geno 58
Haken 58
Kitt 17
Kobalt 155
Kobold 155
Konrad 130

Lampe 70
Leber 58
Meister 40
Mund 58
Mundstück 58, 74
Rasse 70
Richard 58, 130
Schatz 133
Schraube 74, 161
Siegfried 130
sperren 58
Sperrhaken 58
Stück 58
Tisch 10
Tusche 45
wefa 58
wulf 58
Wurst 58
Zimbal 165
Ziter 165
Zucker 46
Zwanziger 74

Greacă (veche şi modernă)

agonizo 39
akademia 162
akrobatos 54
akron 54
amethystos 127—128
anghelos 129
anemos 127
arithmos 150
asbestos 127
autos 65
barbaroi 148—149
basileus 129
batos 54
bezés 45
bios 64, 65
deuteragonistes 174
duzina 153
dynamis 64
elektron 64
epeisodion 174
gamma 164
garofalo 48
grapho 64, 65
idiotes 132
hepar 26
hűs 19
hydor 64
hypokrites 173
kalami 143
karyophyllon 48
ketos 17
khaos 63
kharaktér 98
khorde 167
khoros 173
kinema 65
kithara 165
kometes 107
kondili 143
kyklos 63, 65
kymbalon 165
lampas 70
logos 64
lykeion 162
magazi 39
mappamond 45
methyo 127
metron 64, 65
mikros 64, 65
monos 54, 64, 65
monopolion 54
musa 94
museion 94
musiké 94
ode 64
ohtikas 74
ois 19
oliaki 74
orfanos 106
organon 93
orkhestra 175
ornis 161
Phasianos 161
phone 64, 165
phos 64, 65
physis 64
plakuntes 77
poleo 54
polis 131
politiké 131
polys 64
portofoli 45
protagonistes 174
protos 174
sakkharon 45

skene 175
skhole 163
skopeo 64
sphaira 64
Stephanos 129
strophe 176
sykoton 26
syrinx 123
tele 64, 65
tekhne 64
therapeia 64
theatron 175
topos 65
toxikon 91
toxon 91
tritagonistes 174
tympanon 166
u 65
zahari 45

Indiană

rupa 133
pancia 152
sakkara 45
sakkhara 45

Italiană

appartamento 140
bravo 149
capriccio 161
corsaro 44
di 144
diario 144
disastro 127
dozzina 153
figlio 72
foro 47
forte 28
garofolo 48
gazzetta 144
latte 73
macchia 104
maestro 40
mappa 57
mappamondo 45, 57
minio 169
minuto 36
mondo 57
notte 72
otto 73
parapetto 57
piano 28
piano-forte 28
portafoglio 45
sale 73
sole 73
solfeggio 57
templo 47
zeffiro 47
zefiro 47
zero 47
zucchero 46

Latină

ad 52
ad hicce 72
aeramen 109
ager 42
album 134
aliubi 52
alter 21, 63
altus 21
amo 20
anima 72
annus 56
aqua salsa 91
aquila 160
arena 41
aucupare 30
audet 20
audio 72
audit 20
auricula 30, 102—103
auris 102
auspicium 125
avis 125
axis 53
axungia 53, 72
barbarus 149
barbatus 82
bene 72
bini 151
bis 65, 136, 150—151
bissextus 137
branca 96
brevis 103
bustum 169

caballus 30
caelum 16
calculus 150
candere 132
candidatus 133
candidus 132
carus 20
casa 30
cerrus 16
chorda 167
circus 107
cithara 165
clara 80
classis 133
classicus 133
clavis 85
coctum 73
cohortem 85—86
comites 138
communicatio 65
consobrinus 25
cruentus 96—97
crudus 97
cultura 147
cuprum 147
cymbalum 165
cyprium aes 25
de 53, 73
decem 135, 152
denarius 152
deni 152
descendere 41
desiderare 20, 42
diem 52
dilapidare 95
dormire 30
duodenum 153
ecum 52
eram 73
est 73
examen 95
exvolat 72
experlavare 30
facere 73
fanaticus 126
fanum 124—125
februarius 136
Februus 136
feles 160
ficatum 26
filius 72
focus 30
foras 52
forum 47
fossatum 30
frater 30
frictum 73
fructus 69
garofolum 48
genius 126
genu 102
genuculus 102
gubernare 131
homo 53—54
hora 53
iecur 26
in 52
incendere 17
incingere 17
intrare 30
investire 41
iocari 101
iovialis 124
kalendae 134
lacte 73
languor 78
lanx 151
lingua 88
lumen 86
luna 30
magis 16
magister 40
maius 16
malleus 16
manducare 30
materia 91
mediam 52
mensa 82
mica 52
mille 153
minutus 36
mobilis 65
Moneta 123
monstrare 94
monumentum 37—38
musculus 108
mustum 25
navicella 104
navis 104
navitta 104

ne 52, 53
nec 52
nemo 54
nobilitate 61
noctem 71
novem 135
nucellus 103
nux 103
nutricium 92
octo 73, 135
oculus 85, 151
orbus 106
oxungia 53
padulem 83
paganus 72, 168
pagensis 168
pagus 168
panis 72
passer 72, 91
pecorarius 18
peculia 133
pecunia 133
pecus 133
pedes 138
pedones 138
per 52
persicum 25
petire 94
pigritor 72
pilus 16
pirus 16
placentae 77
pluvia 65
pro 54
profanus 126
prosa 171
prosus 171
providens 54
prudens 54
quadrantem 83—84
quaero 16
quintus 135
quintilis 135
radius 64
re 52
rebus 27
recepisse 28
repausare 37
res 27
robur 157
robustus 157
rubrica 83
rupta 25
saccharum 45
sale 73
saltare 101
salutare 37
sarica 147
satio 92
scala 73
schola 163
scribere 142
scriptus 142
scrofa 161
semen 158
seminare 16
seminarium 158
sensibilis 65
septem 135
serica 147
sericum 147
sextilis 135
sextus 135—136
sic 52
similare 16
sine 61
sinister 126
solem 73, 85
specio 125
strata 25
talis 30
templum 47, 124
tergiversari 53, 95—96
tergum 53, 96
tibia 166
tribunal 73
trivialis 152
trivium 152
una 53
unguo 53
ut 164—165
valens 65
Venetus 157
versari 53, 96
versus 171
verus 25
veteranus 37
videns 54
vindicare 94
viridis 93

visio 65
vita 99
volebam 72
volumen 143
zephyrus 47

Maghiară

bicska 76
dob 166
huszar 44
marha 134
mester 40
város 85
zseller 77

Olandeză

mannekejn 103
man 103

Portugheză

cobra 109

Rusă

aktiv 101
fufaika 77
kandidat 102
stol 10
tuş 45

Sanscrită

cearkara 45

Sîrbo-croată

ceasovnic 77
gusar 44
maistor 40

Slavă

bez 54—55
bezdna 55
bos 98
cetvrutu 74
dlato 74
dna 55
domb 91
dvoriba 74
gora 57
greblo 85
hruşa 160
kniga 101
igrati 101
iskalu 143
jali 74
jivot 99
leto 56
matka 55
narok 127
pisati 56
pod 57
podgoriie 57
pohoti 74
prospasti 74
razboi 74
sito 74
tîrn 159
veslo 74
voievoda 56
vran 162
zakon 54

Spaniolă

alma 72
canario 161
cifra 47
cigarra 108
cigarro 108
hijo 72
huracan 43
mandarino 108
naranja mandarina 108
noche 72
trabuco 107

Suedeză

koppar 156
kopparnickel 156
nickel 156

Turcă

armut 156
begi 156
biciak 76

ceşmé 74
damla 128
diş 59
fagifuri 148
fil 59
fişek 74, 107
geamadan 74
göl 75
karagőz 172—173
kibrit 154
narghil 157
ölefe 74
patlegean 157
tütüncü 74

Ucraineană

horilka 76

CUPRINS

Partea întîi 5

„Povestea vorbei"

Ideile şi exprimarea lor prin cuvinte 7
Din ce se compune un cuvînt 9

Raportul dintre cuvinte şi ceea ce denumesc ele

Despre unele nepotriviri 12
Sinonimia 13
Omonimia 15
Conflictul dintre omonime 19
Pentru o singură idee — o îmbinare de cuvinte . 22

Cum s-au născut cuvintele limbii romîne

Cuvinte moştenite 29
Cuvinte împrumutate 30
Cuvinte uitate 33
Împrumuturi inutile? 36
Cuvinte împrumutate de mai multe ori 38
Cuvinte care „renasc" 40
„Vorbe înaripate" 42
Cuvinte care se întorc de unde au plecat . . . 48
Cuvinte „contopite" în romîneşte 50
Cuvinte „contopite" în alte limbi 53
Prescurtări 60
Cum se „inventează" un cuvînt 62
Cuvinte noi formate în romîneşte 66

Invelişul sonor al cuvintelor se schimbă

De la latină la romînă 71
Se schimbă şi cuvintele împrumutate 73
Cuvinte „adoptive" 75

Înţelesul cuvintelor se schimbă

Vechi şi nou 81
Cînd sensul se lărgeşte 90

Cînd sensul se îngustează 92
Drumul de la concret la abstract 95
Sensuri copiate 100
Diminutive 102
Fantezie 106
Cuvinte care au fost nume proprii 110

Partea a doua. 115

„Cuvintele și viața"

Din alte vremi

Ecouri mitologice 117
În vechea Romă 123
Credințe, superstiții 126
Nume de persoane 128

Istorie veche și nouă

Antichitatea greco-latină 131
Răsfoind calendarul 134
Ecouri medievale 138
Din istoria scrisului și a tiparului 142
Istorie modernă 144
Nume de popoare 147

Științe

Aritmetică 150
Chimie 154
Botanică 156
Zoologie 160
Învățămînt 162

Arte

Muzică 164
Arte plastice 167
Literatură 170

Incheiere 177

Bibliografie 179

Indice de cuvinte 185

Redactor resp. de carte: Cecilia Burghelea
Tehnoredactor: Florica Preda

Dat la cules: 01. 09 1964. Bun de tipar: 31. 10. 1964. Tiraj: 20 000+125 ex. Hîrtie: scris II A 63 g/m². Format: 54×84/16. Coli editoriale: 9,22 Coli tipar: 13. A.: 11747. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 4(R), pentru bibliotecile mici 4.

Tiparul executat sub comanda nr. 5679/1964 la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7, Cluj — R.P.R.

Lei 4.25